

Higiene, Bucólica, Natació, Industria, Agricultura

Banys de sòl

AIXINA com en els laboratòris no pòden obtindres cèrtes reaccions químiques recibint el calor del foc directament, ni regulant les temperatures en la doble rejilla de tela metálica mosquitera, sino operant en els matraços de cristall per mijt del bany d'arena, en *els Maséts*,—que ya es pòden considerar dins del rádio de la població—, *el veranéu* es casi a plé sòl, porque, salvo contades excepcions, les casetes de camp son xicotetes, com bonicos gabións per-a parelletes de tórtoles y colóms. Preferisen una esterilización en estufa, que no la hidroterapia.

Com entre amics no calen toalles, (!) d'ahí que els que diuen jmos quedém!... ya están acostumbrats a viure com en els Hotéls provisionals de les grants Exposicions, ahont els

huéspedes s' encontren solsment separáts per simples tabics de mampostería.

Totes les còses d' este mon tenen les seues ventajas y els séus inconvenients, per-o lo que s' ha de reconeixer es, que l' aproximació dels maséts es utilísima per-a casos de necessitat o de desgracia, perque l' auxili que 's pòden pres-tár es immediato, rápit. Pero les dificultáts son molestes e inevitables, perque les extensíons de terreno son tant xicotetes que si un vehí estornude, li esquite la cara al del costát.

S' han donát casos en que un subjècte per haber sopát fórt, ha demanat aigüa y despertantse la dona del masét colindánt, que no encontraba els mistos per-a encendre la llúm, a fósques ha trobát la canterella, amorrántlila al marít —que dormía com un bendito—, y el pòbre hòme vullgues que nó, no ha tingút més remey que béure, sinse explicar el obsèqui inesperát e intempestíu de la seua *costélla*; pero en fi, es colá tota l' aigüa y en la panxa com un tabál y més fresca que un meló d' algér, torná a dormir-se com l' algep.

* * *

Un rastelladór, amo d' un masét de pròp del ríu séc, tenía una mullér que roncabá més fórt que una granòta de mar-jál; y un empleát de la Tabacalera que era forastér, va alquilar un masét del costát del de el rastelladór; y la primera nít, al oír aquélls ronquíts que li trencaben la membrana del tambór o tímpanos dels oíts, a pesícs y a glopáes de fúm d' una colilla de *seca-píts*, va despertár a la seua companyera conyugál, a la seua Telesfóra, que mijt asfixiá y tusínt com una ovélla cuant te el moquillo, se despertá creentse que son Timotéo s' había tornát lóco; y tant fórt font l' escándalo que armaren, que els vehíns acudiren embolicáts en els llansóls, com si fóra un asalto de *carnis-*

tòltes, per-a prestar socorro, y al enterarse del injustificat motíu d' aquélla disputa, el rastelladór soltant una carcallá *cromática* com la dels titóts de Nadal, li digué al empleát: «Amíc, mudes de casa perque si nó per el camí que huí ha mamprés arribará al divorci. Mal oít li ha donát Deu per-a director d' orquesta, perque per lo víst no sabría distinguir cuan pífia un instrument, perque ¡sant hòme!... ¿Quína culpa té donya Telesfóra, dels defèctes de la méua Quite-ria, que té el vèl del paladár més fórt que un redoble de Banda de Regimént y en un ronquíu no sé com no s' engolís eixe nás que té com una tabaquera?...»

Don Timotéo s' aginollá als péus de donya Telesfóra, y en calçotéts y en camiseta interiór sinse mánegues, y arrepentít com un penitént, doná tota clase de 'scuses a sa mullér, mentrimentres els vehíns s' entornaren a les seues camenyas a donar a menjár als mosquíts, que en les seues trompetes els féen serenata tota la temporá del veranéu, en aquélles *estúfes* caldejáes per el sòl de Joliòl y Agóst.

De tóts modos, com *la casa pròpia sent xicoteta es grant*, el que té un masét, al masét s' en vá en la familieta, y entre *sòl y sombra*, disfruten tirantli als tomateréts y átres cosetes apetitoses y a l' hora del crepúscul, als que pasen en el tren o pasegen per la vía, saluden en els mocadórs y sombreros de palma, cridánt *¡mos quedém!.. ¡mos quedém!..*

Fang y tarquím

Si la Mitología tingué un Neptú, que empunyant les riendes daurades de hermosíssims caballs maríns, recorria trionfant el món de les aigües, atravesant els insondables abismes de la már, perque les ballenes gegantines arrincleràes li servíen de ponts provisionals per-a acurtar distancies en les nítts de llúna, cuant éll anaba a cobrar els

drets de fadiga a les Hades que vivien en los paláus de nácar y coráls que li tenien arrendáts per-a celebrar les superbes festes a les quals assistien Venus y Cupido hasta que la Aurora esclataba en una rialla hermosa, en el cèl de la poesia, cuant la deesa Diana despertaba a les áus en los tóchs llunytam de sa bocina còrnea, en Castelló tingerem els reys de les *céquiés y dels tolls* que, sinse tant de aparáto ni tant de ruído, deixaren un recòrt perdurable en els análs de la història de la *peixquera de les anguiles* per terres de la Plana.

Nòstres héroes.... *enfangáts hasta les céllés* fóren, el *Pintero*, que 'n les seues pintes de fèrro pentinaba les cèquiés d' este térme deixánles nétes d' anguiles. El *Mesero*, que tenia més taules que una mesa de billar, per-a eixa classe de peixca esvarosa, y *Pistòles*, que tenia *motú*... de sóbra per-a no fer porra cuant s' encaixonaba entre els caixers de les cequiètes y cequiòtes y hasta en les bases dels molíns farinèrs. El Molí la font, ahont se fabricaben primeres matèries per-a barniços, situát pasánt el *Cuadro*, próp de Benicasi; la céquia Major, la céquia de l' Obra, la céquia de 'n Trilles, les de la marjaleria que desemboquen en les goletes del caserío marítimo y d' el Serrallo; les céquiés de la Fileta, báis l' ermita de Lledó; y, com de més nomená, la Font de la Barrasòta en la rálla del térme d' Almagora, y el racó de Galòcha, entre 'ls pantanos de les marjals del nòstre térme, han sigút els millòrs puestos per-a el sport *anguiliforme*, sinse olvidar els éxits obtingúts en l' antic Molí de Casalduch.

* * *

El *deu de les aigües*, portába per cétro real un tridente d' òr; pues... el nòstres anguileros anaben sempre provits de un *poli-denti*, o siga una série de deù púes de fèrro a estil de rastèll.

Clasificació de les formes, classes,
o Costúms... de la peixquera de les
anguiles en la contorná de Castelló
de la Plana.

En pinta.
En raqueta.
En mornéll.
En gambér.
En ám o a la canyeta.
En cáls.
En matapóll.
En cartuchos de pólvora.
En cartuchos de dinamita.
A la encesa.
A escabusó limpio.
Y trapichant.

Els peixcadórs en aigüa dólça,—quant no fá pudoreta de tarquím—, van en els pantalóns o calçotéts arremangáts hasta els ginólls y quant pòrten camisa, arremangáes les mánegues fins als múscles; y per díns de les cèquies van més tóus y més despáy que les òques en els lagos tranquíls menejánt la retagüardia y alçánt la cúa per-a que les corrents d' aire vagen acanaláes de Nòrt a Súr.

* * *

La pinta la claven quant se véu que a flòr d' aigüa ixen unes bombetes o burbujes d' aire que indica la respiració de les anguiles en el seno del líquit; y si el cólp es certér, els animaléts quéden atravesáts per les púes metáliques, chorránt sang y fent contorsions com les sérps.

La raqueta es com un garbéll de pasár el blat, pero feta en fil fórt, teixít com els enfiláts dels marinérs.

El mornéll es també de fil de bolecha de primera; y té un doble fondo, a 'stíl de ratera, ahont queda prisionera la anguila que servís com de ensa per-a que 'ntren les demés; y la primera part d' este aparato, se óbri y se tanca per mitg de un sistema escorrediç.

El gambér es una espècie de arquillo de carro, xicotét,

que porte una malla de fil, de la mateixa classe, o bé susti-tuïxen l' arquét en un verdénch de mangranér.

El ám es lo que tots sabem; a modo de áncora xicoteta en un ganchét o dos que porte enclavat el cébo, que consistéix en gamba, samarúchs, un tròç de *furga* o *lombríç* de terra, o un llangóst o pixaví sinse pates ni áles. La cuestió es ¡que piquen!... ¡que piquen!... pero... jojo!, que a vòltes si l' anguila es de lliures, trenca el pèl de cúch, s' engolix el ám y el consiguient comestible, s' emporta la canya y obríntse camí pel fang del fondo, s' amaga setanta metros més abaix del Ecuadór, quedántse l' anguilero sentát sobre 'l marje de la céquia, tríst, chasquechát y pensatiu, com si estiguera desifránt un geroglífic comprimít, o una *camelancia reentrante en si misma*.

La desgotá, es la operació que fán de construír paráes, o siguen murs de contensió xicotéts féts en fang y marge, per-a que rebalsen les aigües y en quals clòts queden acorraláes les anguiles.

La calciná consistís en tirar cáls viva y al decrepitar aumentánt la temperatura de les aigües que presenten un enturbiamment lletós de gust cáustic, les anguiles van en busca del aigüa dolça y les peixquen en els desfiladeros, en mornells, gambérs o raquetes.

La trapichamenta o siga el ficarse els peixcadórs dints les cèquies y començar a ballar *el zapateado*, sinse çabates, té per objècte el embrutar les aigües en fang y tarquím, y com les anguiles s' emborrachen *de la farúm*, son agarráes fácilment.

La matapollá no es átra còsa, que la intoxicació incompleta de les aigües, empleant picadura recient de *matapóll* o *torvisco*, planta ácre e irritánt tant o més que la rail de *Gengibre*, y clar está que les anguiles que es peixquen per este procediment, produïxen irritaciós e inflamaciós en el estòmec y ventre dels que les mengen.

A la encesa, es la peixquera per la nít, a la llúm de la téa en ignició, flamejánt, o bé en farolét d' òli o llan-

terna; y enlluernántse les anguiles, son fétes prisioneres fácilment.

La pólvora y la dinamita s' emplea en els grants tólls o bases fondes, y al explotar la meçcla detonánt, per conmoció, mata les anguiles y al cap d' un rato queden *sos cadavres* flotánts en la superficie dels líquits, obedínt al principi de Arquímedes.

A escabusó limpio... es un dir de la tèrra, perque com en les mans y en els péus remouen els llòt dels fondos, el peixcadórs surten de les aigües com si acabaren de netejár pous cègos a domicili.

* * *

Com *es fá tárt y vòl ploure*, terminaré esta *Costúm...* tan humida, consignánt que els peixcadórs de céquia tenen bòn humór y *bòna barra*, y cuant el trebáll els es productíu, diuen *la oración de Juan Palomo*:

yo me lo guiso
yo me lo como.....

y efectivament, tòts o casi tòts els que s' han dedicát y se dediquen a *peixcár en tèrra*, com a la remeçcla además de les anguiles trauen granòtes, escursóns, serps, talpóns, rates d' hòrta y arrepleguen caragóls, pues en cónter de reduír el producte a dinés, fan el dividendo en alguna venta o alquería y *les cúrdes* son el complement del esfórç gastát en la antiga, reumática y tercianaria afició a la peixquera pantanósa.

Además, a les primeres matèries que son objècte de *les borrasquetes*, adicionen càrn de moltó, llonganiçetes y algùn coníll; y fan uns arroçéts y uns fregitonéts y uns suquéts y unes salsetes..... que 's pinten asòles y es podríen presentár en les millórs fondes com a pláts estimulánts, apetitosos. Y mentrimentes van embutínt en molta fléma

els comestibles, li tiren al eixút apurantne unes cuantes mitjes; y tóts despitaláts, afluixantse els pantalóns y *obrint totes les vàlvules del gasógeno.....* de la digestió, s' expansionen mólt a gúst cantant *El váls de las ólas*, y *Cuando Milá.....* per-o miránt cap al már y cap al cèl per-a fer burla

a Neptún, *con tridente*,
y a Júpiter, *tonante*;
y es *tròlia* aquélla *quente*,
y es queda tan campante.

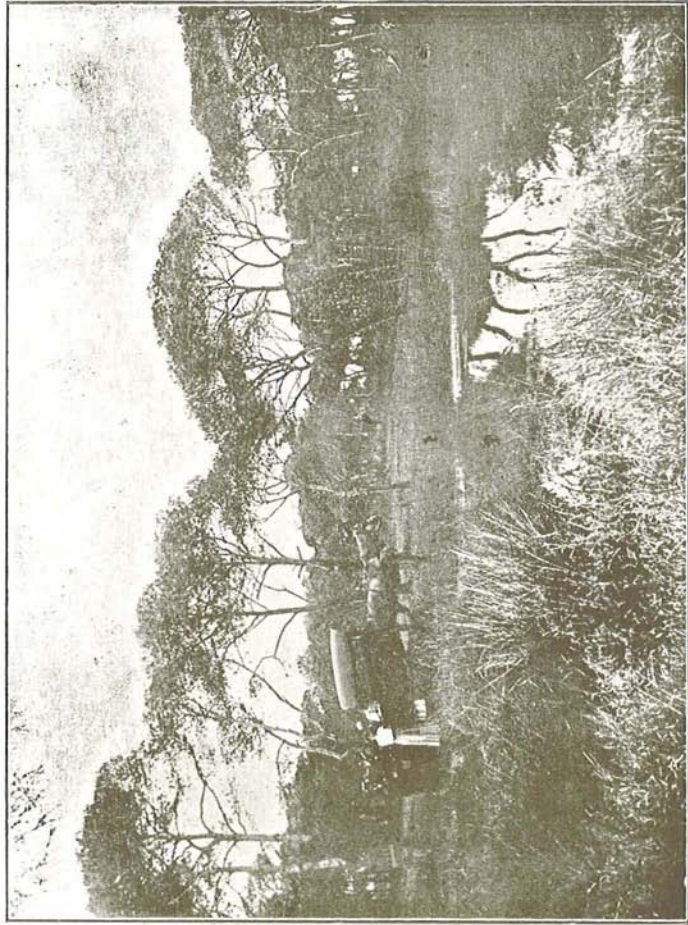
Aigüa y arena, o al raig de la lluna

No vaig a ser plagiari de Blasco Ibáñez, en *Sangre y Arena*, per-o sí que vullguera improvisar, com féu el immortal Beethoven en casa de un modest industrial de un pòble de Alemanía, ahon vá concebir el *Adagio* de la Sonata en dò sostenido menor, de la Op. 27, núm. 2. (!)

¿Qué va fér el insigne compositor?.. Puig una acció tant grant y hermosa que yò transcriure vullguera ants de ocupar-me dels *Cuadros de costúms...* en el Pinar... en el Pinar de Castelló. Pero deixemos de músiques celestials y descendim a les múrgues terrestres; parlém d' aigüa y arena, tingám un moment de distracció a vòra már y més en estos díes de Joliòl que la caloreta pica de fòrt.

* * *

Les verbenes de Sant Isidro en Madrid, les gallegades y munyeires en Santiago de Galicia, els balls flamencos en tota Andalúcia, les sardanes en Catalunya, Baleárs y el Rossellón; les cartageneres, les jotes aragoneses, alicantines y
[152]

VISITANT EL PINAR

valencianes, etc. etc., son sencillament típiques, clàssiques, hermoses, perque son manifestacions de jòya, expansions naturals del ànima popular. Pero... sígam permetit que diga que, per-a nosatros, no tenen els atractius dels apléchs que 's veuen en les festes de Sant Joan, Sant Pére, la Mare de Déu d' Agost y el día de Sant Ròch, vòra la már llatina, baix dels píns, sobre el llit calent de les arenes de la plaja, y a la clàritat de la lluna, eixe péndul compensador del rellonge que marca les hòres copernicanes, éixa eterna coqueta de la nít que agarrá a un cabell d' òr de Febo, el vá següint per els espays interplanetáris, mirantlo de front, sonrient güasonament, intencionadament, fentli carantonyes com si fóra una grant característica en plé *Teatro* de la Naturaleça, cuant la enfóquen en l' aparato Drumònt y vòl conquistar al empresári.

* * *

Les *quedáes* en el Pinar, es lo que 'n Castelló es coneix per el *veraneo de los pobres*.

La véspra de aquélles festes esmentades, ván cap al Gráu a *quedarse* moltísimes families de Castelló y algunes forasteres que no tenen un raconét en una humil caseta del poblet de la còsta, ni una barraqueta en les marjaletes de aquélles contornos. Es una *Costúm...* pintoresca, bonica, per-a els admiradòrs; pero per-a 'ls pobréts que tenen que anar a *caball... de les espartenyas*, es una virtút, un sacrifici, un exódo plé de peripècies còmic-tráigiques.

Desde les quatre de la vesprá del día avants de les festes nomenáes anteriorment, el camí del Mar es una romería de carros y carrets, carruages y trens, que atestáts de gent van al Grau y al Pinar.

Per l' andén de l' esquerra—perque el de la dreta está inutilisát per-a el tránsit pedestre a causa de la *abusiva-gubernativa* concessió de terrenos per-a la construcció de la vía

estreta del tren o *panderòla*, (!) que unéix a Onda, Burriana, Villarreal y Almazora en Castelló y el pòrt—van un ratét a pèu y un átre pasejant, -per-a descansar- els castelloners dels barrios extréms y afòres de la Capitál, a bandáes, en apléchs democràtics-populárs, o siga en còlles bullangueres com élls diuen *¡pobrét, pero alegrét!*... (!)

Mólts d' élls son tan miserables que ni sisquera pòden pagar els *sis quinsetét*s al mes del quartét que tenen realquilát per-a dormir; y átres, els dèu céntims diaris de la caseta arrendá, ahont la entrá, cuina, dormitòri y corralét, forment una sòla pesa; y sin embargo, allá ván al Pinar, ja quedarse!... ja quedarse!... porque...

.....*También la gente del pueblo
tiene su corazoncito,
y lágrimas en los ojos
y celos mal "reprimíos",..... (1)*

¡No més conductóres!..

Al hòra convinguda, cap al már s' en van families y fami-
lietes *del montó anónim*, més carregàts que les conductores
que s' alquilen per-a trasladár mòbles, porque ni ha pare
que pòrta dos marfeguetes nugáes en la esquena, un xiquét
a les gallegòtes, un fardét de ròba baix del bráç esquèrre,
la imprescindible guitarra—sinse prima—, en la má dreta,
y agarrá com una llangosta de már en la mànega de la
blusa, remólca també a una cunyá que té fístules en els
llagrimáls.

La pòbra dòna, en el séptim mes del embaraç, com si
nó tinguera prou en la càrrega fisiològica o fetològica, vá
arrastránt en un carrét d' aigüadera a tres xicuelos que van
sentátts dínts d' una sària y la seguisen—cosides a les fal-
detes— dos xiquetes més grandetes, que la una dú uns

(1) Fragment de la cançoneta de chúla melergia de Julián, en *La Verbena de la Paloma*, cuant se lamenta davant de l' alcabóta María Cuervo, que es la que porta el lío d' el *Boticario y las chulapas*.

llansoléts groguenchs y apedasáts, unes mantes *més vellès que la tós* y dos sachs de parallòfes; y la germaneta majór vá carregá en la cistella del pá, un conill, la llanterneta... que 'ls llumena per dínts, o siga la boteta del ví, y la *cantimplora* o canterelleta per-a l' aigüa. ¡Quina delicia!...

De *cuadros*... com eixe, s' en veuen a réu per lo camí; y al mateix temps que fan llástima, donen enveja, porque... com els desheretáts de la fortuna se tiren al carrér sinse miraments sociáls, sinse preocuparse del ¿qué dirán?... sinse pòr a la máixquera que dòna els grants camèlos en el etérn mentidero de la vida de relació, disfruten al séu modo, porque cuant van de buréo, extenen les áles com les perdús que en surráts transpóntent a bolaétes y bolaétes, descansen ahont els convé, y fan sos níus entre 'ls coscòlls y argilagues, o vóra el marge de les céquies, o entre els júnchs de l' aigüa-móll, o a la sombra dels píns.

☪ ☪ ☪ **En el Pinár**

Cuant han arribát al Pinár fan un ojéo, nó per-a caçar faixáns, ni pávos reáls, sino per-a triar puesto en aquéll campament resinós que la pròdiga má de la Naturaleça, vá criár entre *aigüa y arena*.

Y mentrimentres uns peguen una espigolá, portánt nye-nya y pinaja seca per-a calfár el sopár, els átres nuguen unes còrdes de pí a pí y extenen uns llansóls, formánt barraca o barraconéts de tribus húngares, o tendetes de campanya, com les de la manigüa cubana.

A l' hora de sopár se senten en l' ampla y segura cadira de l' arena cuberta de bròça, açucenes y semprevives silvestres, formen rògle com els mahometáns en la meçquita, per-o en la diferencia de que, en conter d' adorár a Mahoma, fan reverencies en senyál d' acatament, a la casòla en la que menjen tóts a rancho, mullánt, chuplántse els díts y bebén hasta quedár *amostaçáts*, no per l' enfado,

si nó per *el mosto* embriagadór; y en eixa tesitura, els acordeóns, les guitarres y pianos de manubrio, vibren en l'espáy, y els musóls y les òlives amagáts entre el brancátje dels arbres, presencièn les ballotáes de la tèrra y els valseos de *punteta y tacó*.

Els morfomaniacs..... y les fugues
de bách..... (en lletra minúscula),
o rebolcóns en l' arena ~ ~ ~

No es la morfina en polvo, ni el clorhidrát en hipodèrmia, lo que prenen *els pí-marítims castellanénchs*, nó; pero els resultats son semblánts per l'amodorrament que 'ls entra als que tenen les paréts dels estòmec forráes de paper secánt, que absorbeix tota *la tinta* que pòt, o siga tóts els cuartillos de ví que puguen cábre desde 'ls esfinters rectáls, hasta la campanilla o galillo que servís de válvula obturadora.

Cuant l'element d'orde está rendit per la fatiga, se retira a descansar, dormint, uns, en les tendetes de campanya o barraques *simíls*; átres, per báis dels carros o sobre els entauláts dels que porten vèla; y els que no tenen *domicili*, ni temor a les *panderòles pelotaris...*, eixos, dormen al rás, protegits de la humetát de les nits, per els vèrts llansòls de de la pinaja que fá de tapanta.

Algunes parelles *desapareixen del mapa*, com per escotilló y rebasant els límits de les cèquies de 'n Trilles y de l'Obra, tenen els seus soliloquis al raig de la lluna, en la *...soletát de dos en companyía...*, com diu Ramón de Campoamor, pero sinse escenes *espantívoles*, sino melóses, llépoles, sucróses, dólces com la dolça parla que parlen, nó els parladórs o parlanjíns, sino els que 'mpléem la llengüa vernácula en nòstres parlaments d'amors en les xiques del terreno y en la *mare veritable*, en la nostra aymada Castalia.

Átres parelletes que no temen a les llises, se *desllisen* per vóra már y llevánse la epidermis de la idem de la carn, o siga la ròba, més prònte que canta un gall s'ententren

[156]

aigüa al còll; y entre el primer y segont cavalló, prenen *bany*s de plaer... perque 'ls d' *impresió* no reçen entre aquélla gent que vòl entretindres bon rato en ses *manipulació*ns *hidroterápiques*, encara que 'ls pique... algùn cránc, perque a pesar de la debilitát que senten sos organismes, per la deficientísima calitat dels* aliments, tenen molta resisténcia per-a la profilaxis de la concameració occipital de la construmancia insólita del cáos acuátic... com soltá en un discúrs sobre el «El *Anafroditisme* de les espècies cosmològiques, en la Embriogènia artificial», pronunciat en el salonet de la La Peña, del Casino Antic, un afinador d' ocarínes natural de Babilonia y aveinat en Catí.

Endosos a la vista,

o divòrcis frustráts

Lo més graciós y sorprendent de les *quedáes* en lo Pinar son els *lapsus faciendum* que occurrísen en aquélles nits de juerga, en cèrts casos y hòres.

Mentrimtrentes els *pacifistes* está roncant com uns beneditos en les seues cachaperes, els adoradòrs de Baco disfruten un rato més, a la fresqueta; y com sempre ni há algùn *docte*, en totes bandes, pues... una matiná de les festes d' Agost, va preparar una sátira per-a guasejarse d' un mariner conegút per lo motiu de *Calderó*.

El sinyó Pere *Calderó*, s' encontraba vòra már dints de la barca, y después que 'ls *bacóns*, nó partidaris de Bacón, sino deixèples del déu del ví, a una indicació de *Rufino Trencafabes*, començaren a cridár al llóp de már, y tant *li cascaren la badana*, que 'l hòme pipa en boca, tiránt glopáes de fúm, s' arrimá a *la cólla dels bufáts*.

No cal dír que l' obsequiaren a més no podér; y cuánt yá s' habíen familiaricát, els *catetos* se guasejaben del mariner Pere *Calderó*, el que de la barca saltá a tèrra; y creentse aquélles botarates que éra el poeta autèntic don

Pedro Calderón de la Barca, començaren a abalotár com energúmenos recitánt:

—*Apurár cielos pretendo,
ya que me tratáis así....*

y ahí *s' estacaba la burra* kalotècnica, mentrimentes les botes del ví corrièn pegant la bòlta, hasta que quedaben més buides que 'ls braguérs de les vaques tísiques y meno-páusiques. Y el marinér que tenía una calma británica, y més bon saque que un pelotári navarro, miraba als llauradors en úlls de fóca en *la época del cèlo*, y es tiraba al páp les talláes del frito que teníen amagáes en un perolèt en l' aigüera del carro, y vá trasegár en dos xuplíts, l' aiguardént, que de les carabaçetes pasaren a la pancha del fill de Neptú, perque com no coneixía ni per el fórró *La vida es sueño*, buscaba la poesía miránt les estrelles... al empinarsse els receptáculs suberosos del etílic.

* * *

Cuant Morféo ya 'staba a setanta metros més amúnt de la coroneta, agarraba als comensáls de les orelles y els accompanyaba hasta les camenyas; pero com els domicilis provisionáls no teníen pòrta ni numeració, fácilment *s' enganyaben* de dormitòri; y com entraben a les palpentés, cuant no a quatre cames, ahont tocaben càrn se gitaben tan campejanos, entrecreuantse en aquèll montó de caps, còlls, braços y cames, que semblaben tertulies de pólpys y de sépies atarantáes per les fòrtes onáes, que les hagueren tirát vóra la platja. Pero el embolíc se desféa *al tóc del alba*, cuant se despertaben y veíen que ú había dormít en la dòna y els xicuelos del átre; éste, en la mullér del de el costát; un véll octogenári en una viudeta jóve, neboda de un amig; y un fadrí trenteno, en una agüela histérica. Y cuant el réy d' els astres espolsantse de *aigüa y arena* ses [158]

daurades melenes, unflát com un glóbo berméll sinse amarrés, irradiaba incalculables caloríes de son cervéll de fòc, y tót bascós, después de pendre jocolate, se torcaba les morrandes en la multiquilomètrica faixa blava que aprisiona nòstre Planeta com si fóra la pancha d' un Capitá Ge-

neral en mando en plaça, éra el moment culminánt de les protèstes, a.rebatos de céls, indignacións y amenazas de vengança, entre uns y átres, entre élles y élls; per-o la sang no arribaba may al ríu, perque pasantse la má per la cara, es donáben ses explicacións satisfactòries y quedáben tan amíchs com antes y *lo pasát, pasát*.

Les *Costúms*, en el pinár
son operacións sencilles
de *dividir* y *restár*,
sumár y *multiplicár*
y ballár les ceguidilles
vòra el már.

¡Els segadórs!...

No s' ofenguen els centralistes, perque d' una manera clara y terminánt, cante als segadórs. ¡No faltaba més!...

Si els catalanistes tenen els seus segadórs... nosatros

tenim els nostres, que son tan valents o més que aquells de la barretina, y que també han pegat, peguen y pegarán bóns cólps de fàls... per-a defendre 'ls interesos de la nòstra tèrra.

Els nostres segadors son més pacífics, més conformats, més sufrits; espècie de alárbs escláus que hagueren quedat per-a llaór en les planuries castellonénques, perque, en conter de vestir el jaique, turbánt y sandalies o *chinèles*, encara sòlen lluir la burda camisòta y çaragüélls de lléns, sombreròt de palma y espartenyas de veta pasá.

Ahí tenim descrita la *Costüm*... antiga en el vestir; la clásica, llamativa, sencilla, higiénica y *ventilá* indumentária dels llauradors de Castelló de la Plana, d' els segadors... de cánem.

La segamenta
y giramenta
y espolsamenta
y garbellamenta
y nugamenta
y barracamenta
y embasamenta
y maceramenta
y secamenta
y garberamenta
y cascamenta
y pentinamenta
y costalamenta
y salivamenta
y guardamenta
y compramenta
y venementa
y carregamenta
y pesamenta
y cobramenta
del cánem.

Caballérs: Tantes terminacions *en menta*... es còsa que 'm reventa, y es grant aburrimenta per-a la 'scribimenta y la imprentamenta, y la corregimenta, y hasta la llegimenta; per-o no tinc més reméy que tratár de totes estes còses de la tèrra, perque aixina o exigísen la Agricultura, Industria y Comérs. Y en el fí de no cansár les ninetes dels úlls dels

tipógrafos o caixistes, com dels lectórs *que no 'ls done pena el negre*, he inventát (?) la forma gráfica escaloná per a pujár pòc a pòc, pero com se m' han olvidát fér replanells, tinc pòr de esvarár y partirme per el éix. Aixó es més difícil que tocar la escala cromática en piano, guitarra o violí.

La segamenta dels cánems comença del ventidós al ventisinc de Joliòl, sempre tres o quatre dies ánts de la festa de Sant Jaume.

Les verdenques *catifes* que, als fòrts bufits dels vents de garbí o de gregál, de llevant o de ponent, se menejaben d' así cap allá, d' allá cap así com les onáes de la mar, desapareixen als còlps séchs y exmusadórs de les fàls, d' eixos instruments de llaurança que per les seues dimensións semblen cimitarres árabes de fulla molt ámpla, brunyida y afilá que fan suar la gota gorda als pòbres segadórs que les manejen, perque 's necessiten bòn braóns, superbes gobanelles y més fòrça constrictora en els músculs y nèvris de les mans que un lleó en les çarpes pera asegurar la presa.

El segadórs treballen ajupíts, en rincleres de quatre, síis o huít y a la dreta va el cap de còlla y quant éll menje, menjen els demés y quant éll beu, beuen els átres encara que no tinguen set, y quant fume, fumen y quant descanse, descansen tots, pero sinse menejarse *del táll*, allí sentáts sobre el rastóll.

En la má esquèrra sujècten un manóll de mátes de cámen y en la dreta peguen *¡bòn còlp de fals!... ¡bòn còlp de fals!...* pero sinse música, perque com la faena es pesaéta no tenen ganes de canturèles com aquélls de les societáts coráls catalánes, aquélls *de la barretina*, que en sos apléchs regionalistes canten l' *Himne guerrér* cual títol es igual al nòm que vá al cap de este capítul.

Y les avants cimbrejants y hermoses y esbèltes mátes cubèrtes de vèrdes, flexibles y asprenques fulletes lançeolades festonades, queden marsides, mustigades, sinse clorófila, groguenques com uns cadávres en els pròpis braços de la mare Naturaleça que 'ls doná la vida.

En unes forques de tres, quatre y sinc forcóns fan la giramenta del cánem per-a que s' acabe de rostír; y en els mateixos tenedórs, de blanca fústa, peguen colpéts y colpéts *de boljaqueta*, com els matalaférs cuant carden la llana; y feta esta batollamenta, mamprenen la espolsamenta, per-a que caigüe tota la fulla seca.

Nétes les plantes, procedicen a la garbamenta y nugamenta de les garbes en tròços de les mateixes mátes que, per la part fibrosa que tenen, els aprofiten a fí de no gastar-se *ni una perra* en cordellét d' espárt.

Después pòsen les garbes, per tot el perímetro del rastóll, en grupos de nóu y en forma de tendetes de campanya y la barracamenta té un bonico aspècte o còlp de vista.

La embasamenta es una operació en síntomes de eremacausia y putrefacció, per descomposició de substancies orgániques vegetáls.

Estos maceratos es fán en les bases, o siguen uns depòsits de mampostería que están enclaváts en mits dels tròços o parcèles de tèrra ahont se cultiven els cánems y tenen una longitud de sinc o sís metros de llargaria per tres o quatre de amplaria y dos o dos cinquanta de fondo.

Per-a fer la maceramenta o maceració, pòsen les garbes gitáes unes sobre les átres; y les carreguen de cudóls o bólos de riu mol gròsos per-a que 'l cánem estiga ben atapít en l' objecte d' evitar que puje al nivell del aigüa al omplir les bases.

Después que han estat huit o nóu díes en aquélla pudentina, desaigüen les bases llevant un tapó que tapa un forát que ni ha en un dels ànguls y part del fondo que té comunicació en una espècie de póu cego, ahont se verifique l' absorció de les verdes y putrefactes aigües de maceració.

Después trauen les garbes y les deixen al sòl per-a que 's fase la secamenta total y es blanquejen bé per l' acció decolorant y modificant de la llúm; y cuant están en son punt, procedicen a la garberamenta, fent garberes de diferents dimensions, redones o cuadráes—com els pallérs—

pero a la descubèrta, sinse fang ni pallús damunt, perque colocáes les garbes en una miqueta de revallá, les aigües de plutja esvaren y no fan mal a la collita; y allí esperen els cánems a que 'ls arribe l' hòra de ser portáts a *la guillotina*, al tallant o *llengüa de fèrro* de l' agramaóra per-a treballarse.

☺ L' agramá en la éra y

faenes complementaries

Pintorésch efècte presenten les éres de les alqueríes de Castelló de la Plana cuant agrámen el cánem. Pero a fi de que els que no coneixen esta *Costúm...* puguen formarse una idéa, forçós es que diguem unes paraules sobre l' artefacte que s' emplea en esta clase de faénes.

☺ ☺ ☺ ☺ L' agramá

Úna agramá, com diuen els llauradórs, es una espècie de neuro-esqueleto de hipopótamo—pero sinse cap ni pitèus—cuals vèrtebres del espinás hagueren sigut serráes transversalment sinse destruir les unións y una vòlta treta tota la mèdula espinal, en el buit de la part de damunt li hagueren soldat *una llengüa de fèrro* que encaixara en el buit de la part de baix.

Eixa *llengüa de fèrro* no es com les *llengües viperines ni d' estrál*; es una de les que son partidaries de prometre pòc y fer molt, o lo que es lo matéix: *òbres son amórs que no hònes rahóns* y no s' ocupen més que de practicar el bé, en profit del prògim; son de les que van al seu avió, al trebáll, sinse ocuparse de la vida agena, sinse llevantances contra l' honor y bona fama de les persones, sinse falsejar la veritat. ¡Beneídes *llengües agramátiques* que 'n la cascamenta del cánem mos donen les fibres textíls tan útils a la industria y de un grant rendiment per-a la llaurança de esta Capital!.....

¡Hasta els metálls tenen vibracións més pures que algúns

còrs que en les raïls rosegáes per la corca de la entema no produïxen mes que 'ls fruits podríts de la calumnia!.....

~ ~ ~ ~ ¡Mutis!.....

De la llaór de cánem no cal dir rés, perque tots saben que aprofite per-a tornar a sembrár y es empleá en l' alimentació d' els canaris, cardaneres, paixarélls, gafarróns y verderóls, mèrles, cuhetéts, culiblanchs y vileros y rosinyòls, etc.; y si mos ocuparem de tal còsa, tindriem que dir que de llaór, encara que s' en consumixque molta, sempre 'n queda per estes tèrres ahont alguns *amateurs* ruráls y no ruráls—en son delér de vulgarizació—prenen *uns canyamóns*..... que fan temblar les esferes.

Definició més usual

de l' agráma ~ ~ ~

Xilofònicament parlánt, l' *agráma* es un cuadrúpedo de fusta, o siga un trónc d' arbre gròs y séc, sostingút per quatre cametes redones, com si foren mitjos rádios de roda

de carro d' ordinari, dels que porten sis o sét máchos de tiro y un burrét moruno de puntér que serveix de guía.

Les cames de davant son més curtes que les de detrás,
[164]

per-a que 'l rústic aparato tinga un poquet de pendént, al efècte de favorír *la cascamenta*, y de fér esmunyír la garba de dal cap a báix, a medida que van trencánt els canyamisos, y pegánt ginolláes en la cama dreta y a tót pés cuant se ráu.

El trónc de la párt inferiór, te un buít o ranura que 's díu la canál, y es de un pá m d' ámpla per un atre de fonda-ria, en cual táll encaixa la cuchilla, tallánt o *llengüa de ferro*, que pòrta en tota la seua llargaria el tronquet de damúnt o siga el más, que en la extremitát lliure té un agarradór, ansa, o maníll del matéix tronquet, y en la posteriór unes *garroneres* que 'ntren en dos foráts lateráls del trónc, que recibeix els còlps contundénts, monótonos, lentos, acompasáts; y no use el nòm gráfic de *gólfos*, perque ésta parauleta té un significát mólt distínt en la *Villa del Oso y del alborso*, apesar de tindre els madrilenyos per Patró a Sant Isidro Llauradór.

* * *

Els agramaórs van a jornal, cobránt catorce quinséts diaris, o bé treballen a préu fét, a estáll.

Ants de començar l'agramá, pòsen les garbes de cánem en *el calfó*, o siga un clòt cubèrt en una montoná de canyamisos per-a protegirles de l' aigüalera de la nit.

* * *

La faena de l'agramá es curiosa, bonica y distreta, per-o per la polseta que 's desprent s' irriren un poquet els úlls y la membrana nasal o pituitaria y els árbres pulmonárs o brónquios, y dona una picoreta en la góla, com un destilo que fá tosír als treballaórs, hasta el punt de que, algúns, no poden agramár perque ya están danyáts del pít.

* * *

Les garbes les agrámen sanseres, per-o cuant les pòsen damúnt de l' *agràma*, les trenquen en dos masáes per-a que acoplen millór cuant se treballen.

* * *

Les còlles d' agramaórs, per lo generál son de cinc, sí y sèt; y uns, cásquen o siga, fan la trencamenta y espolsamenta, per-a que desprenentse la párt llenyosa, quede solsent les filajes fibreses o textíls, que semblen cabelleres esteses d' agüeles gegantes, que plenes de monyos postiços, estigueren esperánt a les pentinadores per-a lluir el garbo y fér alguna conquisteta, perque..... *en este mon tót se despache.*

* * *

La *pentiná* es com la que 's fán les dònnes cap atrás en escarpidor clár, per-o en puntes de ferro acerát; y en cónter de posár *bandolina*, òli d' olives en essencia de bergamòta, de geránio, de macasár y de ròsa, o el petróleo refinát de Gál o sinse *galicimes*, o el rón quina, etc., ni atres *porqueríes*, empléen un *procedimént més curios*, antig y barato, o siga a *salivá limpia* encara que parega bruta a primera vista, servíntlos d' escupidera la *cacholeta* de la má; y a saliváes y a manotáes, fan la *brunyimenta* en la pentinamenta d' els *maços*, perque la *saliva dijuna*, diuen que es bona per-a moltes còses; y per-a la costalamenta del cánem, es un adyuvánt y correctíu de primera necessitat, perque *limpia, fija y dá esplendór.*

* * *

L' agrupació de varios *maços* forme 'l *costál* de cánem.

Cuant *els costáls* se treballen a 'stáll els fán de *quince máços*, equivalénts a *nóu garbes*; y si s' els confeccionen els ámos, pòsen *setxe o vint maços per costál*, per-a portar-
[166]

los a la *Llònja* a véndrelos, si li 'ls cómpren y a cobrarlos, si li 'ls páguen, per-o previa la pesamenta en la romana, prenént nóta el pesadór del Ajuntament, que después de cobrar els dréts, entrega el talonét comprobánt.

A pás de tortuga

Cadascú té la seua manera de camínar, *aixó vá en encarnaúres*; per-o estíc cabilós perque he llegít en el *Mapa Mundi*, que existeixen unes montanyes dins del már que es coneixen per el nòm de *les Isles Tortugues*. (1)

La Naturaleça es mólt sabia; y en les espècies çoològiques, el hòme observadór té eixèmplies de solidaritat, per-a fér estudis comparatíus d' una finalitat progresiva, aplicables a la familia humana, a la que la inteligencia, sensibilitat y voluntat la distinguéix entre totes les demés de gráu inferior en la escala animál.

* * *

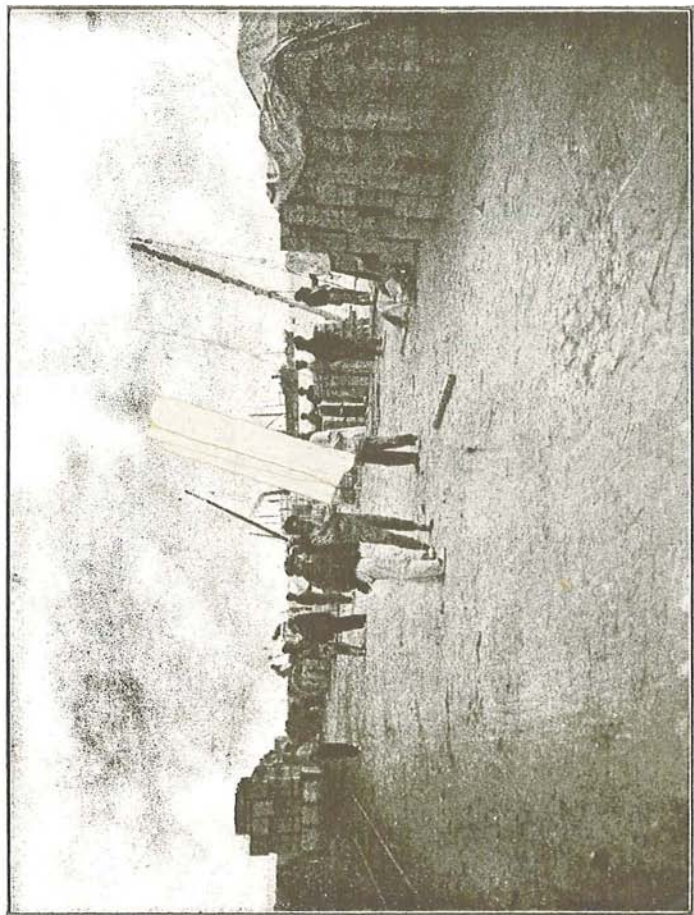
Per no saber el domicili ahon pasen el temps, *dormínt a la bartòla*, aquélls botánics de la antigüetat, *Hipócrates y Plinio, Aristòteles y Teofrasto*; aquélls románs, *Catón el Antíg, Varrón, y Dioscórides*; aquélls de la Etát Mitja—a principi del sigle VII—, els alárbs vell *Mesue, Rashes, Averróes*,—en el sigle XII—; y el sabi frare dominico *Vicent Beauvais*, autór del *Speculum majus*; de *Piteas*, el célebre predicadór *Santiago de Vitry*; dels veneciáns *geógrafos Póli*, del de més fama que tóts *Márch Polo*; del frare italiano *Odorico de Pordenone*, misionér en China, etc., etc. No m' es posible interrogarlos, ¿perqué 'n nòstres terres de *la Plana*, aném a pás de tortuga en la párt que afècte a la *Mecánica Agrícola*?... (1)

(1) El Concejal del Ajuntament Enrich Gimeno—consignatari de vapórs, rich propietari y fabricánt de moltes cóses—, té algo que 'l distinguéix dels terratenientes d' esta Ciutat. Yó he vist que per-a llaurár son supérb arnelár emplea un forçat de tres o cinc relles que van montáes en un armaçó que descansa sobre tres rodets de férro giratòries a modo de triciclo; y els arbres els arranca de rail, en un sistema de polées mogudes a tòrn.

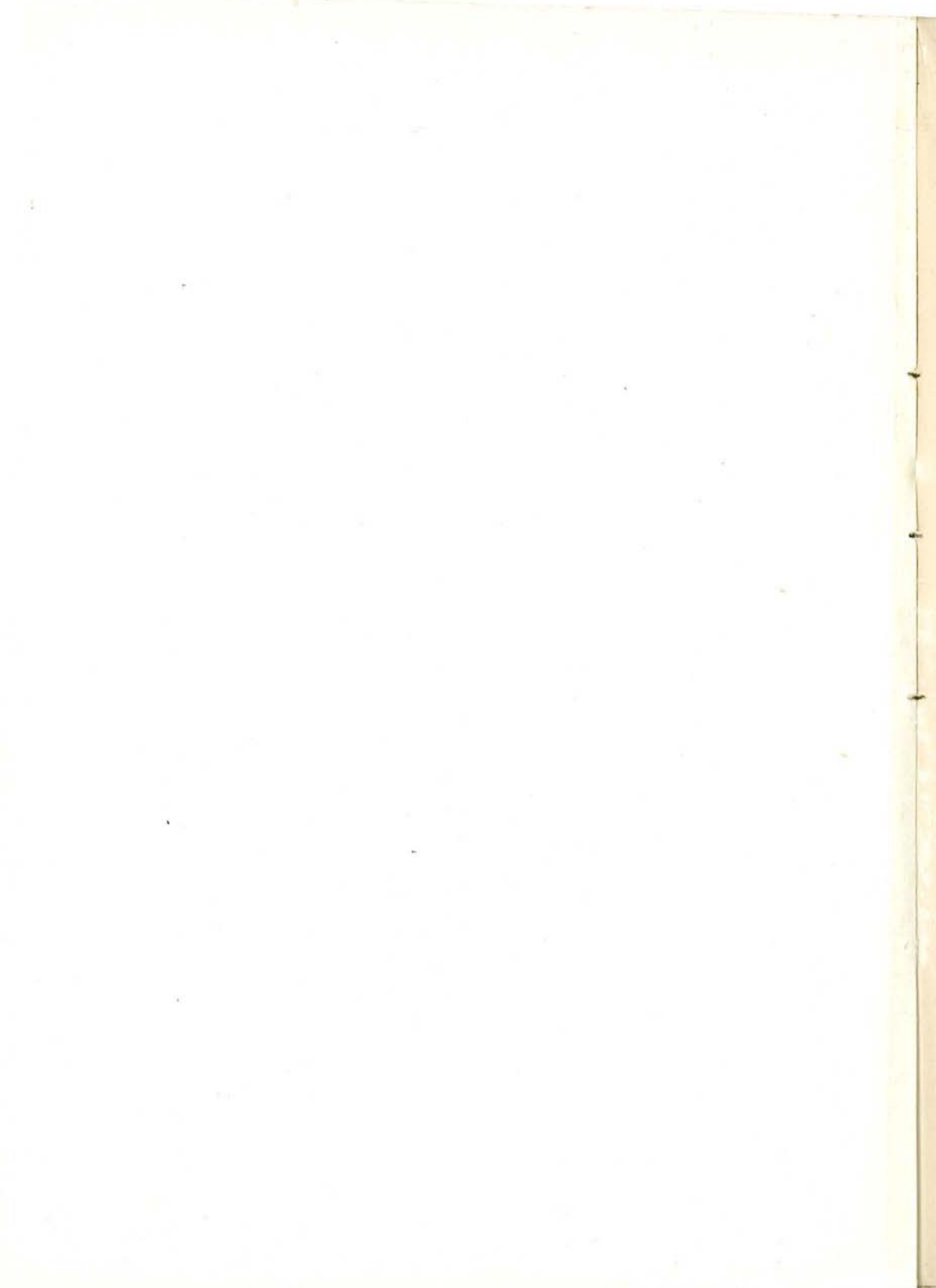
Aném a *pegár un bordo* per tót el terme municipal de Castelló, tanquém els úlls un bòn rato y tornémlos a obrír pensánt en la genealogía de totes les families llauradóres, desde la expulsió d' els mòros hasta la época presént; y en cada éra, en cada arbre, en cada trónc, en cada branca, en cada rama, etc.,—per orde de cultius y de faénes—, vorém inmutables el forcát alárb, la sembraora, la taulaora plana, la taulaora de falsóns, el trill, la forca clara de tres forcóns per-a ventár el blát en les batudes, la fàls de serrár, la fórc-a espesa de cinc o sís forcóns per-a ventár y apartár el pallús, la pala per-a la última pasá del blát, colaór, criba, cabaços, sáchs; y pel mig dels tròços y els racóns de les alqueríes, la llegona de formigár, la llegona de caballonár fesóls y pataques, la aixá caçuda, la aixá estreta o escarpe-llera, l' eixartéll per-a raure, la maça per-a destarroçár, les corbelles per-a segár blát y herba, les falses canemeres *de cólp* per-a segár també cánem y blát, els falsóns per-a llevár la remulla, y d' estraletes per-a capolár, y d' estráls per-a asclár nyenya seca, y per últim, els podóns y les estisores. ¡Apérs de llaurança que han pasát, pasen y pasarán de generació en generació, hasta que la tèrra en que habitém, vindrá a ser un còs mòrt—per falta de calór—, *seguínt sa trayectoria infinita per entre la infinitút de astres que 's veuen flotánts en els espays infiníts, separáts eternament per distancies infinitaments gránts, traçáes per el Déu de les infinites misericordies, sols hipotèticament comprensible per-a la mentalitat matemática, en sos cálculs infinitesimáls e integráls de la belleça abstracta o filosòfica algebráica, que converteix el cerebro del matemátic, en una òlla de grílls, elevá a la enésima potencia meningo-coccen-serun-monomaníaca!*

* * *

Faré punt final a este estudi de divulgació de *Costúms agronòmiques de la tèrra*, diént: que en la éra, tenen els
 [168]

EMBARCANT TARONJA

seus *ramasos de bojes* per-a amontonár els restos del grà de les eráes; per-o si alguna dòna está *oberta de llóms, o té hòsos en la pancha*, emplée la granera; y en les faldetes arreplegâes cap atrás sobre la regió lumbár, ensenyant els vións, descubért el gipó, mocadór a la pasiega per-a no desgrenyarse y sombrero de palla, de dos o tres perres, per allí vá *la formigueta* sempre tan joviál y tranquila cantánt:

*“Te criastes en la éra
batiendo paca,
batiendo paca,
y en camás de la brósa,
saques la pata,
saques la pata, etc., etc.”*

¡A la tarònja!...

Desde 'l mes de Novembre, después de *fira ae Tóts Sants*, se veuen per els carrérs de Castelló bandáes de xiques y xics que, cabás al còll y saquét del menjár en má, van a lo que 's díu per así *ja la tarònja!... ja la tarònja!...* donánt un nóu aspècte als *Cuadros...* de vitalitat de la població agrícola.

* * *

Cuant les fresques brises otonyáls han mustigát les flòrs dels camps y despullát de fullám els árbres, y la tremolosa y escarnada má del invèrn, asoma per els picos de Penya-golosa y arranca les vèrdes alfombres que tapaben les terres de les hòrtes, sobre les que picotejaben joyosos y dormíen tranquíls els aucélls, encara s' enlayren ufáns els tarongérs de *la Plana*, com si foren permanents y gegantines alfábegues, que en les parts termináls de ses branques estigueren a mils, agarráts en les patetes, gròcs canaris en

el cap baix l'ala, formant bola per-a no morir de frét. ¡Per algo es diu a la taronja, *el daurat fruit!*...

* * *

La collita de la taronja, fá uns vinticinco o trenta anys, constituía una forta riquesa, que después ha anat disminuint *per moltes circumstancies*, y huí entre la crisis comercial per la guerra europea, el aumént dels fletes y de la fusta, etc. y la negreta, serpeteta, caparreta, póll roig y la carencia de primeres matèries per-a la fabricació dels güanos, prou fá el collitèr si tráu per-a els gastos de cultiu y fumigacions, y poder *posár un hòs al òllá*, perque la merma es grant.

* * *

Avants de entrár en la descripció de les operacions que 's fán desde començar a collir hasta embarcár els fruits, no estaré de més el que diguém cuantes varietats tenim per terres de *la Plana* en l'actualitat.

Clasificació de la taronja que 's cultiva en el terme municipal de Castelló de la Plana.

Taronja de Visiedo o *de la rameta*.
Taronja de Algeciras.
Taronja de la còrfa dolça.
Taronja de tót l'any.
Taronja de la cadena.
Taronja China, (d' ésta, pòca).
Taronja Imperial.
Taronja de flòr tardana o *de Sant Joan*.
Taronja de repóm.
Taronja comuna.
Taronja Murciana.
Taronja chata o *borreguera*.
Taronja roig comuna o *de sang de rocí*.
Taronja Inglesa o *morruda*.
Taronja oval doble-fina, (superiór).
Taronja mandarina,

y *tarònjies enconfitáes* en totes les sucreríes o confiteríes.

* * *

Les tarònjies se compren a *úll* o contáes. A *úll* es lo més convenient per-a el que no está asociát a cáp Cooperativa, perque—después de calculár els millérs—, se les emporten en el plaço contractát y en páu. No me expliqué bé, *en páu nó*, perque el venedór cóbra o no cóbra, *segóns la clase de pardál que ha picát en l' aveáll*.

El que ha de vendre la tarònja contá, yá pòt arremangarse bé y posár *un lince* per la seua párt, perque ni ha contadórs tan listos que *el poalét* el converteixen en pòu sinse fondo, ahónt van a parár mólt centenárs de tarònjies, perque tenen més habilitát per-a els escamotéos que el matéix *Canonge*.

* * *

En còlles més o menys numerosas, s' escampen per els hórts les collidóres y collidórs, y alicates en má, van tallánt els fruít per el pesó y ben rasét, y aixina es conserven millór y nó s' esgalle la péll de les tarònjies ni se fá malbé l' árbre.

En cabaços de palma trasladen la collita a un puesto determinát de la finca, ahónt la pòsen sobre palla o en un llansòl de llens gròs o una lona, per-a que no se rasque ni se casque.

Al front d' esta *genteta*,—ahont abunden les *caragoleres del pany de la pólvora*, carrer Caperó y extramuros de la població—vá el cap de cuadrilla que representa al comprador almaceniste.

Els *cormeros* son xicuelos que tenen la misió de collir els fruít dels capólls dels tarongérs y s' enfilen per el brançatge com si fóren gats fréstecs.

☞ ☞ **En l' Almacén**

Llúm, vida, alegría, ruído, moviment, abalòts, rialles, rencilles, envetges, predileccions, pretericions, òdis, simpaties, escoltetes, amoríos, cuentos y chascarrillos, de tót, de

[171]

tót tenim *com en caixó ae sastre*, en els almacéns de taronja que es confeccione en aquélla atmósfera ahónt están acumuláes totes les caloríes de les taronjéres de *la tèrra*, que están baix la vigilancia de la *celadóra d' almacén*.

Avants de dir algo sobre la confecció, deu coneixer el lector els nòms y número d' almacéns en Castelló.

Clasificació dels Almacéns de taronja en Castelló de la Plana.

Almacén d' els Masíps, continuadórs del *de Charrete*.

Almacén d' els Peris, continuadórs dels *Rúlls*.

Almacén de Gimeno, continuadór de '*I Barrero*.

Almacén de Boscá, continuadór de *Che-rolí*.

Almacén d' els Simóns, continuadórs de '*ls Gaetanéts*.

Almacén de Causanilles.

Almacén de Sèrra.

Almacén de Guinòt.

Almacén de Climént.

Almacén de Rambla.

Almacén de Tonét del Pònt.

Almacén de Catalino.

Almacén de Pedraques.

Almacén d' el Retorét.

Almacén d' el Tremendo.

Almacén d' el Querido.

Almacén d' el Senyorito.

Almacén d' el Escaporrút.

Almacén de la Cooperativa d' els Llau-radórs.

Almacén de la Cooperativa *La Victória*.

Almacén de la Cooperativa *Naranjera de Proaucción*.

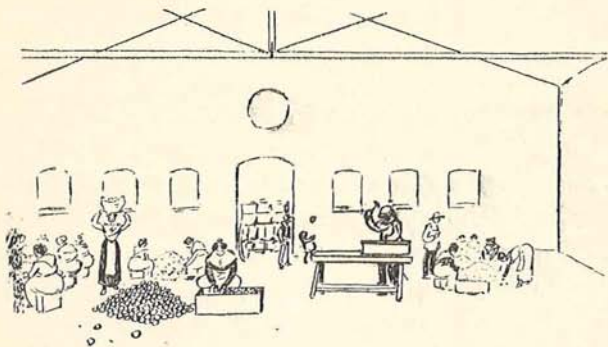
* * *

Les tarònjies se distinguisen en *selectét* de primera, segónt, tercera y *floreta de repóm* y *de rebuíg*; y de totes s' en envían a Francia, Alemania, Inglaterra y Rusia; y *hasta l' atre món en remitisen...* dins la panxa dels xiquéts que 'n una fartá agarren una terrible indigestió, perque se les menjen a mitja bòlta.

* * *

Les treballadóres se distinguisen per la classe de faena que fán, com també no poden confundirse els operáris per la mateixa causa.

Les *triadores* son les que seleccionen els fruítis segóns classe y tamany. Les *empaperadóres* enrollen les taronges en papér de seda blánc o de colór ròsa, sinse imprimír, o

imprés en marca y lletres *doráes en falses purpurines*, que 'ls perjudica la salut. Les *encaixadóres* colocoquen les fruíties en les caixes en rincleres compactes y en imperceptible vagació; y les *cabaçejadóres*, les trasladen d' un puesto a un átre en cabaços bláncs de palma fina.

* * *

En carros trasladen als almacéns les tarònjies, bé en tires de cabaços, unes damúnt de átres u omplínt les cai-

xes, convertides en *lliteres*, protegint fondo y costáts en estores y marfeguetes de palla, o parallofes de panís; y segóns la grandaria dels vehículs, entren tres, tres y mig o quatre millérs per viatge; y una vòlta dins l'almacén les descarreguen a montóns d' un matéix nivéll.

Les tarongéres

Com se trata de *La Ciutat alegre y confiá...* perque les xiques *del terreno* sempre están contentes quant van y venen dels almacéns, y confien en la disminució de hòres de trebáll y en l' aumént del jornalét, es precís dedicarles párrafo apárt. ¡Al cáp y al fí perteneixen *al bello sexo en forma nativa*, com el Mercuri de les mines d' Almadén *que cría la tèrra!*

* * *

Les xiques van als almacéns a les sét del matí, ixen a la una y tornen a entrár a les dos de la vesprá, per-a anarsen cap-a casa a les sét de la nít. De manera que tenen una hòra per-a dinár, o lo que es igual *sisanta minúts*—relonje en má—, temps suficiént per-a agarrár la rúa y menjár de gelát pels carrérs de la capitál. ¡No es extrány, pues les *clorósis, anèmies, histerismes de forma nerviosa, resecacions intestínals, relajacions d' estómecs, leucorrées y disminorrées!*...

* * *

En fí, que ya tenen prou matèria *els conferenciáns* del Círcul Mercantil per-a fer un discurs de *extensió o vulgarizació tarongeril* y com algo podrán dir sobre la fabricació de la esència de azahar, alcohol y ví de tarónja y ácit cítric, yo no tinc que dir rés més sobre estes *Costúms de la tèrra...* que: les xiques tenen mitja horeta de descans per-a berenar y, quant se retiren del trebáll van agarráes del bras ocupant
[174]

de part a part els carrers, com la família de Calatoráo de Gigantes y Cabezudos quant arriben a Çaragoça a vorer la Pilarica; y els xiquets, si veuen que les xiques mouen molta algaçara, tenen la *Costum... de cantar una maçurqueta* cual lletra es:

—*Les tarongeres,*
cuant vant a misa..... etc.

.....
—*Mare, mare, mare vinga*
mare vinga y les vorá..... etc.

* * *

Els treballadors d'almacén se diuen clavetejadors, als que claven les caixes; embaladors, als que les aseguren nungants en còrdes d'espárt; y carregadors, als que en carros les transpòrtan a la estació del ferro-carril per-a la facturació o al Pòrt per-a l'embarc.

En les caixes, caben 420 y 714 taronges; y el número d'aquelles que carréguen el carros, segóns la grandaria dels mateixos, es de trenta hasta coranta caixes com a màxim y del almacén al embarcadero, fan pagar *10 centims* per transpòrt de caixa.

* * *

Tanquém els almacéns de taronja y anemsen a vorer *si pinte la garròfa* per Benadresa.

La plegá de les garròfes

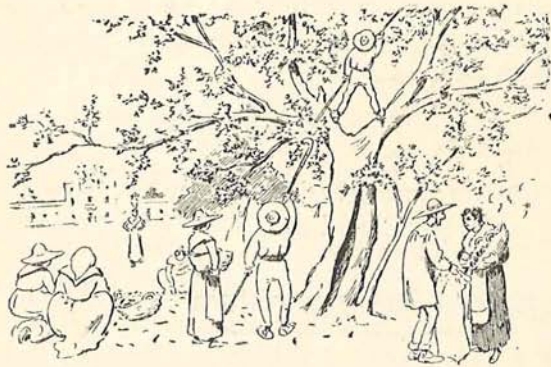
Desde Sant Miquèl hasta la segont quincena de Novembre, es la época de la operació agrícola coneguda per *la plegá de les garròfes*.

* * *

Els màsos, o masíes enclavades entre l' altra part de la *Rambla de la Viuda*—báix del *Sitjár d' Onda*—y la *racóna de Benicasi*, presenten en aquélls dies *cuadros... de antiga y rústica factura* quals márcs, de pedra seca, van ser construïts per les nervudes mans dels primers cultivadors del secá de *la Plana* que sembraren garrofins y multiplicaren y empeltaren rebrotisos.

Els amos de les finques, els propietaris que pasáren el fòrt del estiu en el Gráu de Castelló, en *les Villes*, en Lluçena del Cid, en *la Vilavella*, en Ontenient, y en Benasál, etc., van a respirár el aire de montanya menys oconicát pero més bó, més séc, més saludable, en el que no se sent la farúm del péix, ni del alquitrá, ni dels gambérs y eixèrxies, sinó els gratisims perfums de les ginestes y espigóls, dels romérs y timonéts.

En molts màsos celebren misa els diumenges y además de servir allò de compliment del precepte relligiós, es punt de visitéu, recreó y *cuchichéo* inherent a tót contacte social de veinát campestre y *no campestre*.

Les plegáes les fan còlles de Castelló y d' Almagora, Benicasi y Borriól; y segóns el número de jornáls de la finca es el de collidórs y plegadores, que, per lo general van en grupos de dotce, sétxe o vint.

El fruit el cullen en canyes de gancho, llérgues per-a els capólls y més curtes per-a les rames més baixes y laterals dels arbres; y les xiques van plegant les garrofes que cauen en terra y en els cabaços les porten als sács que òmplin y que sosté el que fá de cap, que 'ls nuga en un cordéll d' espart y els deixa per baix les garroferes hasta que 'ls carros els transporten per-a almacenarles en els depòsits o *garroferes* dels casalicis.

Lo més bonico de *la plegá* es per la nít, después de sopár, que reine una excesiva y verdadera democrácia; y tóts meçcláts, masoverés, plegaóres, collidórs, carretérs, y *cèrts ámos* també, contén cuentos, ballen, *fan pasos* y soliloquis y corregudes de bóus o juén al *chí vé la rata*, etc. etc.

Este jòch, apesár de lo sencillo, té les seues dificultáts y els seus perills. *La próba vá de báes*. Sentats, en terra plana, xichs y xiques, hòmens y dònnes, fan rògle, alternánt u de cada sexo; y, com están ajupíts, fan corrér una espardenyia per baix les cames. En mitj de la circumferencia está el que páre, *de mostra com un gós faldér*, y cuant li diuen, ja éll!..., fica les mans per baix de aquelles mases compactes de nérvis y tendóns dels treballadórs y plegaóres y, si no tròbe *la prenda*, mentrimentes éll furgúe per baix, el ablaúren a espardenyáes per dál, principalment si vā çarpechant les pantorrilles a les femelles que tenen el novio al costát.

A vòltes, el que pareix més tonto es el més espabilát; perque 'ls que van de bona fé, se creuen que 'l que páre no té habilitát per-a encontrár la espardenyia y es que, *el angelét*, fentse el *non sabo* s' entreté en pegar *pesiguéts de monja* com o demostren els chillíts de jáy!... júy!..., jóy!..., ¡fuíg que te picará!..., ¡máre... non carita!... y atres exclamacions que corroboren que el *pagano* es molt listo per-a *torrár... cacáu*.

* * *

Les xiques dorment fen *cama redonda* o siga totes juntes en una habitació y ants de dormir-se armen la grant algaçara y,—segóns díuen—en camisola se dediquen a la destrucció de chupópteros botaórs, vulgo púses, empleant l' antic *pulgómetro digital*.

Cuant les garròfes les transporten a Castelló, els carros van a *tópe*, segons la grandaria de la caixa, puig pórten de 24 a 30 sachs y, sobre esta pilera, van els carretérs, plegaóres y collidórs que es un miracle de Déu que en una recalca no vagen tóts al vítol, no bòlten.

Hasta fá... uns vint anys, que 'n les masáes, per la nít, donáven als llogáts lo que élls díuen *un plát de calént*, o siga l' *olla de mas* que es una meçcla de fesòls, arròç, patagues, carabaça, y *un chorritó* d' oli per-a la sofregida de ceba, tomata y álls; pero, el últim día de *la plegá en conter de l' olla rególla* els acotentaben en una caçolá d' arròç en cárn, *de propina*. Pero, en l' actualitat, aquéll gasto el reduíxen a dinés, com augment de jornál, y encara els resulte més barato perque, cèrts subjectes, *son embudérs*, com si patiren *fam canína*, y *mengen més que un càncer*, *tráguen més que un trúll* encara que *tinguen la dentaúra com una agramaóra mellá*.

* * *

Después de les plegaóres van les espigolaòres, perque com... *la vista del amo engorda al caballo*, ni ha terrate niense que nó dòrm ni sosegue; *tenen tant... interés*, per no dir tacanyeria, que no deixen perdre un garrofí contra la sòca de les garrofères, perque sempre tenen *en la enrònia clavát*,—com *un tornillo sin fin*—, el provèrbi aquéll de *no es pastór qui guarda son ramát*.

Conéch propietaris, que no citaré per no ofendre sa extraordinaria... modestia, que, después de la *plegá* y *espigolá*, tenèn la *heróica paciència* de fér—personalment—una *segont espigolaéta* y, desde la eixida a la pòsta de

sòl, van recorrent el terreno—*lupa en má*—y arrepleguen tots *els borrachéts*, o siguen totes les garrofetes desde un a cinc centímetros de llargues, omplíntse els bolsillos del pantaló e interiòrs y exteriòrs de la chaqueta y blusa apedasaés. *¡Es el colmo!*. Y per-a fer més amena la *recolecció homeopática* de les *garrofetes dosimétriques* vant recitant la *décima* o *espinèla* aquélla, cual *traducció lliure* es:

—Conten d' un sábi que un día
les *camarrojes* buscaba
y *cardínjes* que 's menjaba
com els *llicsóns* que collía.
¿Miser com yó—es repetía—
bé existirá en Castelló?
Y al atisbar de gaidó,
va vóre a un veterinári,
que 's tiraba al páp l' herbari
que guardaba en un montó.

Pero si aquell sabi-fondo Jeremíes haguera anát detrás d' els *individuos del margen...*, en cónter de garròfes haurí arreplegat *búfos*. ¡Bons Ministres de Hacienda!...

Escuses de mal pagadór

Ya están presentáts, a la deliberació imparciál del Jurát calificadór, els *Cuadros... més importants y clásics del Museo popular*. Pero... com he perdút les cláus de les portes dels átres departaménts, no púc obrír en este momént, les demás dependències, per-a ensenyár els atres *cuadros y cuadréts... de plaçeta y de carrér*, que completen les instalacions pictòriques locals.

Queden també per vorer les *galeríes de Cuadros... de figura*, o siguen *personages y tipos*—retratáts de còs sanser y de mitj còs—, que per un mecanisme especiál, póden adquirir cèrt movimént y desfilár com si foren *caloyos* o

reclutes, quant pasen per baix de la sagrada ensenya nacional, después de la missa de campanya ahónt prestaren el *jurament de honor davant de Déu, per la Patria y per el Rey*.

* * *

¿Perdre les claus?... ¡Quina contrarietat més tremenda!..
¡Quín compromís més gránt per-a mí!... Pero... ¿qué dirán?... ¡No u sé!... ¡Paciencia!... ¡Ah!... ¡Una idea, una idea!... ¡El méu *milórt* em traurá de apuros!... ¡*Chúcho... chúcho... búscaló, búscaló!*...

¡Yá olore... yá olore el méu gós als quatre vents!... ¡Esperém, esperém!... ¡Silencio!... ¡Chitón!...

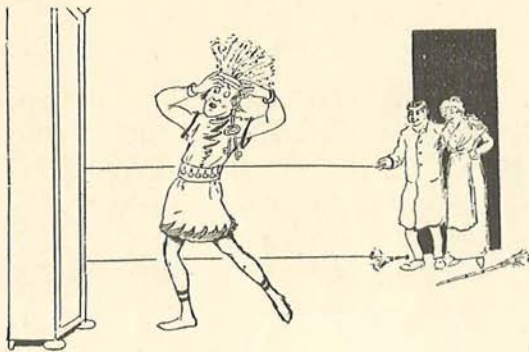
¡Viva Santa Rita!...

No sòc supersticiós, pero créc en els miracles.

Havía perdút les claus dels demés departaments de la exposició de *Cuadros de Costúms Castellonénchs*, que he presentát al Jurát y com no podíem vorer les demés dependències perque el temps m' ha faltát, com un manyá que li nega a ú la gánçua per-a obrír les pòrtes, he reçát un Pare Nòstre a Santa Rita de Casia—*Patrona dels imposibles*—, y será posible obrír les habitacions sinse despanyar, perque han aparegút les claus gracies a Déu, después que he armát un escándalo morrocotút en ma casa, registránt inútilment estanteries, calaixóns, racóns y raconéts, portánt a barráes a les criáes, practicánts y a tota la meua parentèla.

Pero... al entrár en l' entresuelo, a continuár les *pesquises per-a la busca y captura del manóll ferruginós*, el méu *milórt*... el méu *milórt* ha lladrát, ha lladrát en lladríts de alegría; y una rialla franca, argentina, simpática, ha esclatát en els llabis de ma estimada espòsa, y he quedát sorprés, corregút, afrontát, perque al retratarse ma figura dins l' armari de lluna de l' habitació, he víst que les claus, ¡les ditjoses claus!... les portaba yò damúnt. ¡Distretament me

había penjat el llavero en el pabelló elíptic de la orella esquèrra, com si fora el pendiente que porta Nelusko el de *L' Africana*.....

— @ — **Trebút pòstum**

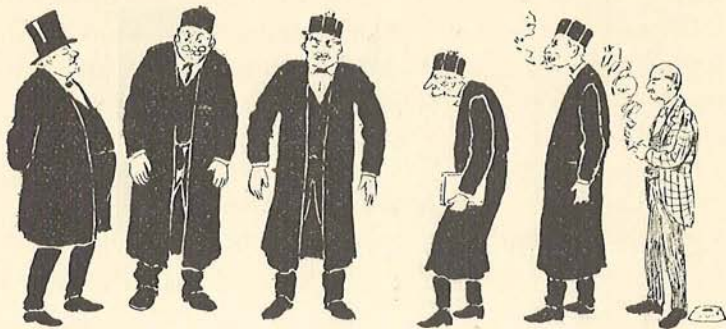
Modestes son les instalciòns, pero he comprát el terreno y he pagát al contát als operaris que m' han ajudát a la colocació dels *Cuadros*... y figures; y com el perímetro es masa xicotét, per-a tót lo que poguera exhibír, deixe per-a atra ocasió moltes més coses que promét presentár en públic, segóns l' éxit que pugua tindre en taquilla, si es que no es pérden algúns duréts per lo camí, avánt d' entrár en Contaduría, ahónt se ha de fér el recuento per-a la liquidació total.

En les primeres galeríes están els *tipos* de més baixa categoria, aquélls que *se immortalizaren* com els bufóns que féren les delícies dels réys y cortesáns dels temps de *Mari-Castanya*, en Espanya y en el extrangér.

En les de segónt terme, tením als que es feren *célebres* per les seues xifladures y rondalleríes.

En les sales de primera, aixequen son arrogánt figura, les personalitáts que predicaren en l' eixemple, libertát y patriotisme; y en lo grant saló centrál, en vitrines especiáls, se destaquen les venerables y simpátiques siluetes de

aquells que van ser nostres mestres, que en son paternál amor, mos traçaren l' àmpla senda, per ahont l' hòme de *Ciències* y de *Lletres* camina en el pesát bagatge de sa cultura.

Pero... com en mígs del les montanyes rocoses y desèrtes naixen y creixen flòrs silvestres que 'n son càlç condensen les més preuades essències, els perfúms més delicáts, aixina s' enlayra en el mateix centre del grant departament de lujo, la estàtua de *la Fama* a cual pèus de Hada encisadora, dormen tranquilament uns cuants fills de *la terra* ayments de la *Caritat* y del *Progrés*, de les *Belles Arts*, de la *Ciència* y del *Art Diví*.

Uns abraçáts contra pileres de sács plens de moneda; átres, sobre montóns de tèrra argila, alabastre y tróncs de arbres; éste, estrenyént contra son pít una paleta pictòrica; aquéll, arrimát a una mochilla y una carabina y un machete, sostenínt en la má dreta un compás graduát y en la eçquèrra, unes *Táules de Pitágoras*; el de més allá, a la sombra de grants llènços sostingúts per supèrbs *caballéts* ¡vigiláts per Apeles que plòra, silenciosament, banyánt en ses llágrimes manòlls de pincélls!... y el més homílt y el més grant, ¡tenínt per capsál una hermosa guitarra sinse clavilles y en les còrdes trencáes.

* * *

Y he procurat enrecordarmen de tòts, perque no tinc ganes de que el día del *Juhí Final*, cuant tòque la *trompeta del Apocalípsis*, si me encontraren amagát per algún racó del *Vall de Josafat*, em pegaren unes cuantes bofetaes per no haberlos rendít un *tribút póstum*, un testimoni de pública admiració en el transcúrs de la meua vida; aixina, cumplít este deure de paixanatge, sempre tindré un defensor en el cèl, perque, Sant Pere, no m' abandonarà; y al que s' atrevira a *amotinarme*, al que fóra mon agresór, en una clauá en lo cáp, li faría algún bóny com els dos púnys, tenint que anarsen depreset a posarse banyes d' aigüa beneida en la piscina de la penitencia, empapant el cotó hidrófilo del arrepeniment y sugectantlo en el bendage del perdó.

@ @ ¡Mòrtui Sunt!...

¡Morguéren!... ¡Sí, morguéren aquélls *castellonenses* cuáls imágens, están prisioneres en *els márcs dels recórts de ma tèrra!*... De ahí han trét *ampliacións els artistes de Castelló*, pera demostrar a les generacions del advenidór que, en el any 1915, teníem cambres nòstres, máquines modèstes, pero própies en les que ham pogút fér retratos y retratos de les còses de nòstra mare *Castalia*, empleant els *vero-fijadórs* de la voluntat, els *reveladórs* de la veritat, y els *fijadórs* o banyes químics del carinyo, sent el mestre-director del taller de fotografia dels *Cuadros de Costúms Castellonénchs*, el Doctor Cantó—com he dit en el Preambul—perque sent metje de *malalts y de lliteratura*, en el estilét... de sa inspiració, recorre el trayecte fistulós del flemó que pòt gangrenar el organisme social y li aplica el antiséptic poderós de son consell cultural per-a curarlo. Y, sobre la placa gelatígena de sos entusiasmos regionals, estudia, en el potent *microscópio* de son cervéll, els corpúsculs que pululen en el aire popular, per-a fer la selecció bacteriológica necesaria; y preparant les coloracións própies

dels cultius, multiplica els microgèrmens patògenos que poden curar la infecció orgànica valencianista, matant en la vasija dels àcids corrosius del despreci, els *gonu-cocus* que, inflamant la mucosa de la envecha, produïsen la asquerosa supuració del egoïsme personal.

• • **¡¡Avant gént!!..**

Ché, *Botones*, òbri totes les pòrtes y mentrimentres *Nicodemus* repica la campana, *Bufanúbols* que tòque la trompeta, y tú tírali de fòrt als platillos, que el *Barrugueta* rodará el manill del òrgue, y *Llengüa-llèrga*, que cride com un queixalero hasta desganyitarse com una gallina cuant te *la pepita*; la cuestió es que 'ntre gént, que 'ntre gént en la exposició de *Cuadros de Costúms Castellonénchs*..... a vore les sorprendénts reproduccions—de tamany naturál—, dels *tipos de la tèrra*, que están mogúts per la fòrça impulsora del afècte regional... ¡*Adelante señores... adelante... por la miseria de un reáll*....

Química... Biolog-Sociológica

Eleménts de la sèrie alcohólica

• • • • • **Capa**

NO 'm vaigs a ocupar-me de capes *capáes*, ni de capes toreres o andaluçes, sino simplement de un llaurador *del terreno* que li dién *Capa*.

Si el gran Linéo, haguera tingút de ajudánt a *Capa*, li hauría donát *bòn sóu*, perque 'l méu paisá, además de ser *un mosquí de bodega*, éra un expèrt caçador de sérps, sarváchos, sapos, escursóns y talpóns, cuals eixemplárs, víus, s' els posaba al sí; y *en un pét com un churro*, anaba cantánt per els carrérs de Castelló y la gént al vorer la colecció çoològica que portaba aquéll *azteca*, fugínt de aquéll *acuarium ambulánt*, armaba la grant *chilladisa*, pero reconeixent que *el naturaliste, al natural, naturalmént* tenia aptitúts *nates* per-a peixcár bichos y *agarrár unes mónes de primera*. ¡Lo que 's la afició!....

No es éste el Moisés de la Biblia, si nó un átre *Moisés*, —o Muixé—, llauradór, de *faéna... fuig, fogasa vine, cata-mostos*, més parlaór que un fonógrafo; asistént perpétuo al trinquét, la Naturaleça fon sa enemiga, perque éra un *contrafét*; y la molície o abandono el convertí en un tròç de bresca sinse mèl, ahon anaben a parar totes les mosques.

¡Llástima no haberse conegút entonces els trages de papér que fabriquen huí els japonesos—per-a vestir al *Moisés de la tèrra*—, pero en meçcla de sucre y cuasina o siga en papér *mata-móscas!*..

Geperudét, íntim amig de *Moisés* fon este *Periquito...* sinse gabia; d' ofici corregér y *un bon aparato de Sallerón per-a medir la graduació dels vins*.

Tení la cara xicoteta, com un melocotó en bòrra, y com en aquélls temps ya veníen a Castelló *tribus trashumánts* d' húngaros que féen ballár mones y micos als que díen *arriba Perico*, d' ahí arranca el mòt de *Periquito el corregér*.

Catadór de vins de primera força, que en cónter d' agarrar el tirapéu, prenía *uns canyamóns* que quedaba com una espònja que atmitís tót el líquit hasta que no pòt més.

Este descendént de Sants *Crispín y Crispiniano, zapateros*, éste sabatér remendó, no sabía llegír ni escriure y sin embargo féé més éses que una máquina d' imprenta. Si Noé l' haguera tingút llogát per-a trapijár ví, en un *chuplít* li hauría eixugát un cúb.

Quico veuòta tenia véu de baix profundo y anaba tambalejántse per els carrérs de Castelló y, a cant *plá*, repetía: *¡tengo y no sé lo que tengo!... ¡Sin novedad!...* Era cer-vantiste.

• • **El tórt de Guía**

Este individuo fon un ferrér que vivía en la Plaça vella; y tóts els matíns la primera operació que fée al alçarse del llít, éra obrír les pòrtes del cuarto per-a que 's ventilara.

Les òbres de *Moral Sociál*, per-a éll estaben de sobra, perque la seua monomanía vá sér el que no se li rovellara el... fèrro del balcó, a cual efecte eixugaba la barana en el faldó de la camisa, per ahorrár dráps segurament.

Les revenedores del mercát al vorer aquéll *Adán*... en camisòla, pues... *¡si quieres tripítal!*... li soltaben una serie de *piropos* que no son per-a descríts, perque de *descárát*, *poca vergonya*, *morrál*, *bacó* y *ca.....* llém, no 'l deixaben y a força de tomatáes, patacáes y figáes, el féen retirár. Pero el *célebre ferrér* era un *cullitèr sinse tèrra*, y la *manduca* li eixía per una friolera, perque exposántse a la furia de les verduleres limpiaba *el comedero*, y rient ses propies gracies, repetía en cèrta tonaeta burlona:

—*De este mundo sacarás
tripa llena y nada más.*

Y después *li tiraba a la mamèla*, al vinét, al vinét.

• • • • • **Bóny**

Amileno.... de primér orde es este *Bóny de la tèrra*, vúllc dir, un incansable y afamát consumidór de *amílic*.

Casát en una que li dién *la Cullera*, per-a pòc li aprofitaba el mòt de la seua dòna, perque menjaba en rúa y pocòt, pués... l' excés de beguda li llevaba l' apètit, *en els varios concèptes de la paráula*.

La Cullera... no se la llevava may de damunt, per alló de que *ahont vá la còrda vá el poal*; y ademés perque *ambos a dos* prenien *unes turques...* que ni en la Turquia Asiática podrien competir en les d' éstos *conyuges*.

Bóny tenia un gosét faldér que responia al nóm de *Palomét*, y éra el company inseparable y fidèl guardiá, principalment quant el séu amo caía en mig d' un carrér dormint *la mona* y deixant abandonat el carrét d' aigüader — sinse cánters— que sempre portaba per Castelló, per-a sentár plaça de treballador. ¡Desgraciát d' aquél que s' arribaba al *Bóny* quant estava *en dulce sopór...* perque el séu vigilánt, el séu *Palomét*, el defenia *a capa y espasa*, y al visitant interruptór li fée el traje a péntols!...

e e e e **El Pollét**

Este *Pollét*, criát sinse llòca, viurá sempre en la memòria d' els que 'l coneguerem y ses anécdotes pasarán a la història d' els *tipos castellonenses* y als tratats d' Oftalmología, perque *el Pollét* éra una espècie de guía oculística y les terminacions en *ítis* se condensaben dints les òrbites, ahont se movien sos órguens visuáls, que titilaben com llunytanes estrelétes en els espays interplanetaris.

La *conjuntivitis*, la *blefaritis* y la *palpebritis*, formaren una segón naturaleça en el méu biografiát, perque els párpados semblaben féts en pélls de tramuços pasáts, reboionits en pulpa de fresóts d' hòrta, disecáts a la estufa.

La seua boca éra un rifle de aire comprimít, d' ahont eixien disparáes les blasfèmies en una revolució de coranta descárregues per minút, y tót el còs, desmedrat o raquíctic, fon una *lámpara de alcohol en incandescencia permanent*, perque les borracheres les empalmaba, cronomètricament, cada vinticuatre hòres.

Vivia separát de sa mullèr, y quant contaba les causes poderoses que tenia per-a divorciarse, fée *una série de pa-*

sadetes toreres "por todo lo alto y por todo lo bajo," que 's puga-imaginar el lector. Tan cèrtes son estes afirmaci3ns, que els transeunts m3s escrupulosos, tenien que fugir del rògle o taparse els oïts en dos bellcetes forràes en cot3 en p3l y untàes en Trementina de Ven3cia; y els m3s humoristes se ríen hasta encanarse, d' escoltár tantes baconáes, y com la boca s' els f3e *com un parany*, tenien que cridár a un adoba3r per-a que 'ls posára unes gafetes de fil de f3erro, com als c3sis y llibrélls badáts.

Ex-soldát del arma de caballería, cuant estaba *m3s bufát que una r3lla*, es posaba en el centro d' els carr3ers de Castell3, y en el gayato en la má dreita, menejántlo en

grant destreça, y escarramát, com si estiguera damúnt del cabáll en files, donaba gust per la habilitát que tenía per-a la esgrima, imitánt perfectament el atác, contra-atác, quites, desarmes, táll de gaid3, córte de cáp o vertical, y mandobles o esplanicáes; y f3ent de Jefe de les sup3stes f3orçes en operaci3ns militáres en activa campanya, pasaba revista y reptaba als soldáts imagináris, y donaba les oportunes y vibránts véus de mando en la forma sigüent:

«A vér: ese cabo de la cuarta del primero... ¡animál!... a la cuadra, por bruto.....

¡Batallones... escuadrones... baterías... de mi mando!... ¡Eip!...» Y continuaba cridánt, abalotánt, dient vítols y

vítols, soltánt imprecacións en ofensa de la Religió y de la Morál, sinse que els dependénts de la autoritat el tancaren a la sombra de un calabóc y li atministraren algúns frascos de *Polvos de Cózca* com a reméy profiláctic y curatiú contra la borrachera habitúal. (?)

e e e **Merequildo**

Merequildo o *Pám de vara*, fon un *diamánt*, que tenía varies sombras per impureçes del carbono.

Per les seues aptitúts y rondalleríes se féu l' amo de tót Castelló, acaparánt la millór parròquia com a matalafér.

Era mólt destarifát, pero honrát en lo que afectaba a la prestidigitació o escamotéo d' els interesos que se li confiáren.

Lo matéix li gastaba una bróma a una senyora respectable, que a una senyoreta, o a una menestrála o llauradóra, que a una criadeta dels setje als trenta. Per-a les solterónes, les casáes, viudes y agüeles, també tenía dicharachos; per-o als hòmens els miraba sempre, furtivamént.

* * *

Cuant treballaba del ofici, varejánt, varejánt, gastaba conversacións un poquét intencionáes, per-o frenánt la llengüa que la tenía mólt solta y d' allí no pasaba la còsa; y bé se li podia aplicár a *Merequildo*, lo de que... *uns tenen fama y átres carden la llana*.

Cuant descansaba un moment, pegaba uns espereóns per-a adresár l' espinác y quedántse més tieso que una línea vertical, parlaba de *horiçontáls*... com si haguera
[190]

estudiát Geometría plana, de cual còsa no 'n sabía un mòs. El amor conyugal, éra per-a éll, una espècie de pontó, que unía son domicili en *la bodega* que estaba instalá en els baixos y porta falsa de la casa Abadía recayent al carrér de Çabatérs, huí de Colón.

El almorçár, dinár y sopár, s' els emportaba a la taberna, pegaba un mòs, se colaba un gòt de ví, eixía y anaba caçoleta o plat en má, pels carrérs de la Ciutat, y entre mullá y mullá, y girigòta y girigòta a les xiques, s' acababa la ració, tornánt al

costát del mosto y acabánt de trasegár cuartillét y mig; totál una mitja més per día al conter semanál.

* * *

Cabo de la dança d' els caballéts, en les festes del Còrpus, ballaba millór que ningún atre del *Cuadro*..... y com el cabáll de cartó portaba un volantét de percál ramejât, al manejar el sable — com éra tan llaugér —, pegaba més bóts o cabriòles, que un chóto quant li posen el devantalét.

No somniá Chopín en tota sa vida artística, cáp *nocturno* com els de *Merequildo* el matalafér, que acostumbraba a fêr de *vigilánt* de la bodega, no més una nít cada vintiquatre hòres; y a *la seua costèlla la tenía fregida*, abusánt de sa bondat y paciència que a carretáes guardaba en son còr apesadumbrát.

Una nít aná cap-a casa allá a les tres de la matiná, y com *estaba com un cép*, vá intentár obrír la pòrta, y no pogué conseqüiro de ninguna manera, perque la dòna—cansá d' esperar—, pasá el forrellát y s' en aná a *dormir en braços de Morféo*, que es el únic consuelo que 'ls queda a les dònes honráes en ausencia del marít.

Tantes vòltes furgá y furgá el matalafér, que perdént l' esme,—creentse que s' enganyaba de casa—, començá a trompicár en el pany de la pòrta del domicili del costát; y els inquilinos se despertaren y creentse que entraben a robár, començaren a cridár jals lláadres!... jals lláadres!... armant una escandalera monumental.

Pám de vara, tingué un momént de lucideç, perque, — com nó éra llèrch d' unglá—, aquélla acusació li va servir com d' una *poció amoniacál* que li llevá un poquet la torbamenta produída per el alcoholisme y gitanse en tèrra començá a dir en veu llastimosa: jm' han ferít! jm' han ferít!.. jm' han mòrt!.. jm' han mòrt!..

La pòbra dòna es despertá, li pegá dos patáes en la rabadilla a *Moréfo* que fuixgué per el terrát, y al asomarse a la finestra y vorer a son marít que portaba penjant del braç esquèrre *el còs del delit* o siga la boteta plena de ví, el tratá per la hidroteràpia, li arrimá una ducha per aspersion, li soltá unes arruixadoráes

d' aigüa que li feren baixár les caloríes, evitantli una congestió cerebrál que li haguera pogút sobrevindre per l' exés d' *aliment... respiratori* ingerít.

La mullér per-a evitar més escándalo, baixá *en paños menores* y descalça y rápidament obrigué la pòrta *posant com un drap mal llavát a Merequildo* que més tènre que un *galán... de noche*, cantá la palinòdia mirant cap-a les finestres y balcóns del carrér del Aigüa,—huí de Don Joan Cardona Vives,—que 'staben plens de persones manifesteres y recitá en molta *vis còmica*, o *con mucho postín*, com diuen els escriptors a la moderna,

«Hermosa noche, ¡ay de mí!...
cuantas como éstas, tan puras»,
por ver si estaban maduras
a la figuera subí...

—«*Pálida mórs, equo pulsat*
pedes páuperem tabernas,
recumque turres...» Quiqueta.

.....
tú, estás gròga; els péus espòlsat;
Páu y Pere, en la tabérna,
contra la torre..... ¡palleta!.....
.....

Gitáts, en aquéll racó,
jestán sins ví ni berena!....
Pórta eixa bota, morena
y pendrém *un canyamó*.

* * *

La dóna al oír *eixa traducció alcohòlic-heregíaca del llatí clásic*, feta *una pantera de Angora* li clavá les ungles al bascóll y en una espenta el féu entrár gatejánt en son fogár. Pero..., joh vengança maritál!... *Pám de Vara* pegá un bót com si tinguera *el ball de Sant Vito* y arrimantli una *portá abortiva* en la pancha, que llavórs la tenía en

estát semi-esferoidál, tirá a sa mullér a redolóns quedantse en lo carrér en camisóla, mòrta de frét y plena de vergonya.

Súplices, plórs, protestaciós amoroses, demandes de perdó, etc. etc., tot fon inútil, ants la flemática irreductibilitat d' el incorregible y humorístic matalafér.

Per segón vòlta s' obrigueren les pòrtes d' els balcóns y finestres de les cases del vehinát, per ahont, asomaben cáps y més cáps negres, siluetes y més siluetes blanques; y mentrimentes tocaren els pitos de alarma y acudiren els serenos, *Merequildo*, asomát a la finestreta de son domicili, li soltá una serie interminable de impropèris, diént: ¡rondallera!... ¡descarál!... ¿éstes son hòres de vindre? ¡Poca vergonya!... ¡Ahont has pasát la nít, vés, pasa el día donya Tenoria!... ¡Vés, y *que et mate el Tátol!*... Y pegánt un suspir güasó y un ronquíu *suí géneris*, exclamá satíricament: ¡Mare de Déu de les Angusties!... y tancá la finestra cuánt el cèl presentaba la ténue y hermosa claritát matinera.

* * *

A la mullér la ficaren
en la casa del costát
la vestiren, consolaren,
y la surtida esperaren
del marít destarifát.

* * *

Y efectivament, a les sét del matí ixqué *Merequildo* de sa casa... ¿compungít?... ¡cá, hòme, cá!... en nòus arrestos bodegonáris, en *la rúa* en la má esquèrra y les vares car-
[194]

dadores en la dreta, y en els calçotéts y la camisa més blánchs que la càrn de un cóco d' América per la párt de dínts y la gorreta posá a *lo pincho*, com si fora un sanadór de porcelléts y fént *un corte de manga* a la dòna y als manyofles que la rodejáben, s' en aná camí de la bodega, róig com un perdigót, cantánt socarronamént y en aire de *andante maestoso*:

*"La marusiña está.....
y el marusiño no sabe nada.."*

* * *

Y al *tabernácul* vá anár
menjánt sardina y pebrera,
l' ardenta sét vá apagar
y la bóta vá buidár
chuplánt com la sangonera
al despertár.

De la familia bòvida

No vaig a resenyár com *Suspiros*, el revistero d' el *Heraldo de Castellón*, la festa nacional, tota jolgório, gracia y alegría; per-o tinc que obrír *el toril de les Costúms.....* per-a fér eixir al ruedo, a *dos Bóus* de moltes hérbes, de molt de poder y de gránt fama en *la plaça* de la Capital de *la Plana*.

☺ ☺ ☺ Bóu primer

De procedencia agrícola fon este *Bóu* que, en el trinquet vá portár a trompáes a tóts els jugadórs de pilota de la seua época.

Torrella, el de Llucena; Cúque el barbér, de Castelló; y átres pelotáris de Borriól, Burriana, Villarreal, Almazora, etc. etc., no pugueren vencer al *Bóu castellonero* lluytánt a braç partít, tóts contra éll.

Manotá que pegaba *Bóu*, a la *pilòta de vaqueta*, (1) pilòta calá, cuánt nó la tiraba per damúnt de la parét, anánt a parár en mitj la *plaça de la Pilòta* de Valencia. *¡Tirár esl...*

Tenia més pilláes per-a el jòch de pilòta, que un bóu del Colmenár per-a tallár el terreno; perque, tant de revés com a baix bráç y a bòn bráç, en la dreita o en la esquèrra, era com l' *Armada... invencible*.

Per dos mitjes de ví—que se les tiraba al còs com els toreros cuant beuen de còlp un *cañí de manzanilla*,— guanyá una aposta que féu en un revenedór de Puçól.

* * *

Un dillúns de Nadál, en el mercát de la Plaça Nòva, se doná el espectácle may víst en el camp d' el pelotarisme espanyol a *llérgues*.

El valenciá li tirá *la esfera* a *Bóu*, y éste que estaba en posició defensiva, en una çarpá monumentál la féu anár per damúnt dels terráts de les cases, venínt a caure en el campanár; y *el meló de tót any* quedá clavát en la punta de la veleta de la torre jegantina de la plaça de la Constitució y allí estaria encara, el *cúcumis mèlo*, a no ser perque caigué sobre éll una núblá de formigues alades que acabaren en la còrfa, pepites y pulpa del fruit y hasta en el rovell de la veleta.

* * *

Bóu "*sabía a hont tenía la má dreita*," perque de la esquèrra no 'm parlem, se la reservaba sempre per-a els grants compromisos y per-a manejar els gòts de ví, d' a cuartillo, per-a els que també *tenía bòn saque*. Era çurdo... *én zeta y en cé* sinse cedilla.

☺ ☺ ☺ **Pepe Bóu**

Este según *Bóu* may vá embestír contra els gosos, ni éstos se li aurtaren a éll.

(1) Els bóus y les vaques sempre júent en ilusió manifesta.

Este *Bóu*, enchiquerát en el séu temps en una casa d' el carrér Villamargo cantó al d' el Gobernaór Bermúdeç de Castro, exercía una 'spècie de protectorát sobre cèrta clase de *caninos* en esta Capitál.

En el séu *consulát caninòfilo*, tenía cinc o sís gosos galgos y atres tantes gosos de la mateixa casta; y la seua chifladura consistía en fér corregudes de gosos, que no per ser menos emotives que les de cabálls, aques, machos y burros, éren menos interesánts.

En este *expórt perruno*, se cruçaben moltes apòstes entre els espectadórs, que en grant número asistíen al espectáculo.

Les carreres ordinaries se celebraben en *el camí del mái* desde el portál hasta el Ingenio; y les extraordinaries, desde el mateix puesto de eixida, fins al fielato del Gráu. Segurament *Bóu* donaba als seus gosos formage suát; y segóns contaba el sereno del séu barrio, totes les nítis se posaba sis trocétis—de sét per tres centímetros—, del comestible *sota la eixella*, o siga baix dels braços, igual número de racións en cada sobaco, y de la caloreta del llít y de la persona, revenía la manteca y el formage eixía embadurnát en aquella capa a modo de *Colòdion elástic*, que formaba la secreció cutánea de *Bóu* o siga la suór de este *tintorér de ofici*.

* * *

També tenía el nostre castellonench afició a la peixquera y en el *Molí de Farcha*, fée *el búço* per baix del puesto de les mòles, ahon a la caiguda y regolfár de la cèquia majór, se formaben uns clóts que éll desgataba per-a agarrár les anguiles portáes allí per la corrént de les aigües sobrántis de les regáes del riu de Millárs.

Quièlo la manta

Este *gospium vulgaris*... no perque 'stiguera empeltát d' esta varietát vejetál, sino per ser un llauradór vulgár y

aficionadíssim als gosos, éra *un tipo* mólt original y conegút en general y particularmént entre els caçadórs, sinse escopeta ni llicencia, d' eixos borrasqueros de gayato y furó.

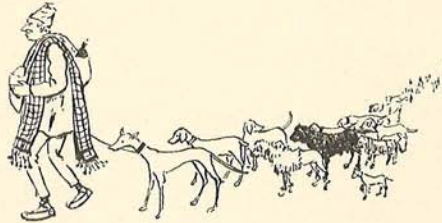
La familia canina fon sa ilusió única, s' alegría y distracció; y, apesár d' estar mitj tonto, el pobre *Quièlo als caninos* els tenia domináts de tal manera que en quatre rosegóns de pá *els fée anár com una seda*.

Vivia per-a els gosos, menjaba entre els gosos, dormía en els gosos, d' els que en tenia de galgos o llebrérs y jarnegos, rabosérs o conillérs; lo que 's diu *una bona corrupcá*.

Bóbo, bóbo, en els gosos vá resòldre 'l problema de la vida y s' alimentaba del producte de la caça y *de la peixca...* com a exòrdi d' algunes *trólies taberna... cularies*.

Tenia gran habilitát per-a posár trampes o céps y llaços en núcs escorrediços entre els matorráls, coscólls y argilagues de les montanyes y barránchs del nostre térme, perque els ficaba ben vé ahont estava *la fresa* o siga *el número cént* de les táls esmentades varietáts de roedórs.

Quièlo anaba sempre en la manta al còll y l' alforja, y si vixquera en la actualitát, l' Ajuntament de Castelló no

necessaría *la perrera* per-a rés absolutamént, perque *Quièlo la manta* tenia *mólt de gancho...* y *quinqué*, per-a goses y gosos que el seguíen per totes bandes com si haguera sigút un enviát de Noé per-a omplir d' animals el Arca del Diluvi Universál.

Quièlo, a la velléa, vá ingresár en el Asilo d' els pobréts
[198]

desamparàts, y anaba als enterros *vestit de sinyór, com si fora un retirát del Còs de Pasíus d' Espanya y Ultramar, d' els que cobren el cupó*; y com algún xicuelo li diguera *¡Quièlo, la mantaf... ¡Quièlo, la mantaf... éll anaba mirant-lo de reüll dient en véu fosca y tremolosa: «¡Te degollaré com a un cordero... cordero... cordero... cordero!...»*

Pepe el mosegós

Ni els odontólogos Doctór Carreras, Nicoláu—pare y fill—, Montía, Colón, ni un *barberól intrús* de Villarreal, haurán pogút estudiár un cás de prognatismo més manífest, més típic, més *musicál, ni més tinctoriál*, que el de *Pepe el mosegós*; perque de haber pogút donarli distintes formes el prognátic haguera figurát com a *mordente...* en el pentágrama, com a *mordiente...* en tintorería, perque ahont pegaba dentellá, deixaba una mitja ferraúra senyalá, com les marques que posen en les ganaderías *al rojo cereza*, o siga a temperatura de termo-cauteri.

* * *

Pepe no éra *el bóbo de Cória*, sino el del carrér Sant Tomás, de esta ciutát, que protectór de animáls, enemich de la esclavitút d' els vileros, sempre portaba oberta la porteta de la gábia; y este abandono el féu popularísimament célebre entre les xiques més humorístiques y destarifaes del ravál, que li formulaben cèrtes preguntes, a les cuáls contestaba *Pepe el mosegós* en forma híbrida, perque a falta de oratòria tenía recursos de sobra per-a deixarse entendre.

En mitj de la seua semi-imbecilitát, quant el mortificaben un poquet més de lo regulár, es posaba furibundo y, en una trompá, tiraba als impertinents a dèu o dotje metros de distancia, perque éra rabaçút y tenía tota la compleció de *un úrsido*.

Apesar de tindre *les páles* més llèrgues que les d' enfor-nár pá, com sempre mosegaba la párt carnosa o interiór de

la mà dreta, en la regió metacarpiana, acabá sos dies per-teneixént al *orden de los desdentados*.

Miguel, no aprovechas

Este llarguerút, més que imbècil definit, éra un *bobalicón*, que casi *sinse saber llegír ni escriure*, fon un higieniste consecuent perque, en carrét d' aiguadera, sária y cabáç, se guanyaba la vida plegánt fém pels carrers de Castelló.

* * *

Pócs datos biográfics podém consignar de este *políglota* que *chapurrechaba* el valenciá castellaniçát. ¿D' ahont éra?... No u sé; per-o casi puc afirmár que sería fill... de sa mare y naixcút en algùn poblèt d' esta provincia, colindánt en la ralla del baix Aragó.

Els dies de faena anaba de còs de camisa, pantaló apedaçát, espartenyas de cara ampla y sinse rés al cáp unes vóltes y átres, en la gorreta calá com una coqueta en panses a mitj coure; pero en les festes, vestía decentét, en trajét de bluseta, pantaló, gorra nòva, calcetíns de colór de llagrimál de ictèric y botes de sinyór tronát y en un clave-llét o una flor o un troçét de timonét o de romér—segóns la época— sobre el pabelló de la orella dreta, miránt a tóts en sorriseta eterna.

Era pòc comunicatíu, pòc parladór, per-o la *hermosa mitát del género humá*, la de cèrta categoria, l' amotinaben dientli: "*¡Miguel, no aprovechas!*... *¡Miguel, no aprovechas!*... Y el aludít, entonces concentraba el pensamént en sa història militar; y fént ademáns... de *rompe-cabezas descifrabable*, se quedaba mút, pensatíu, mortificát per el recórt de una *espartenyá* que li pegaren cuánt éra sargento segónt del arma de caballería. ¡Consecuencia del que fiant-se de les yegües, monta *en pèl y sinse... bridal*...

Cara de tagalo, octogonal, front xicotét, deprimít. En la mòrt de *Pancheta* la frenopatía ha perdút un eixemplár de grant valór antropomètric. Cámper haguera tingút un modelo de primera per-a sos estudis angulárs geomètrics.

Debíen ferse excavaciós en la fòsa comú del cementèri de Castelló, per-a buscár la calavera y maxilár inferiór del populár *Pancheta*. ¡En Espanya tót se pért!...

El póllo éra cellardo, perque les celles formaben un sol arc, de pols a pols, com si Cristóbal Colón—no el illustre genovés, sino el inteligént peluquero de Castelló— l' haguera caracterizát apegantli una botifarreta de tres per dotje centímetros, de crepé negre y socarrát per la riçamenta en les tenalletes masa calentes.

Els úlls pareixien dos foráts—féts en dos navacháes a una estora vèlla— que els hagueren posát en el centro y transversalmént dos olives del cuquello, perque el blánch o escleròtica estaba *en vocativo caret*, la pupila íris o retina y la córnea, formaben un tél com si li hagueren fét un ingerto de conill en la *Clínica oftalmológica* de la curandera de Santa Bárbara, poblét del distrít sanitari de Vinaróc.

Les crelles, éren de factura especial, com si *lo Rat-Pennát* s' haguera despegát del casco del Rey Conqueridór, y clavánt les pates en la regió cerebelosa de la testeròla de *Pancheta*, asomára les puntes de ses áles membranòses per entre les apófisis mastoïdes temporáls-parietáls.

La boca, la tenía de ráp; y les dénts, blanques y xicotetes com les que compren a *granél* els dentistes y les colloquen totes a un nivéll, perque son del matéix tamany y nó se pót distinguir lo que son incisius, caninos y molárs, més que per la numeració, perque son modelos de rates de claveguera, segóns els estudis comparatíus féts en un gabinét d' odontología de *les isles Columbretes*.

* * *

Fent el bóbo, fent el bóbo, *el tipo* en cuestió vá resultár un llépol... un *Tenorio inconscient*, al que *li regalaren tót el terno*, porque fon internát en l' Hospital véll en la sala de venéreo y morgué fét una obra de consulta de sifliografia. *Els Gonococus* l' ajudaren a ben morir y li rendiren el tribút pòstum, acompanyántlo hasta el cementèri. ¡Pòbre *Pancheta!*...

@ @ **Jaume el bóbo**

Apesár de ser conegút per eixe motíu, no estaba bóbo del tót, per-o si que tenía cèrt gráu de imbecilitát. ¡Llástima de xicótl!...

De estatura aproximá a dos metros, faccions correctes, úlls garços, de mirár noble, y rialla franca y simpática; ¡el pòbre Jaume!... de ordinari vestía blusa blavenqueta, ni llèrga ni curta, pantaló del colór del òli de ricino batút en dos yémes d' hóu, per-a enémes, espartenyés de veta pasá y gorreta de percál a cuadréts blánchs y negres; per-o els diumenges y díes festíus, anaba de chaqueta, chaleco, pantaló, botes y gorra de panyete d' entre temps, tót groguench com si patira transvasió de bilis.

* * *

Era tót un *caudillo* porque *acaudillaba* a tóts els xicuelos de Castelló, als que moviliçaba més rápidament que ningún *Ministre de la Guerra*; y el uniforme no podía ser més sencillo y econòmic, tánt per-a el *General en Jefe*—y al matéix temps cabo de la escuadra de gastadórs—, com per-a els soldáts de fila.

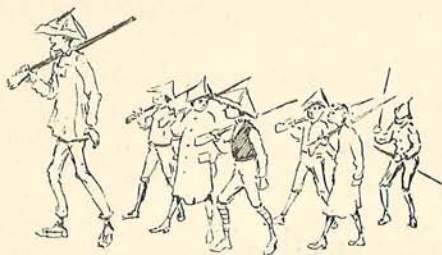
Les górras, a estil de quinto, éren fétes de papér de periódic y ficántse les blusetes dínts dels pantalóns, en els cordélls de juár a la trompa les subjectáben, com si fóren cinturóns.

Els pantalóns y calçotéts s' els arremangaben hasta el ginóll y les calçes o calcetíns, equivalíen a polaines; y el

[202]

armament consistia en escopetes fetes en els garròts de les verdes palmes del Diumenge de Rams; y Jaume—com a suprema autoritat de aquell eixercit liliputiense—, lluia en el costat esquerre del cinto, un sable de fusta més llèrc, molt millor y més profitós que *la històrica y célebre espasa de Bernardo*.

Joffre, el Generalísim del eixercit francès, *no té la gallardia* que tingué el nostre *Jaume el bóbo*, que com a *tocayo* del gran Conqueridór, tota sa vida vá lluytár per sa *Patria* y sa *Bandera*... de llustrina gròga y ròja, *en la aspi-*

ració nobilísima de lluir en son cáp una corona y empuñar en ses mans un cétro réal, per aclamació populár.

En aquélls temps de la última guerra carlista, cuant els fets de armes de Valencia y Burjasót, de Castelló y Alcora, en aquélls dies de terribles funestes lluytes fraticides, entre les fòrçes de Cabrera y les lliberáls, *Jaume*, entusiasmát per la moviliçació de soldáts, cipayos, partides de *la pórra*, *requetés* y paisáns, es cuánt estava en tota la seua energía militár, en tót el séu esplendór y poderío. Pero, com la seua familia s' oposá a que anara a juarse la péll en les montanyes de Abanto,—en el Nórtre— estigué a punt de suicidarse en un canó de época, que,—com a troféu de guerra conquerít per nòstres antepasáts—, está empostrát en la parét de la planta baixa de la Casa Capitulár, com si fóra la tómba de *un fósil antidiluviano*, al que no se li véu més que la boca, o més gráficamente, una còsa redo-

na com l' *hocico de tenca* de una geganta que estiguera esperánt que li aplicáren un *pesári Dumontpelier* o de *Hadgé*, per-a evitár el descenso per abandono o negligència.

* * *

Cuánt els xiquéts volíen fèr cremár a *Jaume*, li díent cridánt ben fórt y desde alguna distancia: "*¡Jaume no serás rey!...*" y éll, desquilibrát, bromínt com un lleó, en una pedrá atarantaba..... no als amotinadórs, sino als pacífics transeunts que 'ls tocaba el turno, y que ganyolánt, en algú trénc en lo cáp o alguna moradura en la cama s' en anaba a curarse la lesió a casa lo potecari o a son domicili pròpi.

Jaume vá morir perque *estigué malált de malaltía*, com diuen per así; y l' enterráren sinse embalsamár. ¿Acás no fón *una celebritát...* al séu mòdo?... ¡Lo que 's la justicia d' els hòmens!....

S **Títols nobiliaris y grandeçes d' Espanya**

Lo Compte Damián

Este *planímetro* o fill de la *Plana*, éra un tal *Redó*, o siga la antitésis del séu llinátje, perque fón *un gánguil* ex-primatját y cantellút, que anaba a camalláes com un' aves-trúç cuant *pèl-mude*.

Oriundo de Villafamés, este llauradór que vestía *çara-güells amples*, burda camisa, bluseta curta, mocadór a cuadros vèrts y gròcs, posát en lo cáp a estil de pasiega, faixa negra y ampla, y espardenyes de cánem, se guanyaba la vida portánt asientos al Gráu en un carrét en vèla prou destartalát, tirát per una burra que tenía cribases y un esparaváll; y *la genteta* anaba y venía pagánt déu cén-tims a l' aná y déu a la torná.

El pòbre *Redó*, tenia un fill soldát, en *la guerra de Cuba*, que vá morir duránt la campanya; y al recibir la fatál noticia y uns paperóts que acreditaben la mórt y cèrta cantitat *nominál*—com a herència—per concepte de atrasos, el aflijít pare, d' abogát en abogát y de procuradór en procuradór, de consulta en consulta y de gasto en gasto, pergué les pòques *perres* que tenia, se quedá sinse carrét ni burreta; y anánt a un comèrç de panyeria, conegút pèl nom de *La Linda* y establít en el carrer *Çabatèrs*—huí de Colón—en esta Ciutát, els factórs d' allí, parlantli de millóns y millóns heretáts, el tornaren *més loco que un cabás de gáts*.

Atacát de *la monomanía de les grandeçes* y habentli fét creure que entraba en posició no solsmement d' una grant fortuna si que també d' un títol nobiliari, el infeliç *Redó*, s' acabá de *redondejâr* cambiánt d' indumentaria y usánt desde aquèll entonces lo *nom heráldic de Compte Damián*.

El *noble de nova marca*, vá rèble anònimament, obsèquis de guardarropía, com fóren chaquetes, chaquéts, levites y un frác, chopetíns, pantalóns, camises plancháes de còll alt y de còll boltát, corbates de tóts colórs, clases y formes, çabates de totes menes y unes botes de montár, *mocadórs d' herbes*, pipes de varios tamanys y bastóns de paséo forma gayato, medalles y medallóns de llanda, créus de bayeta ròja y gròga y varios barretéts de púnt de calça de colór vèrt botella.

De la nít al matí, *es tirá al carrér lo Compte Damián*, y visitánt la Sucursál del Banc d' Espanya, les cases de banca, oficines públiques, els Gobérns militar y civil y l' Alcaldía, esgarraba més sòles que un esmolaór y tenia a tóts en contínua tensió nerviosa, en les seues demandes d' els millóns que esperaba y no venien may.

* * *

Redó desaparegué de Castelló y s' estacioná en Barcelona, per cuals Rambles y paséos se féu popularísim *el Compte*, que més enflocát que *un llechoncito asado*, d' els

que expòsen en els escaparates d' els grants colmados la vèspra de Nadál y servínt de modèlo als pintòrs cataláns, sons retratos al òli y a plòma, al carbó y al llápiç, figuráren en les exposicións artístiques del *Saló Parés*, *Círcul Artístic*, *Sala Mozárt*, y *Fayáns Catalá*.

“Y aquí murió Sansón,
con toda su generación.”

Lo Compte de Tèsta

Si lo Compte de Mélito, en conter de lluytar en els cacelilles del moviment de *Germaníes de Valencia* haguera tingút que bregar en lo *Compte de Tèsta*, éste hauría triunfat en tota la línea enganyant al de Mélito com a un chino.

Tèsta, tenia dins de la ídem més travesures que travesérs formaben el andamiatje o bastida que féren cuant collocaren la torre Eiffel en París.

Maquiavelo éra un simple floronco comparat en la pústula maligna de *Tèsta*, que fon un tipo elegant y un pendo-
liste que no tenía rival, capaç d' embolicar... a un eunuko en la bella Otero, pòse per cás.

Més barrinaór en el pensament, que un borriolench en la barrina per-a traure pedra de les canteres, el *celebérrim Compte* no pensaba més que 'n còses diabòliques, y les realiçaba pronte y maravillosament.

Imitava perfectísimament tota clase de lletres—del abecedari y comercials o de banca—documents públics y oficials, Billets del Banc d' España, inclús els del *banc de la paciència*, etc., etc. Nomenaba Governadórs, Alcaldes, Delegáts d' Hacienda; concedía gracias y mercéts y alts honors y privilegis, hasta que per fí, tant s' escamá el cotarro, que fon cridát a Madrid ahont aná el nostre hòme en *més orgull que D. Rodrigo en la forca*.

* * *

El extraordinari *profesor de Caligrafía* en cuestió, éra un *numismátic* en més parells de pátés que un cent cámes; y, sinse forns de copelació, ni troquéls, ni máquines de alta presió, produía més capital que la Casa de la Moneda, y el cotiçaba a bòn preu.

Se casá en Castelló y la seua boda fon un aconteiximent may vist en la Capital de la Plana, perque assistiren grant número de faetóns y coches de més lujo guiáts per lacayos; y les pesetes, duros y hasta dobletes d' ór, les tiraba per els carrérs com si sembrara a eixám llaórs d' alfáls.

La seua señoira erá una rubia de espléndida hermosura y son salva-vides... en els perills que l' amenaçaren en sa vida de tempèstes. Y com lo *Compte va juar una partida...* —a les birles—en un grant polític, éste *li birlá la dòna...* y *aquí paz y después gloria...*

Bohemio de vena y *espiritualicát...* hasta els 90 graus, quedá més tronát que Carracuca; y se dedicá al espórt pedestre, recorrent *la Zeca y la Meca y el Valle de Andorra* y cuant había realicát tots el valórs—com en la fulla de servicis tenia *valor probado*— el pobrét morgué desamparát y ceguet. ¡Quien mal anda mal acába!..No tè bòlta de fulla..

El Portugués

No m' ha sigút posible averiguar si son árbre genealògic arranca de Portugal o de Portugalete, per-o lo cèrt es, que, desde que tinc ús de rahó, per estes tèrres lí han dit el *Portugués* y el *Portugués*, «si no vòls caldo, dos tásés».

* * *

De talla regulár y monyo negre y rúll, com el bigotét y la barbata, y els úlls negres també y de faccions corrèctes y simpátiques, més que un fill de *la Plana* semblaba un secretari de una Embaixá diplomática marroquí; y per la seua trastienda y sos nèvis olfatoris, obtingué cèrtes concessions y privelègis, com el de viatjár *en primera d' estu-*

diánt, en fòrçes de la benemérita a la séua disposició, manutención y hospedaje pagát, cuals gastos corrient a càrrec del presupòst de Gracia y Justicia.

Aficionát a la prestidigitació y escamotéo, donaba sessions públiques que fòren la admiració de pròpis y extranys; pero... *com no hi ha jòch sinse trampa*, li servía d' ajudánt un tal *Monsó el cotonero*, y ajudáts per atres tramoyistes de según fila, tingueren éxits y éxits, alcançant fama, popularitat y dinés.

Com tota *tournee* necesita algún descáns, entusiasmatés els Curiáls de Castelló de la Plana, vullgueren *obsequiár* al *Portugués* y demés *atláteres*, en una bona *colecta*, de cuals fondos mancomunáts se donaren una vida de Príncips, pasántse bones temporáes en la penumbra, o siga entre *sòl y sombra*... no de la tauomáquia, ni de la horchateromáquia, si nó de la Jurisprudència Espanyòla.

Tenia véu de tenór d' òpera, de bona tesitura, timbre simpátic y filatura perfècta, porque els agúts els apoyaba en el càp en tanta puritat, com si haguera tingút un hòn profesór de la escola italiana; y fon una llástima que, en conter de fèr estudis de cartomancia, no haguera empleát algún temps en vocaliçár—en tota regla—en el Reál Conservatòri de Música y Declamació de Valencia.

* * *

Un día de Carnaval, doná varies audicions pèls carrèrs, plaçes y Centros de recreo d' esta Capital, acompañantse en la guitarreta, que ell tocaba bastant bé, soltant una collecció de *cobles sinápiques* que li alçaren bambolla al *Còsi*.

En prèmi a esta labor polític-artística y a petició del *agüelo pantorrilles* y demés conspicuos tetuanistes de esta Capital y sa Provincia, *el Portugués* doná un átre concèrt en la Audiencia ahont el féren cantar com a una cigala, per-o en conter de tocarli la pancheta li *acariciaren* la es-esquena en forma mecánica que resultá un emétic o expec-

torant que li féu expulsar, si no tót, grant párt del lástre que portaba en el pap.

Entusiasmáts els de la Sala y declarant les còstes d'ofici li regalaren—*al concertiste*—uns pases especials per-a que puguera anar unes hònes temporáes a descansar de les seues fatigues junt a les plajes de Cartagena, Tarragona y Valencia; per-o font tant grant s' amor a la tèrra que, abandonant les comoditáts de la holgança hombrívola y les contingencies de sa bohemia artística, vingué a esta Capital tenínt la abnegació de ser *amigable componedor*—en asuntos variáts—per-a evitar litigis; y tants sacrificis vá fer, per els seus semejants, que tots els Colègis Notariáls d' Espanya volíen rendirli un *testimóni*... de pública y perdurable admiració, posant el seu retrato en el saló de Juntas, còsa, que no pugueren portar a efécte, perque en Lisboa reclamaren la premacia y estigué a punt de promoures un conflicte internacional.

Aymant de *la terreta* definitivamént se quedá en esta Capitál, dedicántse a apanyar cadires, tauletes, etc., y a vendre cuadros de tres per un, o siga d' eixos que miráts de front presenten la Image de la Concepció de Murillo, per la part dreta Santa Teresa de Jesús y per la banda esquèrra la Santísima Trinitát.

En un carrét tirát per una burra, *de velléa incipient*.... —alquilát a déu céntims l' hòra—, enlayrant una bandereta nacional, el *Portugués* recorria els carrérs repantigát en una mecedora y cridánt: «Se componen toda clase de muebles.....» Y els xicuelos el seguíen a bandáes, contesántli: «Ahí en ván tres, carro, burra y *Portugués*,.....»

e e e **El Pacano**

No sé si éste déu de la *Medicina*, éste *Apolo* castellanénch, figurará en la *galería de metjes illustres valenciáns del Sigle de les llúms*, perque el tal *Pacano* fon un *curandero* que tenia més hòn humór que 'ls demés, com u acre-

dita el *humór herpétic* que patia y el *humór palpebrál* que destilaben sons úlls de miópe.

Sa casa miserable, éra més visitá que la millór clínica de Espanya y del Extrangér; y *Parkinson* y *Baudelaque*, Ramón y Cajál y Amalio Gimeno, apesár de son privilegiát talént, hagueren sigút *La sombra del Manzanillo* al costát del *Pacano*, espècie de *Arbol de la Vida*, baix de cuals hombrívols rames descansaben els créduls, els tontos, els ignoránts fanaticháts.

Enemích dels *amuletos* y de *las pildoras lunares de los antigüos*, perque 'l curandero no creía en la queratiniçació, en aquélla forma farmacéutica per-a buscár el éxit en els efectes dobles, triples y múltiples de aquélls medicaments, son tratament éra *la panacéa pectorál única*, que empleaba *posant en ridícul a la Bacteriología*, y per lo tánt a Kòk, Pastéur, Marmorek, Maragliano y átres.

No se pót dir qui tenía més estómago, si el *fill illegítim de Galeno*, o el pòbre maiált que caía en ses máns perque l' efècte éra emètic per-a els que presenciaben l' atministració del reméy, més nó per-a els paciénts.

Tratamént. Primera: paga per adelantát, *peseta*. Segón: fér olorár als clients un canút de canya, ahont tenía tréjte sangrantanes mòrtes. Tercera: ferlos sigolletes—per tót l' espináç,— pasántlos un eriço domesticát. Cuarta: taparlos els úlls en dos ulleres de bátre. Quinta: ferlos obrír la boca hasta ensenyar les coronas d' els queixáls del entenimént. Sexta y última: pronunciaba en molta parsimonia la frase sacramentál de..... *trágatela lliberál*.

Els maláts obríen la boca tót lo que podíen, en forma de ovoide y anaben eixamplántla paulatinamént hasta formár en els llábis una circumferencia completa. Entonces *el Pacano* tosía fórt una, dos, tres, quatre vòltes consecutives, hasta que arrancaba—sinse balsámics o *bençoatats*—, y soltaba *el bólido... pulmonar*, que s' engolia el cliént com si haguera sigút una culleradeta de gelatina de gallina per-a tonificar y reconstituír l' organisme.

Este procedimént... *més asquerós que científic, éra el de caliu*, perque la fabricació del reméy li resultaba gratis *al Pacano*; y el pagano de fét éra el malált, que d' allí eixia en *la panacéa* que—*in pectore*—portaba el miraculós curandero que, ¡fins a l' hòra de la mòrt, vá comerciár hasta en els *exputos numulars!*... ¡Tót per amór a la humanitat!... ¡Per la salut y per la Ciencia!...

* * *

El procedimént del curandero *Paganini* fon autèntic y brút a més no poder; y es molta veritat de que la gent se *plovía* en aquéll *sanatori*. ¡Clar és!.. ¡*El malalt busque salut!*... com diuen per así.

¿Quíns efèctes curatius tindria la saliva del *Pacano*?... ¿Era el únic procedimént per-a atministrár *la tialina en estat natú?*... Els eminents Doctórs Ramón y Cajál, y Ferrán tenen la paráula.

El sinyo Jacinto

Este *tipo*... cual nom figura en els Registres civil y canònic y en els *catálecs de floricultura*, fon pare del *tòrt de la Guinsa* y un *Jacinto*... *pòc cultivát* per-o graciós y original, de tallo ált y moviménts fácils, no per el ventét que li puguera pegár, si nó per el producte líquit vinós en el que se regaba diariamént, per-a que no 's mustigara.

Y aixina com atres vegetáls pòrten una vida lánguida y cloròtica quant están rodejáts d' atres de diferents families y espècies, este *Jacinto*... *aromátic*, sempre estava ufá, satisfét y tranquil, *sinse fèr un brót*, entreteníntse en acariciar les *plantes dels peus* que 'l sosteníen quant no estava sentát o gitát *perque no tenía esperít*... per-a més.

Gastaba una barba característica, blanca, redona, poblá, áspra, de uns sis centímetros de llèrga y tan rígida, que un día... encontrantse de tibèri en l' alquerieta que 'l *Güalet* tenía en les marjáls d' el *Serrallo*, vá estornudar tan fort,

que pegant una grant barbá sobre la taula, en cada pèl se li clavá una oliva del cuquello de les que tenièn en un plat fondo per-a fer la ensaladeta de *rúbrica* en totes les borrasquetes de la *terra*, y tingué la humorá de anar a pendre el bany en aquella cara, caractericá involuntariament, com si li hagueren practicát una cura de *vegetacións en tócs de nitrat de plata fundit negre*.

La seua chifladura més grant consistía en posarse a sopar a la pòrta de la caseta en que vivía en el *carreró d' els Bolos*—huí carrer de la Morería—en una nit tant séria y senyalá com es la del Dijóus Sant, en la que tot es silenci, meditació y recolliment.

Sentát en una cadira d' espárt mitjaneta, tenint davant sobre una tauleta de pí, xicoteta y curiosa, el seu soparét en una caçoleta barnicá y son corresponent barralet de ví y la guitarreta apoyá contra la part dreta de la pòrta del carrér, aquell hòme era més felís que Heliogábalo y Tamberlich—els dos en una pésa—perque menjaba de fort y fon més cantaór que un renòc de basòt, amén de que bebia més que un alvench.

Cuant el cap de la provesó arribaba al cantonét, Jacinto bebia un bòn trágo—per-a desengrasar la gola—y se netejaba els morros en la mánega de la camisa; y, después que se pegaba un rascó en la má dreta, rotaba tres o quatre vòltes, templaba la guitarreta y escarramantse un poquet posantse en posició de guitarriste de cartell, al pasar les Imágens de Sant Pére, la Mare de Deu dels Dolórs y el Nòstre Sinyór en l' Hòrt, deixaben de tocar les bandes de tambórs y de cornetes y la Música del Regiment y descansaba un rato la comitiva d' els devòts; y, desde el escolá hasta el últim capellá del Clèro, desde el soldát més ínfim hasta el General, desde el més insignificant alguacil hasta el Alcalde, desde el porter més homílt hasta el Gobernador Civil,—en la escusa del *paronét... apostá*—escoltaben en molt de gust la serie de *güajires* que cantaba el *sinyo Jacinto el Guinso*, donant una nota simpática com la

que donen els cantaórs flamencos de Sevilla quant en ses típiques festes cuaresmals sólten disparos de *saetes* a la seua *Macarena*.

e e e **El Gúalet**

Borrasqueromaniaco y humoriste castellonero vá ser, *este tipo* conegút per el nóm vulgar d' el *Gúalet* que vivía en l' antic *carreró de la Dula*, huí carrér de la Figuera.

Contemporáneo de *Merequildo el matalafei* y contemporáneo y parent del *sinyo Jacinto el Guinso*, els feu puntes si nó els superá en els seus destarifos y chifladures y átres habilitáts *vivíparaes*.

* * *

El *sinyo Andreu el Gúalo*, vá ser un enamorát de la *flora...* y de la fauna. De la *flora...* perque a sa mullér li dién *Flora de pila*; y de la fauna, perque el *Gúalet* fon a modo de un fauno que, 'n totes parts s' encontraba com el jolivèrt en tots els guisáos.

Nou *Capitán Araña*, a son mando tenía grant part—per no dir la totalitat—del barrio de Sant Nicolau; y en els apléchs de vehinát y campestres el seguíen *Guinses y Guinsos, Aigüaleres y Aigüaleros, Retoretetes y Retoréts, Campaneres y Campanérs, Fartones y Fartóns, Pedaçes y Pedaços, Rufinetes y Rufinos, Manyanes y Manyáns, Forneres y Fornérs*, etc. etc. tenint per centros permanents de vigilancia, d' els seus actes d' esparciment, les cases d' els *sinyo Pepe de Boira, sinyo Pepe Chillida y sinyo Batis-te Torres*.

* * *

Colombófilo de primera fila el *Gúalet* fon sollicitát pels Círculs de Caçadórs de Castelló y de Valencia en tots els Certámens de tír de verdader compromís, perque tenía més habilitáts, picardíes y força de brác que ningún átre co-

lombaïre espanyol; y quant éll volía, ni a pacte ni a *broma* li mataben les péses que esperaben el tiradórs per bons que foren, perque may li capolaren més que— al máximum—un 25 o 30 per 100 dels colóms que soltaba.

Coneixía a la llegüa tota clase de coloms, desde la espècie que tancá Noé en el arca avants del Diluvi Universal hasta Colóm, el que fon chistosísim actor cómic del teatre valenciá; y casi puc asegurar que, de les mans del *Güalet*, ixqueren parelles y parelles de les varietáts sigüents:

Clasificació dels colóms tírrats per el *Güalet* en els concursos colombòfils de València y Castelló de la Plana.

Colóms Petérs.
 Colóms Roquérs.
 Colóms Mensagérs.
 Colóms Figuretes.
 Colóms Culi-pavos.
 Colóms Capuchinos.
 Colóms Calçáts.
 Colóms Manchegos.
 Colóms Madrilenyos.
 Colóms Belgues.
 Colóms Culi-tejes.
 Colóms Sevilláns.
 Colóms Murcianos.
 Colóms Boérs o Africáns, que un-
 flen el páp quant veuen la femella
 Colóms de la créu.
 Colóms de la punyalá.
 Colóms entravesáts de boutcarénts.

Cuáls varietáts el *Güalet* les fée eixir del radio més bru-
 [214]

sentés que les bales, cridant satíricament ja élls!... ja élls!... ja élls!...

* * *

El güalitifloro també 's guanyaba la vida en la compra-
venta de mocadórs de fil y cotó
de totes marques, clases y prèus,
y les dònés s' els arrebatáben de
la seua paradeta del mercát,
ahont per turno rigurós assistía
acompanyát per sa cara mitát.

Clasificació d' els mercáts
per ahont parrupetjaben el
Güalo y la Güala.

Dillúns, mercát de Castelló.
Dimaig, mercát de Almagora.
Dimécres, mercát de Nules.
Dijóus, mercát de Onda.
Divendres, mercát de Vall de Uxó.
Disápte, mercát de Villarreal.
Diumenge.....

después de oír misa en la esglesieta del poblét del Gráu,
de borrasqueta tót el día en la seua alquerieta *del Serrallo*.

* * *

En carnistòltes es cuánt *tiraba el resto el Güalét*.

Un día es disfrasaba en una grant bata de llana—a cua-
dros ròjos y blanchs,—que li deixaba un senyór distingui-
díssim y mólt aficionát als estudis de la Mineralogía en la
secció de Metalurgia, mólt conegút en Castelló per son
nom pròpi y respectable de don Domingo Montserrat.

Caracterizat *el célebre Güalo* y lluint unes barbes pos-
tiques més llègues que les que tenia *el cochero Nicoláu*,
anaba pels carrers en un llibròt tant grant com vell, y front
als Casinos Nòu y Antíg, predicaba a mòdo d' orácul o
adivino, fént la crítica de *les aigües de Barrachina*, que,
desde la Rambla de la Viuda venen a esta Capitál.

Una gambá de xicuelos amaestráts rodejában al *Güalét*,

que en el protocòl ubèrt senyalánt un cròquis o plano de construcció de l' Açút y canaliçacions deficientísimes en aquèlla época, llegía epigramàticament y en véu fòrta:

«Aixó, no pòt ser:
el vindre l' aigüa *per-ene*,
puig yò afirme que 's *per jota*,
tinc quatre mesos la eixeta
y no n' he víts ni una gota.»

Y aquelles acusacions éren mólt aplaudides y *el Güalo* vá ser el profeta del atvenidór, perque... ¿cuánts estíus se encontrém els abonáts de Castelló semanes y semanes sinse que mos chòrren les eixetes?... Pero, el bolsillo si que vá charrant als abonáts, perque la empresa de la Rambla, apesár del calór que fá, *té la frescura* d' anár a cobrar el supòst servici d' aigües a domicili y... ¡viva la Pépa!...

El segón día de Carnavál *el Güalét* eixía a la descubèrta; vullc dir sinse careta y fént el currét.

Portaba la párt superiór del braç al aire, ensenyant una ferida tant ben pintá que semblaba que materialment d' ella brotaben el pús y la sang.

Fentli la competència al Kaiser o Emperadór de Alemanía, per un mecanisme especiál, d' el cólse li penjaba una maneta de fusta, xicoteta y cadavèrica; y quant per els cantóns d' els carrés contaba les imaginaries peripècies de la guerra, la índole de la ferida, per ahónt li había entrát y surtít la bala, etc. etc., en una manotá en la cara o en els naços d' els que s' arribaven a éll, els deixaba prou atarantáts, quant no sufríen alguna hemorrágia nasál o gíngivál, per-o ningú s' atrevía a

medirli la cara perque la gènt prenia alló com a una de les genialitats *güaletiformes*.

El últim día de *máixqueres* se les tiraba de profesór de cant, ball y declamació; y *portaba una bõna companyía* compòsta pel séu fill majór Nelét, *el Tórt de la Guinsa* y tóts els xicuelos y deixèples *de la seua acadèmia*.

Ballaben, cantaben còbles alusives y les senyoretas desde 'ls balcóns, els tiraben algunes *monedas de luto*,—vulgo calderilla—, que les transformaben en *troliamientos* domèstiques y al aire lliure.

Ahí van mòstres de les còbles callejeres corejades.

—«*El Güalét* y sa mare
van a agarrarles,
que 'ntre mitj de la herba
hi ha un níu *de güales*.»

El *sòlo* anaba a càrreg del *Tórt de la Guinsa*. Eixemple:

—«Encara que 'stic ceguét,
em pòden deixár a sòles...
pues ting un instrumentét
per-a fer riure a les dònas.»

En l' autoritat que té tót pare, dirigintse a son fill majór, li día:

«Lechugino, tira una versaéta.» Y Nelét, ataulánt a Roseta l' Almela que éra una chica mólt guapa—dels setje als diuit,—que donaba glòria el oírla cantár, com si fore el millór galánt jóve teatrál recitava:

—«¿Si tú fóres cardanera
y gafaút-verderòl,
te menjaríes al sòl,
les figues d' eixa figuera?...
.....

Miránt a ú del rògle en tò de pendència

—Mírales... son parejáls...
pròba a menjárteles Pére,
que 'n un garròt sóc darrere
y et trencaré tres queixáls.»

* * *

Cuant el convidaben a anár de borrasca, per agraimént
el Güalét s' en eixía de mare,—poèticament parlánt—, en
la forma siguiént:

—«Con un vaso de agüardiente
que se tome el señor *Güalo*,
yá le tenéis preparado
para *destruír la quente*.
—¿Queréis ser independentes?...
—¿No pagár *contrebución*?...
Ponervos la obligación
a la que no *hau de faltár*
y no podréis olvidár
al Güalét de Castellón.»

Y entre gòts de ví y copetes d' aigüardent, y rialles y
aplaudiments, miránt a la xicòta més templá de la taula
recitava en molta *vís* còmica:

—«Mira eixa pólla pifienta
que pasa pegánt collades
y en les seues grants monades
vòl dir que pasa de renta.
—Puig té una fám que 's reventa,
sempre parla en castellá;
y, en tánt apanyá que vá
que paréix una Comptesa,
huí treballa de sastresa
per guanyarse un tròç de pá.»

* * *

Finalmént, aficionát a la caçera—d' escopeta y gós per-
diguér—, quant anaba per els contornos de la ermita de
Sant Jaume, tenía el capricho d' esperar l' hòra del retiro
d' els llauradórs de aquelles partides y front al *Molí del*
[218]

Sàlt de la novia, més serio que haguera pogút estar el eminent actor don Antonio Vico, declamaba:

—«Entre Fadréll y Almalafa
cuant yò cáçe en mon gós *Tér*,
tótes les granòtes criden
¡sinyo Güalol!... ¡Pèt perèt!... (Autèntica).

• • **Sales el corder**

Una autoritat, competentíssima, fon *Sales el corder*, perque lo matéix li tiraba a la *filatura*... no musical, sino de cánem, malva y borra, que fée un capdèll de *fil de paloma* o una madeixeta de cordèll per-a juar a la trompa, o pegaba un arruixó de Filosofia, que contestaba en vérs, en més arrestos que si fora el Corella autèntic. (1)

Sales el corder éra la faròla giratòria de primera, que irradiaba sa llúm natural per totes les *barraques filipines* del *Hòrt dels Cordérs* ahon tenia grant predicament entre 'ls agremiáts.

El Sabater filosòfic, de Escalante, es un simple *infusorio* comparát en la *enjundia* de *Sales el corder...y nó de llanes*.

• • • • **Julili**

Era el geperudét més guapo que s' ha conegút en les estadístiques de la *jipi-japa grasosa o deformant*.

* * *

Estudiant de la Facultat de lleys, en la Universitat de Valencia, vá deixar la carrera perque de lo contrari l' hagueren suspés tota la vida a consecuencia d' haberli apegát

(1) A majór altura que *Sales el Gordér* arribará en temps del atvenidor *el Pare*, llauradór regionaliste, de Castelló, que esta deprenent de memoria tóts els articles del Còdig Penal perque vòl ser Abogát sine estudiar les asignatures d' el Bachillerát. Vorém si el Ministre de Instrució Pública li arrancarà al Réy una R. O. per-a premiár a ésta intelectualitat de la térra!..

una obléa ròja en la punta del nàs a la estàtua de en Lluís Vives y per el regalét que li feu—segóns diuen—el día del seu *cumpleaños* al *agüelo Cepeda*, de un puro habano cuals extréms estabén previament impregnáts en un alcoholaturo de coluquintides, cuasina cristaliçá y sulfat d' extricnina a dòsis refracta.

El dòcte y respetable e integèrrim catedràtic—que tenia un geniét joco-sério—*li tirá la sentencia de mòrt a Julili* y éste fuixgué d' aquell centro docent y en *armes y bagatjes* s' en vingué a Castelló, son país natal, y conseguí una credencial en les Oficines de Secretaría de nòstre Excelentísim Ajuntament, cobrant la nómina com a empleát de plantilla y aixó que de *plantilles* ne tenia de sobra en la planta baixa de sa casa, llavórs arrendada al sabatér... *draturgo*... dic mal, Tamaturgo.

* * *

De gran intenció y agudeça d' ingèni, mirá epicúrea y sorriseta picaresca com un epígrama de Quevedo y més carinyós que un colóm butje, prototipo de elegancia y curiositat, sobre d' ell *no se li paraba una mosca*.

Contaba en generáls simpaties entre 'l *sexo feo* y tenia més gancho que una canya garrofera per-a el *bello sexo*, per-o idólatra del celibato anaba picant de flòr en flòr, o com diuen el gomositos... *explotando el fisico*.

Fumador acèrrim, sempre anaba tirát de puro, lluínt la seua boquilleta de cirerér; y bebedor de cerveça invencible, se colaba un barrilét diari d' este líquit fermentát per intermig de la substancia farmentescible.

Cuant morgué, deixá a Marmanéu la herencia d' un incontable número de botelles de cerveça buides, cual líquit consumít—jurídicament considerát—no debia pagarse porque, *per la teoría del sífo*, habia sigút expelít al mon exterior com a substancia recrementicia sinse casi ningún efècte incrementici per-a l' organisme de *Julili*.

¡Ya están ahí los chicos!.. ¡Olé tu máre... y requeteolé!.. querido Pèy. ¿Qui t' había de dir que el teu nom tenía que anar en lletres de mòle, *chorré!*...

Pues sí, senyórs, ya tenim al nóstre hóme en el ruedo; ¡no faltaba més! Pèy tenía simpatíes y tot se u mereix, porque éra una espècie de gorila amaestrát, y les cámes les doblegaba un pòc cap-a dints y les caçoletes dels ginólls les tiraba un pòc cap-a fòra, com si no tinguera membrana sinoviál y per lo tant humór lubricant de les *frontises rotuláes*, com si les rótules hagueren sigút sustituides per dos culleròts de fusta d' armeler sinse mánech.

El meu biografiát anába arrastrant el pèus—que éren de la forma y dimensións del más grant palmípedo *cincdáctil*—y les puntes les posaba de tal forma que unínt els talóns, formaba un ángul agút de corantacinc graús que, en son vèrtice sostenía un paréntesis sobre cual límit superior descansaba la caixa d' els budells y de les vísceres *pèy-átiques*.

Per ahont éll pasaba no necesitaba fer rés la brigá de barrenderos que *trimestralment* féa eixir el Ajuntament per-a el aseó e higiene dels carrérs de Castelló, porque Pèy arrastraba les extremitáts pedicúrees, com els fustérs cuant amaguen les estelles y borumballes baix dels bancs, o com els llauradórs amontonen en la éra les parallòfes dels fesòls de detrás de cánem después de batolláts.

Si Pèy haguera sigút mariner no hauría necesitat réms per-a remolcár la barqueta y en els concursos náutics o regates, el primer prèmi no li 'l haguera birlát ningú, porque les extremitáts superiòrs les tenía tant desarrolládes que les máns casi li tocaben en tèrra, de manera que, en gránt comoditát, podía tallarse les ungles dels pèus y arrancarse els úlls de póll. En Madrid haguera pogút fer una fortunaeta replegánt colilles en més facilitát que *'ls golfos*.

Teníe els úlls melancòlics, com els d' un borrego ena-

morát y posánt els braços y máns creuáts detrás la esquena sobre la regió lumbár, protegínt el Norte de la rabadilla, anaba a panchaetes, significatives, com si fora un colleccioniste d' insectos agarránt pixavíns.

No obstant ser un atávic degenerát fon casát y en familia, donánt *un mentís* a la *matrona de la Fecunditát*.

Fon comerciánt sinse pagár matrícula, puig se dedicaba a la *compra-venta* de mistos exclafidórs, palletes de çoFRE, caixetes de cerilles, paper de fumár, cacherulos y caretes de cartó; y com les transaccións éren pòques, y les entrées curtes, a la velléa li tocá anár a demanár limosna, amparát per la placa de pòbre que li doná l' Ajuntamént. (1)

Els xicuelos el tornaben loco cantantli la cançoneta:

Péy, Péy, Péy, ha renyít en la dòna;
Péy, Péy, Péy, l' ha feta en camisòla;
Péy, Péy, Péy, y l' ha gitá en el llít;
Péy, Péy, Péy, y se li 'n ha fugít.

Y en honor a la veritat, la cançoneta li féa pòca gracia, y cuant se li posaben a trét, en una gayatá deixaba ganyolánt a algùn xiquillo, en una *pata* en l' aire com una gallina cuant fá equilibris estables manteníntse en una sòla extremitát.

Cuant éra impotént per-a contrarrestár la burla de que éra víctima, cridaba als policeros per-a que l' ampararen

en son drét de ciutatanía y sa véu tenía cadencia italiana en meçcla de gallega. ¡La seua protèsta éra *una balada!*...

(1) Apesár de tót *Péy* tenía el paladár més fi que 'l millór d' els químics organoléptics, y el millór péix y les millòrs fruites y hortalices y llegúms se les emportaba del mercát per-a el seu recreo. ¡Liépol! ...

En una de les reixetes que hi ha en el Casino Antíg, éra el séu punt de pará permanent, y cuant grants y xiquéts l' amotinaben groserament, inhumanament, *Pèy* cridaba: *¡ladrónl... ¡ladrónl... ¡Si nó fóra perque estíc malált, éstes ungles te les clavaba dints de la pancha... fill de burra!... ¡Agentel!... ¡Agentel!...*

Y mentrimentres esperaba el auxili d' els dependents de l' Autoritát,—que rientse presenciaben la escena—, *Pèy* permaneixía en actitút defensiva en les máns enganchádes cap-a fóra, com si fóren les çarpes d' un mico cuant li tiren pedráes y espera el momént de la venjança per-a retornár *els projectils* al enemíg agresór.

e e Una anécdota

La dòna de Banasco, (Francisco), anaba de párt y cri-daren a un metje rural que, per antagonismes polítics y rencilles personáls,—en els últims temps de la darrera guèrra carlista—, vingué a establirse en Castelló, dedicántse a la Medicina generál y en particulár a la *comadronología*, a *fèr de comàre... en bigòt y pantalóns*, o siga de *tocólogo*, *en tota la barba*.

* * *

Arribá el comadró, que era ált, moreno, seriòt, en un mostacho més poblát que l del General Fernándeç Silvestre y deixánt una caixeta—que portaba bais del bráç,—sobre una cadira d' espárt, caixeta que més que un estúchs per-a els fòrceps semblaba una funda de fiscorno, a requiriments d' una vehína mólt versá en aquélla *clase de mondongos*, entrá en la habitació, fosca y humida, ahont la partera s' encontraba en posició supina sobre un llít de banquéts de fèrro y síes taules de pí del terreno a la llèrga, sobre les cuáls hi había una gránt márfega de pallaròfes de panís y uns llansóls de cotó tóts apedaçáts, formánt una

espècie de carafál de un metro sisanta centímetros de altura ahont per-a pujár se necesitaba una escaleta de tisòra.

Les contraccions de les poténts malles uterines, éren tan doloroses com tardanes; el féto, no podía dilatár el còll del útero; la presentació éra per inversió de vértice y en la cara de la parturienta se retrataba la proximitat del atác de eclamsia y éra precisa la operació.

El metje tirá má de les ferramentes y al anár a resòldre el problema de *la evolució de la vida umbilical.., a la de llibertat provisional en la finita grillera del món de la mortalitat*, vá vorer—en el centro de la part Oeste de la márfege—un bulto agarrát de la tapanta, y que fent puntelletes asomaba els úlls per damunt de la vòra del llít.

El Galeno, a estil de conill, li pegá una bascollá de meollo, fentlo anár de cap contra un *don Pedro* que tenien en un raconét del cuarto y el bulto s' alçá més que depresa en actitut d' enèrgica protesta dient: «Sinyo dotór, yò soc el pare de la criatura...» (!)

Al comadró li caigué el fòrceps de les mans; la partera, del susto, doná a llúm perfectament, una besoná, xica y xich; y *Pey*, *més content que un gat en dos rates* al vorer que no s' acabaría son llinatje, agarrá al xicuelo y portantlo en l' aire—sinse tallarli el budell del melíc—començá a fer *vítols*, cridant alegrement: *¡Secundum Lúcam!* *¡Secundum Lúcam!* y después de expulsar la mare totes les *secundines*, triunfá el critèri del pare, batejaren al besonéts, a la xiqueta li posaren per nóm Angeleta y al fadrí, perque vá naixer en segont terme y en día de San Llúch, segóns les indicacions paternáls, per-o no en llatí sino en la parla del *manco de Lepanto*, l' inscrigueren en el Registre com a *Secundino Lucas de Banasco y otras hierbas*.

El que vá pagár els vidres trencáts fon el deixèple del doctor Orellano, que no vá cobrar ni una perra y tingué que abonar una indemniciació per concèpte de danys y perjudicis y mal trates de fet, al que ejercia son perfecte dret marítal en son pròpi domicili.

¡Pòbre Patuèl!.. Era bastant jóve, güapo, de pell fina y bermellá com les tomátes de primera florá de les *Alquerías del Niño perdido*. De sonrisa tristoná per-o simpática y parlar un poquet farfallosset, en un *ceceo* especiál que encara l' agraciaba més, com si fóre lo que 'n Italia diuen un *bello angelotto*.

* * *

Vestía de terno de chaqueta de panyo de color de *Bounefa* (1) o siga semblant al del *esparadráp revulsú de Desnoix y Debuchy*, a cual trajét li sobre posaba capa o carric en la época del frét; per-o en l' estíu la indumentaria éra de dril o de fil en meçcla de cotó, blanch almidonát, planchát y sombrero *de jipi*...regalét d' algún senyor caritatíu...después d' haberlo usát dos o tres décadas. ¡Algo es algo!... *A lo donát, no li mires forát*.

* * *

Este ceguèt fon pianiste del Casino d' Artesáns—cuant estaba rebosant de sócios—ahont tocaba desde la una a les tres de la tarde, y desde les sèt a les dèu de la nít, cobrant un sou molt modestét y el *café y gotes de báes*. No éra fumador, y, si li donaben algún purét y tenía que encéndrelo, per compromís, parexía un xiquet pegánt xuplits a una endurida tetina de biberó.

Son repertòri era *El anillo de Hierro, Poeta y Aldeano* y el *Miserere del Trovador*; Sinfonías sobre motíus d' estes Operes.

No sé si era fill de la Coruña o del Tonkín, per-o sí que púc asegurar que sempre parlaba en castellá.

(1) A la Tápsia gargánica els árabes li dónen el nóm de Bounefa que, per-a ells, signifíque, Pare o Deu de la salut.

En el que fon *Café de la Perla* o *Café del Chato*, es güanyaba la vida este átre ceguét que vestía de *chaquet* negre, chaleco blanc, corbata *chalina* a piguetes blanques y ròches, sombrero de colór de mucosa del párpado de una cloròtica y pantaló blánch en l' estíu, y en l' invèrn, de cambiants paregúts a la bòveda del paladár d' un gós del monte de Sant Bernardo.

Era de talla regulár, primét, encartonát, prou vellét, d' afable trate y simpátic continént. Son repertòri de piano éra *de per vida*, porque no tocaba atra còsa que la *Marcha Real*, la *Jota Aragonesa*, el *Himno de Riego* y la *Sinfonía de Campanone*; (!) y encara gracias. ¡Pobré!...

El pianiste Ruís, tenía un *semi-prognatisme* y les *pales* o inciciús li eixien cap-a fòra un centímetro y setanta tres milímetros y fracció; y sempre tenía la rialla als llábis, com els japonesos que les alegríes y les amargures de la vida les expresen a risotáes. (!)

☪ ☪ El cego Téclo

Ignòre si viu encara o ha mòrt esta *notabilitát artística*, pero meréix que perdure son nom entre *els tipos* d' aptitúts poètic-musicáls.

Arcas, Paco Lucena, don Baldomero Catèura, Félix Brevia, don Francèsch de Quevedo y el ex-Sultán de Marruecos Muléy Haffit, formaren una espècie d' *amalgama polítècnica* inyectá, en 'l organisme,—com s' aplica la hipodermia d' *òli gris* al coranta per sènt—per-a este cègo borriolèrch que feá trenta anys *vá sentár ses reáls* en la Capital de *la Plana*.

Era el *non plus últra* d' els concertistes *cantonáls*, porque cuant éll donaba una audició pels cantóns de Castelló, la gènt se plovia de tal mòdo que quedaba interrumpit el tránsit rodát hasta que pasaba el platerét, que éra l' hõra de *despejár la incógnita*, o siga, de fugir la majór párt d' el auditòri que no volía donár ni *un gallét* al *pollastre... polígamo de vuelo corto*. ¡M' explicaré!...

Téclo tocaba la guitarra, la bandurria, la octavilla, el laút, cantaba, fée vèrsos,—als que aplicaba música *com Wágner en la Tetralògia*—y, posántse dos fláutes de canya cuáls llengüetes les clavaba perfectament una en cada forát de nás, banyántles previamént en saliva per-a fér *un estacatto* perfectè, ejecutaba *dúos* que éren la delicia y atmiració del públic.

Li tiraba també a la flamencomanía, vestía de americana o *chaquet*, sombrero de mitja copa y corbata *chalina*, de colór de llangostí en conserva, etc.

Les germanes *seues*,—en número de tres o quatre,—formaben el séu *harem*..... *musicál*; y com empleaba el diapasó normál, a totes *les tenía* a púnt de sòlfa. Si hague-
ra sigút alemá, el Emperadór Guillermo li hauría concedít una pensió vitalicia al *fecundo*..... compositor.

El cégo de la Marina

No diuen *les cròniques* si el bonic sobrenòm *de la Marina* fon per haber servít en infantería de marina o en la marina de guèrra o si el criaren en algún pòble de les costes levantines; pero yò créc que 's per lo últim, per ser fill de Castelló de la Plana y em jugaría catorce dotjénes de coraléts a que no m' enganye.

Apesár de tratarlo tóts de cégo, no u estaba del tót perque, com veía algo, sempre *anaba drét al bulto*.

En la Casa Provincial de Misericòrdia, desempeñá —per algún temps,—el càrreg de celadór; y, encara que no creía en el Cèl, éra mólt celós en el cumplimént de son déure, hasta el punt de que a les pòbres mònjes les trataba a 'stíl de negrero, per cual conducta fon destituít per la Direcció del benèfic Establímént.

* * *

Republicá de moltísimas agalles, tenía una bòna catèrva de partidaris fanatizáts que 'l seguíen millór y més dis-

ciplináts que 'ls que en aquéll témps capitanejaba *Chaletes* o Gonçáleç Chermá.

Presumít a més no podér, vestía elegantment; y, com la grant gábía de la Benificencia éra mólt xicoteta per-a éll, vá extendre ses ales y, en una volá, se presentá en Madrid ahont se guanyaba les sópes donánt concèrts de guitarra per carrérs y cafés; per-o com *tenía vergonya* de portár l' instrument bais del bráç, li l' endosaba a un subjècte que li fée de *cicerone*, perque *tenía pòr de que se li caigueren les anélls*.

Profecía.... marinera

Era un día en el que un xicuelo començaba a descifrár els métodos de Pascual Péreç y Gascón y de Aranguren, o siga a solfejár y a teclejár el piano; per-o vá oír tocar la guitarra al *cégo de la Marina* y enamorát de la melòdica vibració de les còrdes, començá a pegarli ditadetes y dita-detes a la guitarreta y a fer escales y a ejecutár estudis y *átres falòries... musicáls* y ben prònte vá vore *el de Marina* que aquéll monyicòt prometía mólt, éra una esperança.

Pòques semanas pasaren y *el deixèple*, en sa natural precocitat artística, vá podér desentranýar mistèris maravillosos e incomprendibles; y en el aislament d' un quartét com una celda conventuál, en les silencioses hòres d' aquelles nits solitáries y fredes del invèrn humít, había entregát tota l' ánima en deliquis d' amórs a sa estimada companyera, ¡había fét parlár *a la mare!*... *ja la mare de tots els instruménts!*... *ja la seua pòbra guitarreta!*...

El profeta... Marina, al oír les maravelles musicáls que brotaben diáfanes de les còrdes pulsades per aquéll jòve llarguerút, morenòt, de monyo expés, ericát, aspre y desgrenyát, caigué a sos pèus com un Davít destronat y sinse arpa, sumicánt conmogút davánt l' altár de Apolo; y quant el guitarriste infánt va acabár son repertòri, exclamá el cégo: «ché, Quiquét, tú eclipsarás les glòries y la fama de

tóts els concertistes del mon sancér». Y aixina vá ocurrir, perque al pòc temps, el mestre Arcas li doná unes cuantes lllisonetes a *Paco Tárrega*, que pronte, mólt pronte, vá apurar tót el repertòri, hasta que arribá aquéll moment suprem, de íntima grandiositat, en el que el grant don Julián Arcas no pugué contindre les llágrimes que, redolánt per els pòmuls de sa cara, li regaren la pitrera de la camisa y li banyaren les botes, perque adiviná que Tárrega, en sa evolució artística sería el astre que produiría un eclipse total, com cuánt en una nít de cèl blau y sinse estrelles el sòl s' interpòsa entre la poètica y melancòlica llúna de llúm blanca y *la Tèrra* envòlta per clárs-obscurs expectráls. ¡*Paco Tárrega* atravesánt magestuósament el cono llumíníc que desde Arcas divergía hasta *el cégo de la Marina!*...

¡Quines brometes!...

Ya estaba uns anys en Madrid Paco Tárrega y, un día de Semana Santa, se li presentá en sa casa *el cego de la Marina*.

Si yò haguera sigút companyero d' habitació de Tárrega, li hauría anunciát la visita de *Marina* cantant:

— Costas las de Levante
playas las de Llorét,
dichosos los ojos
que os vuelven a ver..

per-o Paco no tenía tan bòn humor y com estaba en son gabinet d' estudi donantli la última má a la *Marcha fúnebre de Chopín*, abstrét en la belleça de l' òbra no es fixá en la *categoría* del seu visitant. Terminá la interpretació d' aquella magna composició y el guitarrista afable, carinyós, sonrient, vá estrenyir la má del seu primer mestre... *d' ocasió o de lance*... perque es llançaba a cèrtes aventures que ni les del Jove Telèmac podíen compararse en les incubades en el cervell del *Marino*... *Falliero*.

Paco compregué que algo anormal pasaba per el pensament del pòbre *Marina*, y li preguntá: ¿Qué té? ¿Qué li pása? A lo que contestá descompòst *el de la Marina*: «que com se pensen que yò estic completament cégo, m' han sorteját y m' ha tocát anár en dotce ceguéts més a la cerimònia del llavatòri que se celebrarà demá en Palacio; y tinc que ferne una que donará que dir... Vaig a comprar dos dotcenes de cartuchos de dinamita, y sis bombes y pistóns y en este martellét., en un colpét., com portaré els bolsillos plens y la canana ben apretá a la cintura., jadiós pòbres! jadiós *Marina*! y jadiós tot! vüll ferme céebre y o seré y prònte.»

Y, com cuant els hòmens sont més grants tenen el ànima més noble y el còr més sensible, son més fácilment enganyáts, el bonachón de Tárrega es vá creure que aquella terrible amenaça sería cumplida en totes ses funestes consecuencias y s' exforçá—cuant vá poder y més—per-a disuadir de sous propòsits a la fiera anárquica que cridaba: ¡Viva la república! ¡Viva la república!..

Paco el convidá a sopár, li doná unes cuantes pesetes y un grapát de puros habanos, li feu pendre café y unes copetes de conyac fins champany y... mentrimentres el presunt émulo d' els *Angiolillos*, d' els *Salvadórs*, d' els *Pallás*, y d' els *Morráls* estava fumant y bebent, el bendito Paco Tárrega agarrá, instintivament, sa maravillosa guitarra en ses maravilloses mans y torná a tocar com un ángel aquella emotiva composició..., ¡Aquélla, Marcha fúebre de Chopín!...

Y cuant encara vibraben les magestuoses sonoritats del últim acorde, Tárrega, sinse llevar la má esquerra del mástil, li digué a Marina: «*Mestre*... els *gènits* no mòren entre el estruendo de les bombes Orsini ni els cartuchos de dinamita, sino acompañáts per la dolça impressió de bellísimes armoníes musicáls, surtides del còr agonizant del artiste... ¡Solsment entre la melodia y el ritme se pòt anár camí de la immortalitát!..»

El màgic poder artístic del incomparable concertiste fón el fogocito que, en brega nobilísima vá deixar acorralá, vencuda e inerme a aquélla toxina danyívola per-a la societát. Paco Tárrega vá posár s' activitát y son nóm a la altura del més expèrt bacteriólogo.

* * *

Les hòres d' aquélla nít històrica, habien pareixcút se-gónts y, com si desde l' alér de la taulá d' enfront un enorme gat haguera dilatát les nines de sos ulls llumenant els espáys en fosforecències radiatives, el sòl pegá una miradeta matinera per entre els visillos de la galería encristalá ahont donaba l' habitació de Tárrega, y *el de la Marina* se despedí del xiquet aquell de monyo áspre y ericát y s' en aná tranquilament cap al Paláu de la Plaça d' Orient y els Reys li rentaren els pèus com als demés companys d' infortuní y s' emportá el present de Pascues com ofrenament d' amór y caritat, simbòlic de humiltát y de redenció cristiana.

e- El cégo Carrero

Altòt, desgarbát y ratát per afegitó, este infeliç vestía de bluseta de cotó a cuadréts y blavenqueta, portaba gorra peluda en invèrn y en estíu de panyete en visereta, per-o se la posaba de gaidó y un pòc tirá cap al tòs.

Venia *El Imparcial* y *El Lliberal de Madrid* y cantaba *la Pasión*—sinse apasionarse—per les pòrtes de les cases d' els carrérs de Castelló, les nits de Semana Santa y santificaba els díes en *més canyamóns* que *un loro* domesticát.

Blasfemo empedernít, tenía una llengüa que tallaba més que una leçna de çabatér acabá d' afilár, y estava avalorá per un geniet d' els mil dimcnis. Cuant éll lluía tót el séu vocabulari es quant el féen cremár dientli: «*¡Carrero!... ¡Carrero!...*» Y es que ¡el pobré!... no podía conformarse

en sa fatál desgracia, pues que, sent *carrero del Regimént*, en un fogonaço el deixaren sinse vista.

Cuant estaba.. *alér*, si el cridaben o prenía de chança, y en sonriseta avinagrá contestaba: “¡márra!„.... per-o acompanyánt l’ acció a la frase.

@ @ @ @ **Rosendo**

Este alcoholaturo.. éra conegút vulgarmént per *Rosendo el mentirós* y per ser un constánt *visitadór* de fábricas y depòsits de begudes espirituoses; y mólt de *experit* se necesitaba per-a fér de funcionari públic sinse credenciál ni paga. ¡Lo que son les còses!..

De talla y desarrollo físic menys que regulát, en bigotét curtét, chaqueteta fosca, sombreroét hongo y ulléts de misacantano arrepentít, adquirí una popularitát grandísima.

Ex-estudiánt de Teología, vá entrár en el Grèmi *Sant-Marquiste*, y escalá—sinse oposicións—el Registre Civil de Castelló de la Plana... com a escribént de primera clase, perque fon tót un Calígrafo.

Individuo de la Vela Nocturna y de la Cofradía del Sagrát Còr de Jesús y socio del Círcul Catòlic, éra un tutiste, malilliste y doministe y no ’l dominá ningú més que el *etilic*, que el prenía en tan grant escala que no tenía més reméy que portár sempre un gran cacherúlo que bolaba sinse fil.

* * *

La veritát estaba renyida en éll, no la coneixía ni per asomo y éra una llástima que fora naixcút en *nòstra tèrra*, perque portaba sang andaluça en ses venes, y sa llengüa... *saborrosa*, en una filfa deixába átic a cuantsevòl y es quedaba tan campante.

Elements de la série grása

L' agüela gorda

Tenia les cames tòrtes com si li les hagueren enfundades en dos mitáts de pneumátics de automóvil marca «Hispano Suiza», per manera que haurien pogút servir de salva-vides al que fón el *panchút de Prades*, perque, la adaptació al abdómen y rinyóns, li hauría sentát més bé que 'l millor d' els cinturóns de goma per-a la natació.

* * *

Cèlebre per la seua veu de tenór *bajete* y la seua valentía, lo matéix degollaba un borrego casolá o en el matadero y el pelaba y s' el carregaba al còll, que li arribaba quatre bosinás al chulo més fantástic o al pincho més pendenciero que li plantaba cara.

Era el terror de Castelló y de tota la contorná y els llauradórs, guardies de camp, municipals y hasta la Guardia Civil, Carabineros y Consumeros, la miraben en molt de respète y els xiquets li tenien més pòr que a Jak el Destripadór.

Comerciaba en corderéts y cabritéts; venía llet de cabra, ovella y burra, a domicili y fumaba en pipa millor que cap marinér noruego; y el vinét eixút era el combustible que movía aquella máquina humana en lastre de bón sementál.

* * *

En temps de la última guèrra carlista s' emboçaba en una manta de llauradór—en cornaló y tót—y eixia per la nit a la murá, fáls en má y trabúc al muscle, per-a defendre

a Castelló, al seu pòble, al que estimaba en idolatria, perquè l' *agüela gorda* tenia molta entema al *Chavato*.

* * *

María Pita *Pizarro* en el siti de la Corunya; Agustina d' Aragó en els d' Çaragoça; Joana de *Arco* en Francia, y les brabes defensores de Molvedre y Gerona, *no valíen un pito... de sereno*, al costát de la *heroína de la tèrra*, la temeraria y terrible *güela gorda* que sempre portaba un gayato de... *pastoréo abusivo* com a primera providència contra tóta eventualitat que li poguera surtir al pás.

☺ ☺ ☺ ¡Amparo!...

No se trata de ninguna nòva producció de la *Pardo de Bazán*, ni de *Pérez Galdós*, ni de un átre éxit teatral de Benavente, nó; sino simplement d' una llibrería que—fá uns coranta anys—existía en el carrér Majór, enfrónt del Govern Civil, coneguda en aquélls temps en tótes les escòles públiques y privades d' esta provincia en el nòm de *casa Amparo la tòrta*.

Allí anaben els xiquets a comprár papér, plòmes y palillos per-a escriure, y llapiceres y gomes de borrar y cartapacios; El Manuscrito, El Juanito, la Doctrina Cristiana, la História Sagrada, etc. etc.; y per-a contentarnos mos amelaben regalantmos una estampeta de "*La Mujer Adúltera*,"... y *Jcomo sinól...*, perquè per-a 'ls xicuelos aquélla alegoría éra lo mateixét que si mos hagueren donát el retrato de Tito Livio o el de *la dòna de 'l Pollét*. ¡Ditjosa edát!....

☺ ☺ ☺ La curiosa

La curiosa coneguda també per l' *agüela corregüeta*, fon un tipo... rechoncho, de abdòmen desarrollát, caderes

abultades, *pechuga* respectable, cara redona de color dermatològic y caminar depreseto y rectilíneo. Vestia d' artesana asinyorá, en saquet cúrt, falda redona en algo de cola y exponjá per el merinyaque.

* * *

Esta inolvidable y entusiasta castellanera, vá ser el prototipo de la *Higiene del Hogár*, per-o els xicuelos que éren *més ruíns que la tinya*, li tenyien les pòrtes y el brancál d' almánguina, alquitrá y átres còses més odorífiques; y la pòbra dòna prenía uns berrinches mayúsculos, porque en aquélles salvatjades li posaben feta un asco aquélla *caseta que tenía com una taçeta de plata*, segóns se díu per *Costúm...* tradicional.

* * *

Aficionadísima a la música, tocaba la flauta y la guitarra; y encara que per el séu modo de sér, no vullgué may pendre part en ningún concèrt públic, el *Divino Arte* fon per-a élla una hermosa obsesió que la féa plorar de dolça emoció sobre el seno, *el coseno..... la hipotenusa.....* y el pantágrama.

El Chorro, Pedás y Pipa

Eren *tres mestres...* que formaren un Apeles, per-o nó un Apeles Mestres com el pintór-poeta catalá, sinó uns átres *mestres...* en l' *Art d' Apeles* apelaren a tóts els recursos pictórics per-a cobrar fama, popularitát y dinés.

La pintura la dominaben de tal mòdo, que pareixía que d' els seus *mòts* brotaba tota sa inspiració, porque teníen bòn *chorro* de perspectiva y fumánt en *pipa*, sobre quantsevòl *pedás* deixaben ses òbres perdurables.

¡Llonça a estos castellaneros que en gròsos pincells y a

chorritóns y granerades, adornaben *al frésc* les paréts d' els maséts, ventes y alqueríes en les combinacións *sintétiqúes* de almánguina, verdet, estalsím de fumerál y lletades de cáls!

El sinyo Batiste Ròdes

Perque cuant caminaba pareixía un esmoladór en un pèu *donantli gúateque* al pedál y el altre en tèrra, l' apodaren *el coixo Ròdes*.

* * *

De posició bastant desahogá vivía de renta y es rentaba molt a subintét en les salobrenpues aigües del Mediterráni; pues... *este tipo*, vivía en el poblét del Grau de Castelló en lo carrer de *Buena Vista* y apesar de tan bònes vistes encara gastaba ulleres fumades.

De idées avançadísimes, sa cara mes pareixía la de un fill de la *Judea-Arábiga* que la de un castellonero y la *Naturaleça* l' adorná d' una *barba tricolór*, o siga qu' els pèls se li veíen rígits y a çones blanques, ròig panòlla y verdenques. *jTot un programa simbòlic-polític!*

* * *

De carácter sério y uranyo, era satíric práctic, vull dir que tenia meçcla de *sátiro* y *de pez espada*.

Escritor... anònim deixá en borradór, un tratat de *Amancebamiento y Barraganía Sintética* que no va vore la llum pública mes que en cèrts díes y a cèrtes hòres.

* * *

Nadaba d' esqueneta mes bé que un galápago y en una barqueta, ideá per éll y en forma de pastera (1), entraba

(1) La *pastera*, o barca sinse quilla, la empleaba, principalment, per-a caçar—en el *Cuadro*—als pátos y a les bequerudes que éren la seua chifladura, y no se li escapaben moltes perque manejaba molt bé la escopeta de dos canóns, tenia bóna punteria y un gos de primera.

hasta les aigües blaves en una majordona que tenia per fidel companyera.

En les nits de lluna y *calma chicha* marítima s' empalmaben els idilis que ni els de *Núñez de Arce*, perque Ròdes no necessitava *el seu llinatge per duplicat* per-a moure aquella *canó-a-automòvil pastericá*, sinse el procediment de *Pastéur*, perque en dos remes—fets en llenya de figuera per-a que no se li trencaren—ne tenia prou y masa. Remaba molt millor que *el héroe del Callao*.

Apesar de les seues rareces o extravagancies, morgué penitent y casat *in artículo mòrtis*.

Don Domingo Guzmán

De cara pareguda a la de un reyeçuelo chino, *en quatre pèls en guerrilla* com si li l' hagueren forrá en pell de nàp blanc, sinse ser *mujeriego* sempre estava entre faldes y ben contemplat y sollicitat—a sabiendes d' els marits—per totes les casadetes, tant senyoretas com artesanes o menestres y llauradores, lo que 's diu *un Cúpido entre ellas*.

Y en les femelles tenia les conversacions més íntimes y els solilòquis més perillosos y de més compromís y emoció; nó perque 'ls hòmens casats fòren *uns tíos sinagües*, si nó perque Guzmán no éra *destarifat* .. o lo que es lo matèix, no fón el defensó de la plaça fòrta de Tarifa, per-o tenia el capricho de fér plorar a les xiquetes y xiquets agarrant-los en un pesic, de una orella, de un anca, del cáp o del bascollét; y cuant més fórt clafien a plorar, don Domingo, satisfetísim de la seua òbra, els ensenyaba a tót el mon y mentrimentres les mares es queixaben dolorosament y els pares estáben intensament conmoguts, éll *se llavaba les màns com Pilatos*, per-o més científicament y rient satisfet ses pròpies habilitats. ¡Era un comadró mólt expèrt y mólt digne que tenia grant predicament en Castelló de la Plana y sa provincial!

Els fòrceps, no els empleaba may; *si el tren en que*

veníen els petits infants se retrasaba més de lo regular, en uns paperets de *corneçuelo de centeno y dos çarpæes de sagí dólç y quatre arruixadorades d' aigüa calenta, faena feta*, sinse sueros normáls, ni aigües oxigenades, ni hipodèrmies de pituitrina, ni *repuntár com un çabatér* la regiò perineál al trencarse la horquilla... y no de les que 's claven al rodete del monyo, ni encendre espírit de ví en les habitacions com si feren les fogueræes en la nít de Sant Ròch, com fan els actuals tocólogos; y la natalitat éra majór que huí en móltres regions, *segóns canten les Estadístiques*.

e e e **Víc-Róch**

Un puntal del saber fón este *castalio* en aquélls temps d' els sombreroets, d' aquélla còlla de prohòms que 'staben al front de la política conservadora lliberal en la época d' Odonell, primer Dúc de Tetuán, ants de que la *llançadora y el telér...* se vulgariçaren per tots els pòbles d' esta provincia.

Consecuent en els seus ideals politiqueros vá conquerir grans simpaties en els que foren integérrimes personalitats el Senador del Reyne D. Joseph Polo de Bernabé, el Diputat a Córts D. Joaquín Gómez; els Abogáts D. Joaquín Villaplana, D. Mariano Madramany, D. Francéss Villaroig, *l' agüelo Gallén* y el may bastant ben alabat en Francéss Sangüesa (1) defensor que vá ser—en el gráu de Comandant—de la entonces plaça fòrta de Lluca, desempenyant també el càrreg de Jutje d' aquell Partit y demprés del de primera Instancia e Instrucció de Castelló de la Plana quant fon Governador Civil D. Ramón de Campoamor, aquell *apotecari* que li dién *el poeta de les dónes*, perque, en cónter de bastó de mando, sempre tenía el *metro* en les mans y en la mollera.

(1) D. Francisco Sangüesa, fon m' aguelo matèrn, y, si com a net debía callar-meu—per modestia—com a *escriptor*, tinc la obligació de consignar el fèt històric.

* * *

Cuant per-a commemorar alguns fets o alguns trionfs se reunien de banquetéo en el *Tancát de Tiráo*, apòsta deixaben buida la cadira de la presidencia, esperant el moment culminant; y, efectivament, arribaba *Vic-Róch* y al començar tots a cridar ja la mesa! ja la mesa! li preguntaben al del nòm y llinatge *comprimit*, ¿que V. donde se sienta?.. y el interpelát contestaba agarrant la cadira: *yo aqui mesmo mi asientaré, en cualisquiera parte...*» ocupant el puesto de preferencia entre aplaudiments generáls, etc. etc.

* * *

Els malaits mitjos de locomoció en galeres, va ser la causa de la falta de riquesa en la llengüa de Cervantes, porque si *Vic-Róch* haguera pogút anár fácilmente a Madrid, hauría portát a patades als de la Real Acadèmia y els Dicionáris espanyóls estarien avaloráts en les paraules «*porcurador, procurador y percurador*;» al mòll o pòrt de València el clasificá de *salmonete* y a la mitja taronja u óvalo—del camí del mar de Castelló—li aplicaba el *huévalo*, y als çócalos de les paréts d' els edificis, el nomenaba los *cernícalos*, y als ciprés o cipreses d' els cementèris, els clasificá de *arciprestes*, y aixina sucesivament, anaba enriquín el lèxic castellá. (1)

Tenia grant paregút en Cicerón, no per s' oratòria sobirana, sino per alló de *verrucam hábuít in extremo naso*, porque tenia en el nás una verruga com un sigró del Saucó, escaldát per el Símon.

☉ ☉ **Tomás Colón**

Odontólogo, peluquero, arquitecto, mecánic, pintór escenógrafo, caricaturiste, prestidigitador, touriste y aereo-

(1) Cuant *Vic-Róch* enviaba alguna carta a *Ulldecona*, traduía, al péu de la lletra, diént, «acabo de tirar un naipe para *Ojo... de... tocino*» y tenia rahó! .; Nó faltaba mes!

náuta, etc. etc. fon este Colón que, de haber vixcút en temps del descubridor d' América, li hauría guanyát la má, mes ingeniosament, construintse algùn aparato al estil de Julio Verne, y en un moment haguera caigút com un bólido entre 'ls indígenes.

* * *

Com a dentiste y peluquero *valía més que pesaba*, y guanyá tóts els dinés que li vá donár la gana y no féu una *grant pacotilla* porque *tenía les máns foradades*.

De son gúst arquitectònic, ahí quedaren la peluquería de son fill majór Cristóbal y el preciós *chalét* de sa filla, en el antig *tir de colóm*, d' estil árabe, cuáls planos eren pròpis y cual direcció de les òbres anaba a son càrreg.

Com a mecánic, tenía paciencia ilimitá, porque per-a remendár un panyét, o un relònje, o un velocípedo,—que de donaro a fér li hagueren fét pagar *cuatre perres*,—éll se deixaba abandoná una peluca o una dentadura, cuals ingresos no li baixaríen de quatrecentes pesetes. *¡Arreplegador del segó y escampador de la farina!*...

En el *Casino Nóu*, quant donaben funcions de teatro Federico Sanchis, Banquells, Montanér, Ballester y átres socios, Colón en quatre ganyáes decoració feta. Un día *de gala*, presentá un teló de boca preciós, que al costát drét y en la párt de dált, tenía un medalló en el retrato d' els actórs y en mig de tóts figuraba un periòdic foradát, per ahont asomaba el cáp de Tomás Colón.

* * *

De habilitat per-a caracterizar als artistes y als particulars, no li 'n cabía més.

Un fill de Castelló estigué sufrínt destèrro per cèrtes *polèmiques preensils*... o en la prensa, y com había una grant correguda de bóus y volía vórela, vingué a Castelló

y Colón l'afeitá, li tragué el bigòt, li posá cotó en pèl en els foráts del nás, li ajuntá les cèlles en crepé, li tallá el monyo fentli les polseres redones, li posá dos anóus entre les galtes y els queixáls, y vestintlo en una gorra de barqueta, d'aquélles peludes, pantaló de pana, chopetí, chaqueteta curta y çabates escotades, el deixá fét un *Quièlo de la Ribera*; y allá aná a la Plaça y veixgué la correguda desde la contrabarrera y *Plaçá de Gamir*, ni Escudér, ni els Fabregáts, ni ningú d'els seus mims, *el conegut* apesár de tindrelo al costát tota la vesprá parlánt en élls. ¡Un exitáço!....

* * *

En el Círcul Catòlic—d'ahont éra sócio—doná sesiós de prestidigitació y expiritisme e hipnotisme, fent les delicies d'els *circulárs*... d'entonces; y com a *touriste* podriem citar algunes eixides d'estampía de les que no s'olviden facilment.

Era un andarín de extraordinaria resistència y, com el que va a pegár un pasejet per Ribalta, s'en anaba tan tranquil cap al Desèrt de les Palmes y hasta la Créu del Bartólo; y, si l'haguera seguit el matéix *Judío errante* s'hauría quedat reçagát, perque Colón *anaba sempre davant del vent*.

Per son temperament impetuós—sinse donarse conter—faltaba a ses obligaciós domèstiques quant estava obsesionat per ses *genialitáts*..... *quilomètriques* que foren molt célebres.

Un día que ya habien recollit la correspondència en l'Administració de Corréus, Colón li digué a s'espòsa: "*Adela: vaig a tirar esta carta al buçó del tren perque es precis que ixca huí cap al seu destino, etc.*"; y com al arribar al coche corréu doná la feliç casualitat de que el ambulat éra amigacho, pues Tomás Colón es colá en el departament, se calá una gorreta d'empleat del rám y es clavá a distribuir la correspondència en les casilles y doná en els seus

hòsos en Barcelona ahont entregá personalment la seua missiva al interesát, *per-ahorrarse un sello de 15 céntims....*

De la Ciutat Comptal—a remolque de uns companys—s' en aná al Monastèri de Monserrát; y después de recorrer les principals poblacions de Francia, estigué en Italia; y, al arribar a Venecia, vá visitar al Rey Don Carlos de Borbón que 'l va convidár a pendre café en sa taula espléndida, perque al sobirá li constaba positivament que 'l *grant Colón* éra un devòt partidari defensór de la causa tradicionalista.

No obstant ses idées ultramontanes, tenia amigs republicáns y lliberáls y conservadórs; y sinse ser un hipócrita, *sempre estaba tocant la barbeta a tots*, perque tenia la má molt fina per-a afeitar a pèl y a repèl en la seua *aristocrática peluquería*.

* * *

Una vesprá de *fira de Tots Sants* féren bolantíns en el *Circo Tauric* y el últim número del programa fon la sòlta de un *Mongolfier* ahont además del *Capitán Milá* pujaria un conegút castellonench.

La música de *La Lira* tocaba *La marcha de las Antorchas*; el globo l' estaben unflant en fúm de palla humida y aparegué Milá vestít de mariner de guèrra, en sombrero de charòl, etc.; en éll un sinyor—al paréixer extranjer—tirát de levita, guarda-polvo, chubasquero, sombrero de copa mig abollát, un paraigües roig, una ullera de llèrga vista, com un telescopio, gemelos de campanya y un maletí en la má; y mentrimentes pegaben la bòlta al ruedo despedintse—quicás per-a sempre—dels expectadórs y el globo ya casi no podien sostíndrelo entre els trenta hòmens que 'l subjectaben, el capitá doná la orde de *suelten las amarras* y cuant ya anaba elevantse, en un bot es ficá el viatjer dints la panera de júnecs y Milá agarrát en la má eçquèrra al trapècio y en la dreita dient adióos en el sombrero de, s' elevaren majestuosament perdentse de vista en els espáys.

¡Aquell viatjer temerari, aquell arriesgát e improvisát areonáuta voluntari, fon Tomás Colón!... ¿Qué no pasaría per son pensament la idéa de aterriçár en el Planeta Marte y adquirir aixina més renòm que 'l genovés descubridór del *Nóu Mon?*....

Don Pedro Castéll

Fon un d' els estudiánts més pulcres y pundonorosos de la seua época y vá conquerir les més honroses calificaçons en l' Institut y en la Universitát, terminánt la carrera de Lléys en les mateixes meritísimes nòtes de Sobresalient.

En societát era tót un caballér y en son bufét un abogát que 'nfocaba pronte y bé els negòcis y els resolvía millór, perque a una recta conciencia unía una grant clarividència de criteri.

Pronte tingué grant predicament y bona clientèla y, cuant tot li anaba *viento en popa*, tingué la fatalitát d' enamorar-se d' una distinguida senyoreta de Castelló,—que li corresponia—per-o *per un tres y no rés*, se trencaren les relacions y jel pòbre Pedro!... se trastorná de tal manera, que se féu un hòme anti-sociál, retirát, *selvátic* y monomaniaco.

Tóts els esfòrços y sacrificis, totes les reflexions carinyoses fetes per sos germáns don Ramón y mossen Cleto, s' estrellaren per-a encauçar aquélla mentalitát perduda entre 'ls bòschs laberíntics, propietát absoluta de Venus y Cúpido. ¡Cuánt bé acòpla así aquell fragment del poeta!...

—« ¡*El còr del hòme!*... ¡Gricelda mía, déixam plorar! »

.....

Don Pedro éra completament inofensiu, per-o en sa casa destartalá y polsosa, vivía com un anacoreta y, cuant s' excitaba son sistema nerviós, abalotaba com un que predique 'n les subastes de baratillo y tiraba a rodar per terra taules, cadires y tót lo que 'ncontraba 'l pás.

El alimentar-lo y vestir-lo era un problema de difícilísima

resolució per-a la seua familia, porque 's creía rebaixát en la seua dignitat y no volía viure a expenses de ningú, sinse compendre que sinse treballár ningú menja y sinse menjár ningú víu.

Tóts els díes, invariablemént, pegaba un pasejét, per la vesprá, recorrént desde casa hasta el óvalo del camí o carretera de Borriòl y después recorría *la bolteta de la prove-só*, y se retiraba a boqueta nít, ¡sempre asòles!... ¡sempre asòles!...

* * *

Entre ses moltes rareces, un día en féu una *a lo Carlos I de Espanya* per-o sinse responsos ni orquestació.

Seríen sobre les onze de la nít y les pòrtes de la reixa del entresuelo recayént al carrér Majór, aparegueren obèrtes y en mig de l' habitació *estaba més èrt que un fús* don Pedro Castéll, sobre un grant tròç de ròba negra de forma rectangular y rodá de ciris flamejánts.

La poca gent que acertá a pasár per allí en aquélles hòres, comentaba en el sereno del barrio la inesperada mòrt del senyór Castéll; y al día sigüient se divulgá la noticia per la Capitál, extenentse més rápidament que s' escampa la bencina, cuant se trenca una botella y cau en terra eixe líquit inflamable.

Els heréus, les autoritáts judiciáls, els amígs, fustérs y manyáns, se personaren en casa *del mòrt* y a viva força entraren, despanyánt les pòrtes porque la del entresuelo ya estaba entorná. ¡Tót fon inútil!... *El cadávre* había sigút secuestrát—per la pòrta falsa,—per disposició *del finát*.... ¡Don Pedro Castéll s' en había anát a pegár el séu pasejét de costúm, después d' habér roncát tota la nít en aquélla posició cadavèrica!... "*Somnium est similis mortis o morti*„ Sabía més llatí el lletrát Castéll, que tóts els que quedaren burláts per aquéll simple ensayo de "*El Muerto Resucitado*„

Hòme de grant cultura, d' extraordinari talént, de brillantíssima erudició, abogát de talla y fill illustre de Castelló de la Plana, la carrera judicial fon la seua desgracia, son eclipsamént, *sa mòrt morál*.

Desempenyant el càrreg de Jutje de primera Instancia e Instrucció d' una capitalitat de distrít de la provincia de Valencia, tingué que fallár en una causa criminál, condenánt a la última pena al delinquent, porque aixina o exigía la lléy y o demandaba la consciencia.

Apesár de que 'l fét horrorosament abominable estava completament y sobradament probát y hasta la véu del pòble exigía el castig eixemplár, jaquella sentència de mòrt!... jaquell terrible fallo!... vá pesar sobre son ánimo tant dura y amargament, que, ab grant melengía, demaná la excedencia y se retirá en esta Ciutat, en sa casa del carrér del Aigüa, cantonada a la del Governadór.

De la tristór a la inapetència, del desmenjament a la neurastènia, de la debilitát nerviosa a la anèmia cerebral, arribá al absolut retrainemnt y a la monomanía, *al deliri de persecució*. ¡Pòbre don Melchór!...

¡Aquell còr, sempre ubèrt a la noble y verdadera amistát, quedá ferít per-a sempre!... ¡Aquell cervéll, com una biblioteca de volúments dispòsts a la lliure consulta de sos companys lletráts, ahont se resolíen tóts els asúnts més delicáts en lo referent a la jurisprudència civil y criminál, tenía el entelament d' una eterna pesadilla, de insomnis intranquils en nits d' espésa bòira que no deixa vóre la llúm de les estrelles del celatje!...

* * *

Pasaren anys y anys y allí, en el despach de son domicili estava Bellvér sempre solitari, sempre pensatiu; y cuantes tentatives feren els parénts y els amígs per-a que sur-

tira a paséo, a exbargirse, a distraures, a expansionarse, a pendre el sòl y el aire, a fèr vida higiènica, se frustraren, van ser inútils.

Cuant un amig íntim li díá: "*Che Melchór, ¿vòls que aném a pegár una bolteta per les afòres?...*" Bellvér, contestaba: "*Nó, perque tóts em mirarán y la gent dirá..... ¡mira Melchór!... ¡per ahí pasa Bellvér!... ¡allá vá Melchór Bellvér!....*"

* * *

Morgué a etát avançada, produint grant dòl en totes les clases sociáls, perque fon un grant caballér y una mentalitat *de la tèrra*.

El Notari Cacho

Va ser una *notabilitat antediluviana*, no perque tinguera tants anys com Matusalén *ni mucho menos*, sinó perque sa casa semblaba un níu ahont les urraques y les garçes, l' hagueren pres per asalto, amagánt per tóts els racóns y armaris y hasta entre els protocòls de sa Notaría, manuscritos en llatí, pergamins en hebrèu y grèg, òbres en árabe y Sanscrit, etc.; sellos de franquéo y monedes de varies époques, metalls y nacións; botóns de tota clase de soldáts y armes; pláts y pichérs, de distintes formes y dibuixos; etc. etc. Era un coleccioniste entusiasta que *sabía lo que 's portaba entre máns* y podía competir en coneiximénts y erudició en el més afamát d' els anticuaris.

Bòn Notari, amig leal y hòme de una educació esmeradísima, d' afabilitat y modèstia en el trate, fon molt estimát en Castelló de la Plana, ahont residí y vá morir no molt jóve.

* * *

¿El Musèu Provinciál tindrà alguna jòya històrica que perpetúe el nòm del distingúit castellanénch don Vicènt del Cacho?...

Don Eduardo Portalés

Escriptor castíç, poeta delicát, orador de forma distinguida y elocuent, fon este Doctór en Medicina y Cirugía, que vá brillár cuant els Colègis provinciáls de Metjes y de Farmacèutics,—uníts per els llaços de fraternitat compromissionál,—celebraben aquélles mágnes sesiós anyáls reglamentaries en el saló de actes lliteraris del Institut Provinciál presidides per les Autoritats.

Les senyores y senyoretas d' esta Capital assistien també a les festes de cultura, y els *Galenos* y els *Hipócrates*, capitanejáts per *Esculapio* que éra l' *Alcalde de vara*, ofrenaben póms de flórs a les hermoses filles d' esta terra, que 'n les mirades de sos úlls, llumenaben *el Temple de la Ciencia*.

* * *

El Doctór Portalés éra mólt simpátic, elegant, guapo, de trate aristocrátic meçclát en ses idées més que democrátiques, avançadísimes; y com *les còses cambien com cambien els temps* y el temps s' encarrega de fèr madurar hasta les frutes més verdes, no es extrany que don Eduardo evolucionára en les postrimeríes de sa vida, cap al Círcul Catòlic y la Associació de Sant Vicent de Paúl.

* * *

En síntesis: parlaba mólt bé; escribía millór; recitava les poesíes a estil d' un Calvo o un Novèlli; y, com tenia bastánt pronunciat "la curva de felicitat, o abdòmen, lluí son chaleco blánc, perque sempre anaba *de punta en blanco*.

☞ Gonçáleç Chermá

Aixina com Jesús convertí *als marinérs* en Apòstols per-a predicár l' Evangeli per totes les párts del mon, Cas-

telár, Roque Barcia, Pi y Margáll, Ruiz Zorrilla y atres, transformaren *als çabatérs* en propagandistes de la doctrina republicana.

* * *

Desde la seua acreditá çabateria, *Chaletes*, deixántse algunes temporades *les formes y el tirapèu*, se dedicá a sembrár a eixám les llaórs de *¡Llibertát!*, *¡Igualtát!*, y *¡Fraternitát!*... que no tardaren en germinár y fructificár en tèrres de *la Plana*.

A sos esfórços, a sos sacrificis, a sos mèrits y a s' abnegació y talént natural, se déu l' acta de Diputat qué ostentá en noble orgúll en les Córts constituyénts.

Hòme *de vergüenza torera*,—com diuen els tauròfilos—per-a podér atendre als gastos que li reportába la representació parlamentaria, el yá entonces *don Francisco González Chermá, Diputado electo por Castellón de la Plana*, prengué el plausible y lloable acòrt de guanyarse el pupilatje tocánt per la nít el violí en les orquestes d' els teatros de Madrid, perque éra un bòn músic.

En el Congrés tingué les seues polèmiques y controverties—al séu mòdo—en aquélles primeres figures de la gran incubadora polític-nacionál.

Un día... *leçna en má*, atacá com un valént al del *tupé*, al del *morrió*, a don Práxedes; y Mateo Sagasta,—rascantse la barbeta,—en *l' ametralladóra ingeniosa* que tenia sempre carregá, li soltó un disparo en forma de *refrán* y la sang no arribá a tenyír les aigües del Mançanares, ni del Loçoya, perque les armes que 'mplearen éren tan desiguals com hiperbòliques.

* * *

En temps de la República desempeñá el càrreg de Governadór Civil interino, de esta provincia, convertíntse en el primér y més celós vigilánt d' els fondos depositáts

D. Francisco González Chermá

en les arques provinciáls, que 'staben ben segures baix l' amparo y protecció d' aquéll honrát industriál.

Y un' atra pròba de que fon un fill aymant de Castelló, la doná en temps de la última guèrra carlista que, en *la senda de la palla*, encontrá una caixa abandoná en un camp de terra d' hòrta y *que contenía sobre uns 40.000 duros*, que González Chermá féu transportár a la Casa de la Ciutat custodiát per unes parelles de carabineros.

* * *

Lluytador y convençút, *jamáy vá convertir en mercantilisme els ideáls que defenia*, per els que vá sufrir el des-tèrrer y hasta condena per delíts d' imprenta.

Cuant el Réy don Amadéo de Saboya entrá en Castelló, "*Chales.....*" *vá chalár de lo lindo*, posánt un grant lletrero blanch en lletres negres com a salutació al entonces sobirà espanyól, que díá: *¡Presupuesto para la Casa Reall.... etc.*

Y varios Jefes y oficiáls d' eixèrcit—de guarnició en ésta Plaça—, en les espases desembainades entraren en casa González Chermá y algo pasá allí dints, per-o el ròtul no 's va llevár del balcó.

* * *

La mòrt d' este caudillo del republicanisme castellonénch, fon un còlp mortál per-a el partit en que militaba y que no sabia—de momént—quí podria heretar y defendre la herencia morál que deixaba aquéll que sacrificá familia e interesos en prò de la causa republicana.

Don Vicent Ruiz Vila

Caballér Gran Crèu de Isabel la Catòlica, fon este distingúit castellonense que desempeñá els càrregs de Alcalde de nostre Ajuntament y de Governador civil, interino, d' esta provincia.

Afiliát al partít silveliste, en prèmi a sa constància y disciplina, fon elegít Senadór del Reyne, sentantse en els escanyos entre *'ls pares putatíus* de la Patria.

Hòme montát a l'antiga, lo matéix vestía de *bimba* y levita, que en un trajét de fil o de dril y un sombrero t de ála ampla, escopeta y gós, s' en anaba a caçar güales y cogullades o terrorèles, per les hòrtes de Castelló.

Emparentát en la familia del General Carruana y en *la patriarcál d' els Ruiços* y rich terrateniense, tenía moltes simpatíes en totes les clases sociáls y grant predicament entre la llaurança.

Posá tota sa bòna voluntát e influència al servici d' els interesos regionáls y particularment en prò de la realizació de les òbres del Pòrt, que tants beneficis repòrta per-a el engrandiment y riquéa d' els productes industrials y agrícoles de tota esta comarca.

Sa mòrt va sér mólt sentida y la manifestació de dòl imponent, perque deixá un recòrt perdurable y un nòm honrát.

Don Leandro Alloza

Fill de *ésta tèrra*, sa grant cultura corria parelles en sa extraordinaria modèstia.

Ingeniér de Camíns, Canáls y Pòrts, tót desgást intellectuál, tót sacrifici materiál, li semblaba poca còsa quant se trataba de treballár per-a la marcha progresiva del séu Castelló que fon el níu de sos amórs y de ses ilusíons.

Bondadós hasta la exageració, era tót un hòme que dints de sa ànima gegantina batanejava un còr noble y sensible com el de un xiquét.

Sinse orgúlls ni vanitáts y enemig de baixeçes y favoritismes polítics, se concretá al rigurós escalafó del brillánt còs al que perteneixía, quant algunes *breves s' haguera pogút fumar estánt al paio d' els cacicatos y chanchulleries*, per-o preferí sempre anár en la cara alta que no rastejánt com les *sérps de cascabélls..... de plata*.

Emparentat en les distinguidíssimes famílies de Blasco y de Olivér y també per l'honros llinatge que portaba, en totes bandes va sér molt benvolgút y respetat.

Y aixina com el célebre Químic de la Universitat de París, *Monssieur Curier*, quant estava en son laboratòri fent els sorprendénts y complicats treballs de investigació analítica que entre llorérs de triónfs el portá al marvellós descubrimént del *Radio*, en cuáls operacions difícilíssimes l'ajudá sa espòsa, madame Curier, que vá heretar sa fama y sa Cátedra, de igual manera la distinguida filla de *don Naçario.....*, la senyora donya Concepció Blasco Oliver de Alloça, prengué part activa y entusiasta en cuantes manifestacions de carinyo féu don Leandro en honor de son bresòl, per-a honra d' esta capitál de *la Plana* protegida y amparada per el daurat mantéll d' argent de la Patrona d' els llauradórs.

e- El canonge Mòros

Alt, nervút, de sistema hóseo desarrollát, véu bastant fòrta y algo áspra com la de un sochantre de capèlla retirát.

Hòme actiu y empedredór, sempre anaba amunt y avall en el mantéu terciát baix del bráç esquèrre y el sombrero de canál un prou cap atrás; y quant no assistía al cabildo catedral es porque estava en cabildéos polítics.

De idéas lliberáls sagastines, tenía móltls coneiximénts, simpaties e influencia; y per naturaleça, se féu de 'stimár y respetár per pròpis y extranyys. Era *el anverso* de la medalla del célebre *Cura de Santa-Cruz*.

Si *mossen Mòros* haguera pogút convertirse—a ratos,— en un *Tamanuár cuvierano*, pronte hauría acabát en totes aquélles provesóns de formigues que entraben y surtíen continuament pel duéll del còsi, en aquélles époques absorbents y despòtiques.

Sacerdòt Jesuïta, estigué molts anys cumplint sa misió evangeliçadora, com soldát de *les milicies de Cristo*, recurrent varies nacions.

Sa especialitat principalísima va consistir en ser un propagandiste incansable per-a la fundació, marcha y consolidació estable de *Caixes de socorro y Sindicats d' obreros catòlics*, a qual efècte emprengué un' activísima campanya per les capitáls y pòbles més importants d' Espanya.

Deixá una bona colecció de Memòries, Folletos, Estadístiques y Opúsculs, y entre atres òbres, una de controversia titulada "*Socialismo y Anarquismo*," qual edició fón prontament agotá.

Teníá predilecció pels estudis de les Ciències Naturáls y Físico-Químiques, y per la Medicina generál.

Se pòden contar les vòltes que 'stigué en este son país natal de Castelló de la Plana.

El *Pare Vicent* morgué en Valencia, a edát avançada, en el Colège de Jesuïtes, deixant de son pás per la vida un recòrt de laboriositat.

Don Jaume Pachés Andréu, aquell *Capellá Castrense* de la f'esglesia de les Monjes Clares y Director del Colège de la Purísima Concepció—agregát al Institut Provincial de segont Ensenyança, instalát en la part alta del primer Centro docent d' esta Capital—era alt, fornit, elegant y simpátic; y, cuant anaba en lo mantèu terciát, en son aire marcial, semblaba el matéix Lluís Mazantini que haguera abraçát la carrera eclesiástica.

Hòme de societát y de moltes *taules*, éra *Mossen Jaumet* com un espill cónic-giratòri per-a caçar alondres, perque per cada faceta despedía un raig de llúm de diferent coloració e intensitat.

Fon lo que 's diu *un caixó de sastre*. Tocaba el piano,
[252]

el armòniom, *li rascaba la pancha al violí* y rasguejaba en la guitarra; predicaba bastant bé y cantaba en véu de tenór, un pòc nasál, pero de timbre bonico y afinát, y ahont éll vibraba més, era en les funcions de Semana Santa, cuant en l' Arciprestál de Santa María la Majór féa de Jesús o de Pilatos.

* * *

En la seua Acadèmia s' educaren grant part d' els hòmens que més brillaren en esta Capital y sa provincia, perque d' ordinari sempre tenia baix sa tutela pedagògica de 60 a 80 colegials entre intèrns y mig pensionistes. Y en aquèlla esglesieta de Santa Clara, tiraba el *resto* Mossen Jaume, en el Novenári en honor de la Inmaculada, en la Sabatina y en el Mes de María, entre cántics de lloança y el quarteto de piano, armòniom, violí y violencèllo. ¡En aquèlles plegàries, *Salve de Mercadante*, *Aves Maríes de Gounod y Schubert* y *Aria de Estradella* o *Pietá Signore* y en el *Tota Pulcra* y el *Bendita sea tu pureçal*..

Alló era un temple per-a Deu y un *petit* Conservatòri de Música.

Allí se rendia noble cult a tot lo grant, a les flòrs que adornáben els altárs y a la hermosura de les dònes que convertien el sagrat recinto en un concúrs de belleça.

En el Dijós Sant, per la nit, un sexteto de còrda, ejecutaba selectes composicions de música sacra y hasta "*Les sèt paraules*," y per la tarde hi habia que pujar *al còr* cual graderia de fusta estava plenísima de lo més granát y respectable de la societát Castellonense.

Allí estabèn devotament congregáts, en la funció de la *María-sòla*, Don Domingo Herrero, Don Vicent Gascó, Don Pedro Aliaga, Don Joaquín Nunyez, Don Joseph Escobár, Don Joseph Sanz Bremòn, Don Francisco Doménech, Don Catalino Alegre, Don Nicasio Giner, Don Godofredo Ros de los Ursinos, Don Joseph Caçador, Don Joseph

Clará, Don Ramón Olmos, Don Eliseo Soler, Don Joseph Villaplana, Don Agustín Segarra, Don Telmo Vega, Don Joseph Pachés, y átres caballérs que salmodiánt y corejant, abalotaben en tota l' ánima hasta que apagaben el *Ciri pascual*. ¿Que hauría donát Donizetti si haguera tingút unes mases coráls de tanta valía y representació, per-a la interpretació dels concertans d' els frares en la seua *Favorita* ahont se destacaba la colosal figura d' aquell vasquen-ce el eminentíssim Julián Gayarre?..

* * *

La mórt de *Mossen Jaumét* va deixár una vacant que no ha pogút cubrirse perque hòmens com aquell ya no s' encrien en Castelló. *¡La veritat que sure!*

Don Joan Balbas

Bibliotecári del Institut Provincial y Croniste de Castelló de la Plana, tenía un tipo paregút a Don Carlos de Borbón y al Hércules de Tébanos de la Mitología, perque per la seua natural gallardía, més semblaba un General ruso, que un espanyol del Còs facultatiu d' Archivérs, Bibliotecáris y Anticuaris y Socio corresponent de la Real Acadèmia de la Història y de la de Belles Arts de Sant Fernando, etc.

* * *

Hòme treballador y honrát, no faltá may als deures inherents a sos càrregs oficials.

Per s' afabilitat y cultura contaba en grants simpaties en totes les esferes socials y s' el respetaba y s' el volía, perque era mereixedór de tota classe de consideracions.

A sa constancia y condicions envetjables, de bòn bibliófilo y bibliógrafo, la Biblioteca del Institut de segont Ensenyança y el Argú Municipal prengueren nòves orien-

tacions de cultura y una ordenació en els volúmens de que hasta entonces careixien.

Varies vegades premiát en els *Jochs Floráls* de Valencia y átres Certámens lliteráris, se distinguí com a publiciste, deixánt impreses algunes òbres entre les que recòrde "*El libro de la Provincia de Castellón*," "*Casos y Cosas de Castellón*," estudis històrics; "*Castellonenses Ilustres*," apúnts biogrífics; "*La Virgen del Lidón*," apúnts històrics; etcétera, etc.

Al posár son talént y activitat al servici de *la nòstra tèrra*, tót elògi es pòc per-a premiár els sacrificis y les energies gastades per el inolvidable don Joan A. Balbas.

Don Bernardo Mundina

Modestísim y bondadós en son trate, va ser este Profesór de Dibuix lineal y de figura mestre carinyós d' artistes de fama que avaloraren en sa firma llènços y bronces, fustes y pedres.

Ningún pintór de la época del renaiximent, ni d' els que manejen el abigarrament de colórs chillóns modernistes, pugueren conseguir que tota una generació se descobrira tantes vegades davant de ses òbres pictóriques.

¿Quin hòme, ni quin estudiantét del Institut, cuant anaba per el carreronét del *Ecce-Homo*, no 's llevaba la gorra o el sombrero al pasar per davant d' aquella capelleta angular, ahont estaben aquells dos cuadros de *La Dolorosa* y *Cristo coronát d' espines*, llumenáts continuament en aquella llanterneta d' òli y constanment custodiáts per aquells llisiáts pobréts y aquelles ceguetes y ceguéts que demanaben llimosna sentáts en aquélls dos escalóns y replanell enmaniçáts en maniçes antigues ramejades y taulelléts de fang cuít?...

* * *

Don Bernardo Mundina, doná a la publicitat entre átres òbres, un «Tratado de Dibujo lineal y de figura» que vá servir d' autór de texto per-a els seus deixèples; la «Historia de la Provincia de Castellón» (?) y un treball de mèrit sobre la Història de la important Ciutat de Villarreal. (?)

☞ **Tomasét de Clará**

Com era tan castellanero el cite en la mateixa forma que per así el nomenaben els seus parents, amígs íntims y conegúts.

* * *

Don Tomás Clará y Gelpi, desempenyá nóu anys consecutius la ensenyança del Francés en el Institut Provincial avants de declararse obligatòri el estudi d' esta asignatura en el Bachillerát.

La cátedra era *meftica* per-a éll, perque necesitaba llibertát y estar rodejât dels *cuatro elements dels antics: aire, aigüa, tèrra y fòg*.

Aficionadíssim a la Horticultura y Floricultura, ni el més afamát inteligént podia competir en *Tomasét de Clará*, com o demostrá en la Exposició que 's féu en *La Glorieta* de Valencia, ahont va obtindre Medalles d' òr y plata, Diplomes y Mencions Honorífiques y *estigué en un trís* que no li birlara el premi al entonces Réy d' Espanya don Alfonso XII, per la supèrba colecció de plantes de sombra que vá presentár.

Clará tenia predilecció pels *geránios* dels cuáls coleccioná—en son invernadero encristalát de pròp de la batería de Sant Ròch—, 125 varietáts; y en begònies y crisantémos tenia una preciositat; y fon el primár introductór de clavells gròcs en esta Ciutat.

De plantes en adquiría de Alemanya y Francia, y en

don Domingo Herrero y en don Telmo Vega, visitá varies regións franceses, alemanes y suiçes.

* * *

Com a jugadór de billár hi había que vórelo taco en má, perque més fácilment féa éll cént cincuenta carambóles seguides, que 'l célebre balladór Molinos *una pasadeta de bolero*.

Atres fases presentaba la personalitat de Clará: La de sér caçadór, hòme de bòn humór per-a disfraçarse, guitarriste y habér desempenyat cumplidament la primera tenència d' Alcalde en nòstre Excelentísim Ajuntament.

En la escopeta 'l còll y el gós al costát, había recorregút tota *la serra d' Espadán*, desde la punta de Benicasi hasta Useres y desde Useres hasta *les néus perpètues*.... d' els picos de Penyagolosa.

* * *

Un any de Carnavál se vá disfraçar d' ermitá de Sant Joan de Penyagolosa, perfectament caracteriat per Tomás Colón y no li faltaba ni el més insignificant detall en la indumentaria; y portánt a la entonces xiqueta de Remolár —Vicentica—agarradeta de la má y ensenyant una caixeta estúchs, en la que 's veía l' imáge d' el Sant Patró contra les tronades y els llampégs, demanaba caritat cuáls productes íntegros els ingresaba en l' ermitòri de la Mare de Déu del Lledó, per-a mises.

* * *

Un atra humorá de Carnistòltes fon el disfraçarse de vendedór ambulánt d' estampetes, fotografíes y cromos,

etcètera; y en el dorso dels fotograbats portaba impresa la
sigüient *poesía originál*:

—«¡Cromos vendol!... ¿Quién me compra
los cromitos?... no el francés.
Al que cromos aquí compre
revélo detrás mi nombre
so pretexto de vendér.» (!)

* * *

Aficionát a la música prengué párt en un concèrt que 's
celebrá en el *Casino Nòu*, tocant alguns números de gui-
tarrá en companyía de Pepe Fóla, tóts dos grants amigs y
admiradórs del eminent Paco Tárrega.

Y ants de pasár el forrellát a la porta d' els elògis, ting
que consignár que Clará y Gelpí, per una bona Opera s' en
hauría anát a les *Isles Columbretes* a pèu..... Clar está que
si li hagueren fét un camí de taulóns flotánts o un *punte*
colgante.

Don Tomás Miralles

Llicenciát en Ciències exactes de la Universitát de Ma-
drid y fill de Castelló, desempenyaba el càrreg de Profesor
Auxiliár de la respectiva secció en ausencia d' els Catedrá-
tics propietáris.

Cuant explicaba les Matemàtiques—penetrant en el cer-
vell d' els alumnos—procuraba *no carregár mólt la burra*,
y en següritát que tóts els deixèples, en general, no hague-
ren tolerát que ni el matéix Echegaráy haguera ocupát la
poltrona de don Tomás.

El judío Aleví, *autor del valór del quebrado*, no hauría
tingút tanta habilitát com el senyor Miralles, que *fent el*
queibro a l' òbra de texto la pasaba de cap a rabo.

Cuant hi había *toros y canyas* éra al fèr eixir a la piça-
rra als alumnos, perque si algún jóve es quedaba pen-

satíu, rasantse 'l cap o mosegantse les ungles, per nó sabér la lliçó, l' auxiliár—rientse satisfét—li tiraba el salvavides de la benevolencia dientli: "*está bien, está bien: supongamos que lo sabemos y pasemos adelante...*" Y aixina anabem de problema en problema, *de resolució y resolució*, de semana en semana y de mes en mes, hasta que arribaben els exámens y els tribunáls... mos *obsequiaben* en carabaçes.

Cuant rejentaba la Cátedra de Agricultura, entonces... "*ya éran otros López,*" perque d' allí surtiem tóts aptes per-a manejar la llegona y el cabás, la sembradora y el forcát. ¡Era tota una autoritat agronòmica, *per sé y per accidents!*... ¡Sabía lo que éren les tèrres... perque *tenía un grapát de fanecades.*

Don Vicènt Remolár

Ex-estudiánt de Teología, fon empleát en Hacienda y al matéix temps Auxiliár del Institut en la secció de Filosofia y Llétres.

Substituía en les vacánts als Catedràtics de Geografia e Històries, pòques vegades al de Retòrica y Poètica, les menys al d' Psicologia Llògica y Ètica y casi sempre explicaba el Llatí, perque *Gramática*... en tenia molta.

Donaba repastos en son domicili y anaba traentse una bona retribució per acumulació expontánea.

* * *

Tenia còses mólt bones don Vicènt. Dints d' una cuatretra portaba el séu almorçarét y s' el menjaba al sentir desmá; per-o algùn día se veía obligát a dijunár, nó perque fora día de precèpte relligiós si nó perque cèrts deixèples li birlaben el panét y la meçcla, quant nó li escamotejaben la talladeta o tortilleta o llonganiceta y li substituïen la ració per átres còses que no deuen nomenarse.

¡Había que vore al simpático Remolár al obrir el caixó de la taula y encontrarse chasquechát!... Miraba, oloraba, callaba, baixaba a pasejarse pel mig la cátedra de banda a banda, com de costúm, començaba a observár a tóts els xichs que féen esfórços per-a no 'sclatar en una carcallá, y llibre en má, continuaba preguntant les lliçons y en bòn úll clínic escrutaba disimuladament les cares juvenils y—com la provesó li anaba per dints,—al que peixcaba de la orella y li arribaba quatre *anóus* y deù o dotce bascolláes éra el autór de la fetjoría. ¡No marraba!...

Els castícs que mos imposaba consistíen en copiár coranta voltes la llisó per-a el día sigüient; tancarmos tót un día en el número cént, que no deixaba de sér un reméy olfatòri amoniacál contra el dolór de queixáls y tindrems aginolláts y en els braços en créu durant l' hõra y mitja de clase, cual arresto duraba un día, tota la semana o hasta el últim día de cúrs, segóns la índole de la falta; per-o venient els exámens y se desbordaba sa nobleça de còr y casi no suspenía a ningú.

* * *

Era tan fumadór que no hi había en els estáncs de Castelló prou *secapíts* per-a éll; y, al efècte, li desecaben de tal modo la cavitát torácica, que en un exudát pulmonár tapaba un taulellét de vinticinc centímetros cuadráts. Era un catarrós crònic, per-o la nicotina del tabaco *l' enchicabe*,—com diuen els llauradórs del terreno—y li servía de expectoránt.

Vestínt de terno de americana, chaquet o levita, sempre lluía ses típiques *condecoracions...* *oleoginóses*.

Don Joseph Falomir

Desempenyá molts anys la cátedra de Llatí y, per antigüetát, fon nomenát Profesor propietári de la esmentada asignatura.

De talla regular y de *talle abdominal*, va ser el precursor de la moda yanki-internacional, perque anaba tót afeitát y tirát sempre de bimba y terno de levita y sobretodo damúnt, semblaba un capellá de Regiment en indumentaria de paixá aristócrata.

Era tan esclau del *autor de texto*, que sempre explicaba y prenía les lliçons llibre en má; y si no li contestaben al pèu de la lletra, si nó els féen la competència als papagálls, *¡adiós mi dinero!*.. perque el formar concepte de les còses era ofendre despiadadament a la rutina o fonografia parlante, éra una profanació a la retentiva, éra un *concubinato* en el raciocini y una competència a la Tabacalera y una defraudació a la Hacienda, perque... el *consumo de fósforo* de cap de les maneres sel permitía a la juventut escolar; y es que Falomir estaba obsesionát en alló de "*el que con fuego juega, al fin y al cabo se quema*„; y apesár de lo que li féen cremar y recremar la sang, patía tant pels seus deixèples que hasta els aconsellaba que no anaren per la nit al Cementéri, per-a evitar el que fóren víctimes de les fosforescencias esquelètiques o sarcofágiques, dels fòchs fátuos.

Y desgraciát d' aquell xiquét que ell el sorprenía en senent mistos de cirét, o exclafidórs, o de téa, o palletes de çofre, que yá se l' había carregá, perque a calbòts y a *pesiguets de monja* m' el ablaurábe. ¡Nadal, ¡nada!.. "*que había oít campanes y no*„... podía sufrir que se consumira la més xicoteta molècula de P h”.

Aquell hòme no podía ser més virtuós. No coneixía el rencór. Era amig de tóts. No miraba la filiació política d' els demés; y jcuántes vòltes acceptaba la cadíra que li ofrenaba un furibundo republicá radical y allí se sentaba de tertulia en aquella familia, prenent la fresqueta en la pòrta del carrer, parlant d' asò, d' alló, y de lo demés allá, en general sinse fer mal a ningú, *sinse pegar tisorades*, perque Don Joseph Falomir éra un angel... en la etát de la *menopausia intelectual*.

* * *

Lo més célebre d' el inocent de Falomir es, que, cuant se conjugaba y se traduía el llatí, en els pasatjes en que entraba en jòch la paraula *jutjar*, la càtedra semblaba un ru-morejar d' abelles.

—Falomir: «Diga V. la lección».

—El deixèple: «...*puto, putas, putare, putavi, putatum, juzgar.*

—Tots: Rialles y aplaudiments.

—Falomir: (Tirant el llibre contra les paréts y pegant patades en tèrra). *Pase V. a la otra lección, pase V. a la otra lección, sinvergüenza, que se condenará como una pata de burro, etc. ¡Jornalero!... ¡Jornalero!...*»

—Tots: *¡Que se repita!, ¡que se repita!...*

Y cuant arreciaba més el temporal éra al preguntar a un alumno y a un átre y a mólt y contestaben—de común acòrt—“*no sé la lección,*” hasta que aplegaba al més descarát o més frescales, que començaba la traducció aumentant la tonalitat fins que aplegaba a la paraula desitjá y com un energúmeno cridaba, *puteavit... puteavit...* y entonces el escándalo éra formidable. El Catedrático *fora de sí*, vociferaba: “*¡Manta!... ¡manta!... ¡no es eso que V. se figura!... ¡no es eso que V. se piensa!... ¡V. irá de cabeza al Infierno!... ¡V. irá a las calderas de Pere Botero!...*”

—El deixèple: *No me pegue, don José, que aquí dice “puteavit”,.....*

—Tots: *¡Bravo!... ¡bravo!... ¡Que baile!... ¡Que baile!...* Y la clase s' acababa aquéll día en un sainete, ahont també interveníen el conserje Julián Loçano, el moço Pepe Urrea y Joan el portér, que féen el paperòt de volér agarrar als estudiánts per-a tancarlos al cuarto de correcció; per-o, els de la jovenalla escolár, fugíen com uns mals experít y cap al camí del már,—detrás del *coladór d' aguardént* de L' Ondí,—ja juár a la brisa!... ja juár a la brisa!... puesto de costúm per-a *fér campana*, o per-a *fér çafra*, o lo que 's igual, per-a no entrár en les clases.

* * *

Don Joseph Falomír éra un catòlic modelo; tots els dies anaba a confesarse y a combregár y después d' oír misa, al cumpliment de son debér, a la càtedra. La hipocresía no tingué may cabuda en el noble còr d' el inolvidable profesor de primér y segónt cùrs de Gramática Llatina del Institut Provincial de Castelló de la Plana.

Don Teodoro Tena

Distinguida personalitat del Claustro de Profesórs del Institut de Castelló de la Plana, guanyá per oposició la càtedra de Retòrica y Poètica.

Alt y prim, tirát sempre de sombrero de copa y levita cruçá, protegida per un abrigo de panyete de colór d' esca, portant un mocadorét de seda blánc pèrta sobre el còll planchát de sa camisa blanca, semblaba un mestre de l' antiga Grecia donant conferencies kalològiques en un apléch de liliputienses.

En aquélla barba semi-canosa, bigòt en llègues gués láscies, gáfes d' òr y expresió de cara melancòlica y véu bastant cavernòsa, infundía en sos alumnos respète y simpatía.

No tenía desplantes. Les reprensions caballeroses del dòcte Profesor, *mos posaben de càrn de gallina*, mos féen tremolár, per-o sinse despertár òdis ni fomentár rencórs difícils de borrar del pensament de la jovenalla.

En sa severitat tenía un atractiu que subyugaba; en s' amonestació, portaba l' anestèsia del hábil operadór quirúrgic, pegant uns púnts de sutura a la ferida del remordiment, cuidant en forma de la rápida cicatriçació, e inconscienment estimulaba al intelecto paralític fentlo anár cap al cumpliment de sos debérs escolárs.

Ses explicacions éren clares, concises, amenes, en anécdotes cultísimes, sinse cuentos chavacáns ni chirigoterías, porque li sobrabén recursos per-a desmenuçar la Estètica

en forma tant comprensible, que hasta en el cervéll més fòsc, penetraba la sobirana llúm de sa potent inteligència.

Sa càtedra éra una pajarera d' ahont surtiren, bolánt per el mon de la cultura, calándries y canáris, paixarélls y verderòls, cardanéres y gafarróns y hasta algúns rosinyòls, que 'n llíres y cítres, arpes y llaúts, cantáren en inspirades *estròfes* de totes menes, perque don Teodoro els empapucaba en la dolça llaór de la Kalotècnia y métricament els despertá el sentiment de la belleça ideál sugerida per la real, infiltrantlos totes les lléys de la oratòria y les múltiples gradacions poètiques.

Als lóros, cotorres, cacatúes y periquitos..... escolárs, *els tenía sempre a ralla*, perque enemíg declarát *del machaquéo lento*, buscaba *el perquè* de les còses. ¡Que algunes vegades tenía que repetir aquélls verséts de la fábula!...

*“Dijo la zorra al busto después de olerlo:
tu cabeza es hermosa, pero... sin seso.....”*

* * *

Don Teodoro Tena sabía, perfectísimament, que del primér y segónt cúrs de Llatí eixiem *més vèrts que una céba*; y per-a obviár els inconvenients que pugueren surtir-mos al pás, mos obligaba a traduir *els clásics llatíns* y aixina podíem comprendre més y millór, aquélles supèrbes composicions poètic-lliteraries que enriquiren les estanteries de les Biblioteques nacionáls en els camps de la novèla y de la història y formaren el preciós Argíu del Teatro Espanyól.

* * *

Crònica crudèl enfermetát minaba, en la plenitút de la vida, aquéll organisme que caminaba lentament, pausadament, com un expèctre de la *Sabiduría*, vestida en tòga y birrét camí de la *Eternitát*. Morgué relativament jóve y fon Directór de nòstre primér centro d' ensenyança y Abogát.

Abogát y Llicenciát en Filosofía y Lletres, fon un talent extraordinári com extraordináries éren sa modèstia y sa bondát.

Republicá integérim vivía com un filósofo, tancát en el paláu de sos supèbrs ideáls de llibertát y democracia, per-o sinse alardejar jamáy ni convertir en lucro lo que fon per-a éll crèdo sagrát.

De la fusta de un Pí y Margáll, per son temperament reflexiu y ses virtúts nates, no vá ocupar en la política militant republicana el rango que li corresponía y al que era acreedor per s' abnegació y civisme.

Vivía de la cátedra, en la cátedra y per-a la cátedra y trataba al seus deixèples en paternál afècte, en carinyosa serietát, elevántlos sempre a la altura de son nobilísim còr, perque abominaba del despotísme, del orgúll y de la vanitát. Tots el volíen y respetaben, perque éll vá respetar a tots y a tots prodigá una frase, un consòl, un favór.

Fon un escriptor y un publiciste. Ses òbres, conferencies y discursos, no teníen les explosiós coloránts de la piro-tècniá artificiosa, sino una argumentació sòlida, clara, terminant, sintética.

Son pensament éra la prensa compresora de les idées, de les que traía la part extractiva en les que, en petites raciones, alimentaba les inteligencies anèmiqnes que 'staben confiades a sos trataments profesionáls.

Deixá una òbra de texto, en la que el método en la exposició éra tan clár, que els alumnos asimilaben pronte y bé la materia filosòfica, adjudantmos les explicaciós del dòcte Cátedrátic de Psicologia, Llògica y Ètica de nòstre Institut Provincial de segont Ensenyança.

Morgué relativament pòbre per-o deixant a ses filles estimades y fills benvolgúts el patrimoni de cultura, honradéç y patriotisme.

* * *

Don Matéo había naixcút algunes centuries ants de lo que 's mereixía, porque 'n aquélls temps *no estaba el fórn per-a bólls....* ¡Cuantes consideracions se faría a si matéix aquéll hòme illustre que en ses divulgacions culturáls no ofengué, ni remotament, les doctrines ajenes a la seua, ni mortificá en lo més mínim les creències de ningú, porque s' amplitút de mires y sa educació social estaben per damúnt de tota baixença y sa rectitút de consciència rechaçaba tota proposició onerosa y violenta!....

Don Francisco Llorca

Doctór en Medicina y Cirujía y Llicenciát en Ciències Físic-Químiques, eixerçia la carrera de Metje, al matéix temps que desempenyaba la Cátedra de Física y Química en òstre Institut Provincial.

Més que un Profesor éra *un paròt* entre un eixám de abelles... *terres*, que abusánt del que els preparaba les celdilles per-a anár depositánt el ric producte de la instrucció, s' entreteníen en perdre el temps llastimosament, porque compreníen que d' aquéll gran còr no podíen surtir castícs ni rencòrs, sinó benevolències y amnistíes.

Com a Metje, tenía bòn ull clínic; com a Catedrático, li faltaben energíes per-a castigár als seus deixèples.

Ses explicacions éren sencilles y els experimentés comprensibles hasta per-a les inteligències més obtuses.

Cuant algún díscolo mal educát *li en fèa una gròsa* y no tenía més reméy que reptarlo en tot el pesár del séu còr, els alumnos—conchaváts—rodejaben la grant taula de la clase, apegantse sobre 'l tablero de cinc com si foren mosques d' ase; y en distintes tonalitats y actitúts diferents, li demanaben el perdó per-a *el delincuént*; y al otorgárlilo, allí se acababa la lliçó de aquéll día y entre aclamacions y palmotéos, el bondadós de don Francisco Llorca agarraba el bastó de paséo, se calaba *la bimba* y eixía de la Cátedra

seguit per aquélla gambá de jovenèllos que cridaben pels claustros..... "¡Viva don Francisco Llorca!... ¡Vivaaa!... ¡Viva l' agüelo Quicol!... ¡Vivaaa!..." Y el bonachón de Llorca anaba poquet a poquet, rientse candorosament, mirant per damunt de les gafes que les portaba casi apoyades sobre la punta del nás, plé de vasos capilárs mólt visibles, y al matéix temps, de sos úlls biavéts se desprenient llágrimas. ¡Tormentes enigmátiques de un' ánima grant dint d' un còs amilanát per la velléa confirmá en l' organisme arterio-escloròsic d' aquéll may olvidát mestre que no *tragaba bilis porque no tenía fell*....

* * *

Caballerós y d' una honradéc a *proba de bomba*, morgué sent Directór del Institut y son cadávre fon velát pels seus companys de profesorát y móltos estudiánts d' últim cùrs, que, com tót Castelló, ploráren sa irreparable pèrdua.

Don Domingo Herrero

Llicenciát en Ciències exactes, la exactitút en el cumpliment de sos debérs fon sa característica.

Catedrátic propietari de Aritmética y Algebra y Geometría y Trigonometría, desempenyá la cátedra sempre que 'ls compromisos polítics no 'l remolcaben cap' átres bandes.

De un carácter sério, per-o afable, hasta cuant estaba més contént may vá riure a carcallades, solsment se contentaba en una sonriseta especiál que la haurien pogút clasificár de rialléta *en principio de indicativo*, com si haguera sigút algún homeópata per-a repartír son bòn humór *en fraccions infinitesimáls*, entre tóts els que 'l rodejáben.

* * *

Més fumadór que les chimenées d' un vapór de grant tonellatje, sempre anaba tirát de puro, mastegánt sa boqui-

lleta d' àmbar acaramelát; y el bigòt el tenia rogénch, no per les friccions d' aigüa oxigená que no s' estilaba entonces per-a les martingales de tocadór, sinó per el contínuo contacte del producte de la combustió incompleta del tabaco.

* * *

Cuant desempenyá la concejalía de nòstre Excelentísim Ajuntament,—de ahont fon també Alcalde,—prengué en noble empenyo el arreglo de l *Paséo del Obelisco* y allí s' estacionaba tóts els díes dirigint la roturació d' els terrenos, plantació d' arbres, arbustos, plantes de jardí y rosérs, construcció d' andéns y colocació de banquetés, per-a la distracció amena y comoditat d' els visitánts del hermós e higienic paratje enclavát en tèrres de secá que foren propietát del senyor Compte de Pestagüa.

* * *

Diputat a Córts, elegít per grant majoría de vòts, estigué en Madrid durant tóts els periodos de la legislatura, encarregántse interinament de la seua Cátedra l' auxiliár de la secció de Ciències exactes; y *unes voltes per fás y átres per nefas...* nefasta fon aquélla época per-a els estudiánts d' Aritmética y Algebra; y *no vallgueren cóbles y o pagaren jústs per pecadórs* perque aquélla *argumentació... "sui géneris"* del *"supongamos que lo sabemos y pasemos adelante..."* preconicá diariament per don Tomás Miralles, *va sér la carabina d' Ambrosio* per-a el tribunál examinador presidit per don Pedro Aliaga, que *per-a premiár els exfòrços intellectuáls d' els que a la sombra d' el "pi gròs," estabem "a partir un pinyó,"* quant esclataren les pinyes de la ignorancia, y no puguerem ni manejar *les taules.... de Pi.... tágoras*, que 'ns semblaba—pel nòm—algún muebliste de lujo, ni mólt menys mos atrevírem a comprobár *el valor de Pi....* per figurarnos que sería un héroe dels que bregaren per la Patria en *la guèrra d' Africa.*

Un dumenge de Juny,—jno 'm s' olvidará máy!,—van ser els exámens y *mos escabecharen* a cuaranta y dos, o siga, *ixquerem a carabaça per barba*. ¡La grant collita!... Per-o..... vingué el Septembre y per-a variár, *idem de lienzo*, o nòva *cucúrbita*...; y {pasarem a máns del senyór de Aliaga y Millán y millanárs de vegades compulsaren el *Diccionario Valenciano-Castellano* de don Joseph Escrig, Abogát, (1851) y el pánic s' apoderá de nosatros al vorer que *aliaga* significaba argilaga y *cúrs*—en plurál—volia dir un' atra cosa; y tinguerem que 'studiár—de veritat— a fí de no deixarmos la péll contra les pungenques *argilagues* del rigór y no *eternçarmos* repetint anys y anys la mateixa assignatura, perque 'ls *cursos* costaben hòns dréts de matrícula y d' exámens, y mólt de gasto en *cociments blancs de Sydenkam*, o en *pocións gomoses a base de Subnitrát de Bismút* y algùn consumo de sabó mòll y de *cloruro* per-a la bugá.

* * *

Bò com el maçapá, don Domingo Herrero—quant explicaba els nóu mesos reglamentaris en sa Cátedra,—*defenia a capa y espasa* a sos deixèples; y, en els exámens, més pareixia un examinando que 'l examinadór, perque en el capòt de sos afèctes s' emportaba cap al tendido als companys de tribunal quant embestien als xiquéts tallantlos el terreno. No suspenia més que en la proporció máxima de un dos per cént y aquéll día no menjaba don Domingo d' els disgúts.

Son recòrt gratisim perdurarà en els análs d' els de les personalitats castellonenses

Don Catalino Alegre

Era dos vegades alegre: una per son llinatge y átra per son caràcter franch y comunicatiu.

D' estatura regular, bona musculatura, caixa toràtica desenvolupada y àmples espaldars, més semblaba un professor d' esgrima y gimnasia sueca, de les platjes del Cantàbric, que un Abogát y Catedràtic de Història Natural y Fisiologia e Higiene. Tal vá ser la complexió d' este fill aymanent de la terra, Alcalde-President del Cabildo Municipal y potent força motora del Sindicat de réchs de Castelló.

* * *

Detalliste hasta la sacietat, l' autòr de texto—Pereda—l' explicaba en forma tan amena que tots eixien del seu curs sabén Fisiologia e Higiene y Zoologia, Botànica y Mineralogia. Teniem coneiximents bàsics suficients per' ampliar les esmentades assignatures en les preparacions de les Facultats de Farmacia, Medicina y Ciències exactes, naturals y físic-químiques, y en les carreres especials d' Ingeniers de Camins, canals y ports, Industrials químics y mecànics, y electricistes, etc.

Era anecdotiste, cuentiste, dicharachero y graciós: y quant explicaba la estructura de les flòrs, ningun botànic italià haguera pogut pronunciar tan melosament la paraula "escapèl-lo... botànico", perque la *ele* se li apegaba al paladar y la subdividia—eufònicament—com si haguera sigut *elle* partida.

En Mineralogia també se recreaba tot lo que volia en la dicció de les frases sinònimes "*el corindon, corundon o zafiro*,"... per-o en molt de salero.

Estaba tan content y hasta orgullós de ser fill d' esta Capital, que anaba tan tóu per Castelló que 'ls carrers éren estréchs per-a éll.

La mòrt de Don Catalino Alegre y Renáu font molt sentida perque era estimadíssim entre totes les classes socials, principalment pels llauradors y en particular en el Claustro de Profesors, d' ahon fon son digne Directòr.

Fon el últim Profesór de la meua época juvenil, fá pòcs anys que vá pasár de la vida de la matéria a la del esprít.

Abrillantát en les meritísimes nòtes de *Sobresalient* en sa carrera de Ciències exactes, desempeñá la Cátedra—en propietát—de les asignatures de Aritmética y Algebra y Geometría y Trigonometría; y com venía precedit de justa fama, después de renyides oposicións, al pendre posesió, els deixèples l' obsequiaren en una gran serenata front a son domicili.

Fill d' aquell idóneo y dignísim anciá y Catedrático de Llatí D. Joaquín, heretá de son respectable pare aquélla distinció exquisita en el trate social propia de un carácter íntegro en el cumpliment de sos debérs.

Una paraula d' éll éra una sentencia; una recriminació un anatema terrible. Ses explicacións fóren de extremada concisió per-o de claritat meridiana. La hermosa cadena de sos còneiximents estaba construída en els eslabóns del raciocini, en tal forma, que ni el pèrit més expèrt podía vorer per ahon estaba feta la soldadura o unió de les anelles y per lo tant ni en la més grant tracció de fòrçes, obrant sobre el matéix punt y en sentít contrári, la cohesió de pensaments gráficamente representáts per números y fórmules o lletres ecuacionáls per-a la resolució y comprobació d' els múltiples problemes de la Matemática en general, podía trencarse.

Escrigué ses òbres de Aritmética, Algebra, Geometría y Trigonometría, que serviren de textos en el Bachillerát, perque al desarrollo sintético y progresiu, acompañaba la sencillèç en el método expositiu de la matéria.

* * *

Per-a D. Pedro no valíen escuses encara que li cantaren en la má els *vileros*... matriculáts, que tenía tancáts en la

seua gábia, si a picotades li féen malbé la llaór culturál que tots els díes els la posaba fresqueta, perque al que no sabia la lliçó li clavaba una mala nòta en la llista y si no li contestaba bé en els exámens *el tiraba al foso* encara que 'stiguera recomanát pel Pare Sant.

"*Pan y palo*," era el lema que portaba escrit en sa bandera profesional: el pá nutridòr de la inteligència y el palo a la impotència cerebrál y a la pigricia sistemática per-a *no educár ineducativament* a sos deixèples. Tot lo que tenia de ámplio, en el terreno de sos ideáls de llibertát y democracia, éra de absolut cuant se trataba de evitar que 'ls *bípedos* ixqueren de sa cátedra com el *equs asinus* de Lineo y cantant romances *burro-crátiques*. (1)

Y no es que 'nseyara no més que les seues assignatures, nó; mos donaba també alguna lliçoneta d'urbanitát, perque aquéll hòme pensaba ált y sentia fondo; y, com éra Doctór en Medicina y Cirujía, en exercici, comprenia que la *dosimetría educativa de la moral social* éra la base única profitosa per-a el respecte mútuo en la vida de les colectivitats del advenidór.

* * *

Alcalde-President del Ajuntament de Castelló y Director del Institut Provincial, per ascéns pasá a ocupar una vacant en l' Institut de Valencia, ahont desempenyá els càrregs honrosos de Director del Claustro de Profesórs y d' Alcalde del Consistòri de la mateixa Ciutat del Túria.

* * *

Un d' els principals eixarménts d' el emparrát castelarí en Castelló de la Plana, varies vegades formá part de les Comissions que anaren a Madrid a gestionar asunts d' interés local y provincial, deixant ben sentát el pabelló d' esta nòstra Capital.

(1) De ser la *erre* doble a ser sencilla se cambia d' especie en més facilitat de la que 's pensen els promulgadòrs de la *generació espontanea*.

D. Pedro Aliaga y Millán

Sent Morét Ministre de la Governació veixgué pronte les grans cualitats d' inteligencia e integritát y disciplina que adornaben al senyor Aliaga. Pasaren anys y yá en Valencia Don Pedro Aliaga y Millán fon nomenát Alcalde de R. O.—sinse demanaro el interesát—credencial imposá al Gobèrn, per D. Segismundo, que vá saber a quí elegía en aquélls díes de lluytes intestines entre *sorianistes y blasquistes*, integristes y carlistes, lliberáls y catòlics.

La cátedra no l' abandoná may, perque per-a don Pedro estaba primer que tot y sobre tot; y de son pás per el Paláu municipál de la *Ciutat de les flòrs*, bastará consignár que *'l día que deixá la vara*, el Cabildo en plé,—sinse distinció de idées polítiques ni relligioses,—li féu una manifestació de carinyo sentida y expontánea per sa conducta intachable y acertadísima gestió administrativa, despedintlo en la pòrta de la Casa Consistoriál en atronadòrs aplaudiments.

¡Identificació!

¡Eixe cráneo, obèrt per les traidores bales enemigues!..
¡Eixa masa encefálica, desfeta com si l' hagueren picotejada els famoléncs còrvs de les desèrtes motanyes gegantines! ¡Eixe còr, partít a tròços per un brusent casco de metralla!..
¡Eixos membres, mutiláts a còlps de puntes de bayonetes!..
¡Son les despúlles sagrades d' un valent que vá donár la sang y la vida per sa Patria y per son Rey!..
¡No hi ha ducte!... ¡Es éll!... ¡Es èll!...

* * *

En aquélla guèrra fratricida que vá sembrár de dòl la terra espanyòla; en aquélles époques funestes en les que dos tèstes coronades se disputaren les primicies d' el trono de la que fón l' antiga Ibèria, un jóve de distinguida familia rodeját d' átres xicòts pòbres, per-o honráts, lloçáns y forníts, estigué 'ntregát a la seua sòrt, en hòres d' *angoixa*

sobirana, en una meseta situá entre les granítiques crestes montanyoses dels termes colindánts de les províncies de Gerona y Barcelona; y allí, entre el bromir de les bales, núbols de pols, espiráls de fúm asfixiánt, y jays!.. de dolor evocant el nom de Deu y unínt en son pensament els ay-mants recòrts d' amórs de son fogár, de sa promesa y de *sa tèrra*, cumplint en sos debérs militárs, en el camp de batalla fon mòrt mes no vençút, perque l' ànima es inmortalí, y èll, la inmortalicá doblement, en aquélla lluyta terrible, ahont el honor fon l' enemig més formidable de la cobardía.

Valént hasta lá temeritat despreciá en noble altanería cuantes ventajoses proposicións se li féren per-a que se rendira y entregara, tributántli cuants honórs mereixíent son brillantíssim comportamen e inenerrable biçarría, per-o no teníen els adversáris prou galóns ni més ofrenaments que ferli per-a comprar sa dignitat de patriòta.

* * *

Les fòrçes del Generál Nouvilles, que operaben en aquélles regións catalanes, fóren acorralades, atacades, aniquilades y vençudes pels carlistes, en aquéll *copo* inesperát e *incomprensible*.., en el que el matéix Generál quedá fét prisioner de guèrra, com el seu Estát Majór.

El jóve de la meseta, al vorer que sos gloriosos companys lluytaben com els nobles lleóns del desèrt, els arengá en tota l' ànima y aquélls mocetóns caíen desplomáts per-a no alçarse máy més.

D' aquéll petit núcleo d' artillérs, defensórs de la batería, sols quedaben en peu tres individus: el Capitá, el Sargento y el asistent.

Una descárrega certera féu redolár, montanya 'vall el còs exánime del Sargento; y el Capitá invitá al ordenança a que 's salvára si podia, per-o el fidel criát no 'l abandoná y tots dos caigueren feríts de mòrt, el asistent contra la

curenya y el amo abraçat al canó, no sinse ants haber soltát el últim disparo que li quedaba e inutillicát la màquina de guèrra.

* * *

Varios Generáls y Jefes de les distintes armes de 'l eixèrcit espanyòl escriguéren al pare d' aquèll esforçat artillér y, entre sentidísimes paraules de consòl, el felicitaren "*por ser el padre de un héroe*„.. ¡Y Don Antonio ploraba silenciosament la pèrdua de son fill, per-o alçaba el cap, orgullós, com un fidalgo caballér, perque el més grant tribút que pòt rendir un bòn soldát es el de morir bregant per la mare Patria!..

A propòsta del Ministéri de la Guèrra, la *Corona*, d' acòrt en el seu Consèll de Ministres dictá una Real Orden manant que en puesto d' honor y en totes les Sales de armes d' els Cuartels d' Artillería se colocara el retrato, de grant tamany d' aquèll mártir inmolát en holocausto de la llibertát, al pèu de la bandera nacional.

* * *

¡Han pasát anys!.. ¡Fets sublims d' análoga naturaleça han esmaltát les lámines d' heroísme de la Història de Espanya! ¡En distintes regións s' elevaren monuments que perpetúen la memòria de les gloriòses víctimes guerrereres!.. ¡Tòts recòrden al General Villamil, embestín—per órde superior—contra dèset búchs de combát de primera clase de la marina yanki en aigües de Santiago de Cuba; a Vara del Rey, en el Canéy, (Cuba); a Pinto en el Barranco del Lobo, (Africa); y al cabo Noval y a Elòy Gonçálo o el "*héroe del Cascorro*»!..

Castelló de la Plana: ¿cuánt despertarás els burils dels artistes de la tèrra per-a eterniçar, en escultòric grupo, la grant figura de Don Eduardo Temprado?...

Francéss, Manèl y el Arcipreste Mossen Joan Cardona Vives, oriundos de Morella, vixqueren en Castelló y per-a Castelló.

Els datos biográfics d' estos tres germans, tant intensament y noblement enamorats de nòstra tèrra, han quedat esculpits en les esglesies d' els *Mastrets* y de la *Trinitat*, Asilo de Oblates y d' els Pobréts Desamparats y en les Escòles Píes d' esta Capital.

* * *

Tres ànimes en un còs o tres còsos en un' ànima, sa superba fortuna se traduí en òbres de religió, cultura, amór, caritat y patriotisme, com está encarnat en bronze en la figura gallarda que 's destaca en el centro de la plaça del Rey Don Jaume lo Conqueridór.

¡Lloança a estos tres *liberals*, d' aquells que fóren eminentment catòlics!..

* * *

UN SOMNI ⁽¹⁾

—Hé somniát, que un capellá
sábi homíl, modéts y honrát
ab un Breviári en la má,
pasejába, per lo plá,
pensatíu y amohinát;
y al entrár per "*els Mestréts*,"
embobicát vá atmirár
la esglesia d' eixos fraréts

(1) A fi d' evitár donár extenses notes biográfiques en respecte als Cardones, em permét l' honor de publicar la meua composició originál, que vaig recitar en la solemníssima velada necrológica en les Escoles Píes de Castelló.

que instruisen als xiquéts
y els ensenyen a reçar.

—El capellá sumicaba,
embargát per la emoció,
perque, joyós, recordaba
que, fá molts anys estimaba
de tot còr a Castelló.

—Pegant bòltes y boltetes,
va veurer, per lo *ravál*
de San Félix, les monjetes
Oblates ab les pobretes
xiques que en el mondanal
torbellí, en sa vida airada,
pergueren la honra y salut...
¡Que, en un *ritzsss...* y una mirada,
torna la ovella escarriada
per lo camí avants perdút.

—Pel carrér Governadór
Bermúdez de Castro aná
després aquéll bòn senyor,
cruçant *la cèquia majór*,
y en el Asilo es ficá;
y un *Cuadro... de actualitat*,
veixgué, entre rosérs y arbréts,
una mancomunitát,
de velletes y velléts,
que allí, com uns níns, están
menjant, rient, fent juguines;
y a uns agüeléts veus fumánt
y átres a plé sòl roncánt
y agüeletes vestínt nines.
Y este apléc, boníc, hermós,
al Sacerdòt trenca el còr
y, al dír, als pobréts, adiós...

els vá besár, amorós,
y vá esclatár en un plòr.

Després, més reanimát,
ab lo mantèu baix lo bráç,
vá recórrer la Ciutát
beneínt, entusiasmát
les grants òbres de anys atrás.

—Ya del *Pueblo*... en lo carrer,
en la Plaça Nòva entrá
y al *veure* a En Jaume Primer,
en un tò noble y sincér,
li digué el bòn capellá:
«¿Perquè tan sòl y oblidát
estéu vós ahí, gran Rey,
tot de espases rodeját
com prisionér condenát,
per manament de la lléy?...

—¿Perqué no baixéu de ahí,
de eixe *pilar xicotét*,
que no t' entòrn un jardí
ahont al rompre el dematí
tòque diana un aucellét?..

—¡Ya vindrá un temps que os farán
mes honórs en Castelló..;
o els sepulcres s' obrirán
y els cadávres trencarán
en mil tròços lo penó!..»

—Y el grant Rey no vá glapír,
sols li ensenyaba uns papérs,
la *Carta Puebla* que, ahír,
Castalia vá conquerír
per cumplir ab sos debérs.

—El capellá s' en aná,
més queixós que en Jeremies:

y molt més es cap-ficà
al fixarse en la fagiá
de aquestes Escòles Pies,
y exclamá: «¡nó está lluí!..;
¿els paletes, qué s' han fét?..;
¿que el Banc de Espanya está buít?...
¡M' en vaig, m' en vaig afligít,
al pòbre panteón frét!..»

—Y en veu més fosca y cascá,
en vá dir també: «pregona
que, en forma de capellá,
est' expèctre, que s' en vá,
es el de Don Joan Cardona.»

.....
—¡Tota la nít he pasát
plé de angoixa y de temór!..
Si el meu *Somni*.. así he contát
es per habermeu manát
Joseph Carbonell, Rectór.

—Ya que estic tan compromés,
entre hòms de Ciencia y virtút,
tingáu paciència, un pòc més,
puig valén menys que 'ls demés
yò vüll rendir "*Mon Tribút*.."

MON TRIBÚT

—Cantém himnes, de lloança, sobre la tomba freda,
d' aquéll que fon, en vida, un hò m sens vanitáts,
cantém tots, al uníson, a Mossen Joan Cardona,
que predicá, ab l' eixemple, progrés y caritat.

—Enlairém la senyera, que en nòstra heròica tèrra,
un día el gran patrici ab tot còr estimá;

y en premi a son civisme y esplèndida nobleça,
lo *Rat Penat* ens guarda l' escút de son casál.

—Cantém al que, com rústic pastór, de la montanya,
baixá, sent bastant jòve, pera estar vigilánt
de una casòta, tètrica y prou abandonada,
y de algúns mils de *ovelles* que Deu li confiá.

—¡Oh, deeses apolines!.., endoléu vòstres cítres,
vestíu túniques negres, tanquéu vostro paláu;
que, en actes necrològics, no es permét átra música,
que la música *sacra* y los cants funeráls.

—Plòrem mos úlls al veurer que, per lley inmutable
de la vida, *els apòstols*... també mòren; y ván
seguínt sa trajectória com eixos grants cometes
que deixen ses estèles de llúm per los espáys.

—En Joan Cardona Vives, fón estrèl, de llúm pròpia,
que en evolució etèrea está vinticinco anys;
y eixíntsen de les órbites y atravesant sistemes,
trencánt la inmensa bòveda, entrá en un cèl més grant;
sempre buscant la incògnita de dos astres homólogos,
de forma casi idèntica, de afinitáts iguáls,
que estudiáts, en sa íntima naturaleça química,
van éser, per l' análsis, tots tres estrèls germáns.

—Sòls Déu, Creador Cosmólogo (!) que dictá una lléy
per-a regir als átomos y als astres; que flotants (única
van dibuixánt paráboles, cèrtes o problemátiques,
o fent rálles elíptiques pels gásos condensáts,
en sa paraula mágica, de la més pura estética,
féu náixer, espontáneo, el mapa siderál
infínit, ahont en ígnea constelació enigmática,
iradien llúms seráfiques *Manèl, Francesch y en Joan*.

—Galiléu y Copèrnic, Flamarión y Cirera
y Landerér y, entre átres, el *Cura de Zaráuz*,
ni enfocánt telescòpis, ni en cálculs matemáticos,
podríen seguir la ruta d' els estrèls esmentáts.

.....
—Al morir els *Cardones*, s' observá en este pòble,
una còsa molt rara, un fenómeno estrany;
com una nebulosa de argentádes estrelles,
una plútja benéfica de *plata copelá*

—Testícs son, les esglesies y estes Escòles Píes,
oratorís, ermites, la estatua gegant
del Rey de Catalunya y de Aragó y Valencia
y els Asilo dels pobréts velléts desamparáts.

—Per sempre beneída sia la remembrança
de aquélls germáns que fóren modèls de ciutatáns,
que, en testament, deixaren la seua grant fortuna
al peu de la bandera de *Fé y de Llibertát*.

Els germáns Viciano

Les aptitúts artístiques d' estos germáns fóren herencia
de familia, perque *l' agüelo Viciano* ya se dedicaba als
trebálls d' escultura, talla y daurát.

Tomás Viciano Martí

Teníá justa nomená perque sos trebálls de talliste éren
bonicos y curiosos; mereixíen la aprobació dels més inte-
ligénts en el ofici.

Com a doradór teníá conciencia per-a no estropear els
páns d' òr confiáts a les seues mans habilidoses, que dei-
xaren ses huelles perdurables en els altárs de moltes es-
glesies y moltísimes faenes d' ornamentació.

Músic de l' antiga *Lira, Tomasét* de Viciano fon el que
s' exforçá sobre manera per-a que Castelló estiguera digna-
ment representát en un grant concúrs de bandes civils
que 's celebrá en Valencia; y allá anáren els músics de la
nòstra Ciutat y s' emportáren el *primér prèmi* per la mag-

nífica interpretació de la òbra obligá que fon una Sinfonía sobre motius de la Opera, *Azañas de bandido*.

Vicent Viciano Martí

De jovenèlo treballá en sa casa d' el ofici, demostrant grant intuició artística per-a doradór, per-o aixina com son germá Tomás dauraba sants y peanyes, altárs y cornises, muebles de lujo y márcs per-a cuadros, etc., el *Sentét* vá vorer que 'ls potecáris els féen la competència daurant y platejánt pildores; y per-a vengarse, vá estudiár brillamment la carrera de Medicina y Cirujía en la Universitát de Valencia, en la idéa de reventár als farmacéutics receptánt-los medicaments distínts en forma pilular revestíts en les finísimes lámínes d' els esmentátmetális aisladórs.

Com el cap el tenía molt ben dispòst, fet ya tot un *dotór* mamprengué en molt de éxit la Facultát de Lleys, per-o la espía traicionera de *la Pelá* asestá una punyalá acabant en aquélla vida plena de ilusíons científic-intelectuáls. ¡Póbre xích!.. ¡Quína llástima!.. ¡Prometía molt!..

Francisco Viciano Martí

De aptitúts manifestes per-a la escultura, desde xiquét ya li pegaba de valent als ninòts de fang, hasta el punt de llamar l' atenció de pròpis y estránys.

Com sa modesta familia no podía sufragar el gastos que requería una ampliació d' estúdis, mediaren moltes influéncies polítiques y pugueren conseguir per-a *Quiqué* una pensió en Roma.

Bocetos y òbres començades en tenía bastants que no li fon posible terminár per sa desgracia y la del Art.

Un testimòni de lo molt que valía y de lo que d' éll se podía esperar el tením en una reproducció de "*Séneca*," —propietát de la Excelentísima Diputació Provincial de

Castelló de la Plana,—que es conserva en la planta baixa de la Casa de la Misericòrdia, y que l'acreditá de intel·ligent en «Anatomía escultòrica», sobreisint visiblement els nèrvis o tendóns, venes y músculs, destacantse en la cara del personatge la preocupació del pensador, l'ensimismament del sábi.

Joseph Viciano Martí

Entre tots els que formaren *una germantat* d'artistes castellanenses "*Pepét de Viciano*," va descollár entrant per la porta grant, que de tart en tart, s'òbri als que—en billét de primera clase y tren de lujo,—volen fér un viatge *per el mon del Art*. ¡Déu sab hasta ahont haguera rallát este nostre geniál paixá que vá deixár un nòm illustre en ses creacions atmirables!

"*Desperta Fèrro*," y "*El Afilador*," están en el Musèu de Belles Arts de Madrid. "*El Cardenal Cisneros*," en casa del autór. "*Ribalta*," en l'Excelentísim Ajuntament de Castelló. "*El Rey En Jaume lo Conqueridor*," en la Plaça del matèix nòm de nòstra Ciutat.

La majór lloança que pót ferse d'el escultór Viciano, la deixáren escrita en lletres d'òr els organismes oficiáls que adquiríren aquélles produccions per-a enriquir l'arsenál artístic brotát del ingèni dels que, en braços de la fantasia entraren en els vedáts de la deesa *Fama*.

A ses condicions d'artista, *Pepét* reunía grant nobleça de còr, fon un segont pare d'els seus germáns als quals ajudá, pecuniariament, encaminantlos per les veredes de la instrucció artística, científica y de la educació sociál.

* * *

¡La prematura mòrt d'els Vicianos fon una fatalitat per-a *esta tèrra*, ahont van naixer!....

Carbó... es un llinatge d'els més antics del Univèrs, d'els més *vulgárs* y per lo matèix de ús més generalicát y de més extensa sinonimia.

Sa etimología arranca de la etát aquélla en que 'ls primitíus habitants de la Tèrra tingueren que expabilar-se per-a rostír a les brases la carn dels animals que caçaben y dels que peixaben per-a alimentarse y vinga a fer diablures, hasta que el secretari de una tribu, que éra un xicorrón molt mal carát, *que miraba contra 'l gobèrn*, frotánt y frotánt dos tròços de fusta va inventár el fòg, y com a producte la cèndra y *el carbó*.

* * *

¡Carbó..... donen les entranyes de la Tèrra en ses mines carboníferes!... *¡Carbó.....* formen els restos orgánics en les profunditáts d'els terrenos pantanosos de vòra 'l már!... *¡Carbó.....* ofrenen les carboneres provisionáls, construïdes en mitj d'els camps, después de la cremació lenta de la llenya d'els arbres!... *¡Carbó.....* es una transformació de substancies orgániques animals en *detritus!*... *¡Carbó.....* proporcionen les pedres del Planeta en que vivím!... *¡Carbóoooo* criden eixos *enmascaráts vinícoles* que van en companyía d'els carros plens de sáries servínt a domicili!... *¡Carbó...* demanen a totes hores les criades malgastadores!... *¡Carbó...* volen els fogoneros de les máquines d'els tréns, vapòrs mercánts y de guerra, y d'els motòrs per-a industries y agricultura y els laboratòris químics y la Farmacia y Medicina, per-a usos terapèutics, y els expendedòrs de càrns pudentes per-a l'absorció del mal olór conservantles algúns díes per-a la venta!...

¡Carbóoooo cridaríen els negociánts, si s' agotaren els criaderos de pedres precioses, per-a que 'ls químics-tècnics-práctics extragueren el carbono púr, cristalicát y

convertirlo en diamants y brillants de múltiples facetes; y els llanderos, abalotarién per-a no quedarse sinse puntes per-a tallár cristalls; y les dones *posarién el crít en el cèl* per-a lluir les joyes *necessaries* (?) a la satisfacció de la vanitat mundana; y *carbó...* en cilindres exigiríen els engeniérs electricistes per-a fer els contactes; y *carbó en llápic*—a préu de fábrika—necesiten els dibuixánts, els caricaturistes y els fotógrafos per-a l' ampliació de retratos!.... etcétera, etc. Per-o no vaig a tratar de "*La Hullera Espanyola*," ni d' atres *carboníferos*, com son *els carbóns...* de pedra, de París, de Kòc, de garroféra, d' olivera, de carrasca, etc.; ni siquiera de la carbonilla o *molíná*. M' ocuparé, *sin-tètica-ment*, d' uns yaciments que hi habíen en la *plaçeta de la Néu* de Castelló de la Plana, cuals ríchs filóns s' agotaren per lléy natural y fon una llástima que *no s' explotara* aquélla mina cual *Carbó...* no podia confòndres en ningún átre, perque *éa mólt bó, no fumejába, donaba grant llúm en s' hermosa fláma, y per sa estructura sencilla, fon un eixemplár raro y originál mólt apreciát y conegút per el nòm de*

En Joan Batiste Carbó

Fér a conciencia un estudi biográfic digne de la personalitat del pintór Carbó, semblaría que yò vullguera emulár el éxit obtingút per l' erudit escriptór En Ramón Huguet Segarra, en s' obreta—tan ben editá—cual titul es "*Juan Bautista Carbó, Pintor Castellonense*,".

* * *

Cént catorce òbres—catalogades—formen el *Musèu Pictóric Carbó*. En este dato ya es pòt compendre la *facundia* filla del ingèni, abnegació y constancia d' este fill illustre de la tèrra. Hòme tan virtuós y modést que may avalorá ses produccions en sa firma insigne; y encara no s' hagueren pogút acreditar a no ser perque sos fills estimáts ren-

dint un just homenaje a la memòria de son aymantíssim pare *accediren a la súplica d' exhibició* de ses meritísimes anònimes pintures en aquèlla "*exposició Carbó*," que 's celebrá en l' antig Casino d' Artesáns per ahont desfilá tót Castelló, admiránt *cuadros de figura, paixajes, estudis y bocetos*, com o demostre mólt ben especificadament mon benvolgút amíg En Ramón Huguet en la publicació del

"Catálogo de las obras

de Juan Bautista Carbó ⁽¹⁾

FIGURA (Cuadros)

- Núm. 1. «Pájaros muertos». Sobre lienzo.
Núm. 2. «La divina pastora». Sobre tabla. Delicada entonación; de las primeras obras del autor. La Divina Pastora rodeada de corderos blancos. A la izquierda unas figuras.
Núm. 3. «Huída a Egipto». Sobre lienzo.
Núm. 4. «Un Cupido». Sobre lienzo. Un Cupido apoya la cabeza sobre su brazo derecho en cuya mano tiene una saeta.
Núm. 5. «Máter Amábilis». Sobre lienzo muy bien conservado. De dibujo impecable. Cabeza y manos muy estudiadas.
Núm. 6. «Cuatro evangelistas». Sobre tabla. Tamaño natural. Al claro oscuro. Existentes en la Iglesia de las Monjas Claras.
Núm. 7. «Asunto bíblico». Sobre tabla.
Núm. 8. «Sacramento». Sobre lienzo. Estudio para el cuadro que se conserva en la capilla del Sacramento existente en la antigua Plaza de la Nieve.
Núm. 9. «Un viejo y un niño descansando». Sobre cartón mal conservado.
Núm. 10. «Jesús con el cáliz». Sobre lienzo.
Núm. 11. «Alegoría». Sobre lienzo.
Núm. 12. «Mater Dolorosa». Sobre lienzo.
Núm. 13. «Ecce-Homo». Sobre lienzo.
Núm. 14. «Jesús y la Samaritana». Sobre lienzo. Apacible y sencilla composición. Figura de Jesús bien estudiada.
Núm. 15. «Virgen con el niño Jesús». Sobre lienzo bien conservado.

(1) Todas las obras que en este Catálogo aparecen sin nombre de propietario y sin la indicación del lugar en que se hallan, se sobrentiende que son propiedad de los hijos del autor y están conservadas por ellos en su casa.

Núm. 16. «El Salvador». Sobre lienzo, buen estado de conservación. El Salvador medio envuelto en túnica roja, deja ver la herida de su costado por la que mana sangre igual que de sus manos. Cinco corderos beben la sangre del Salvador. Corrección de dibujo en la figura.

Núm. 17. «Jesús recibiendo las aguas del Bautismo». Sobre lienzo bien conservado. Estudio de desnudo estimable, discreta composición.

Núm. 18. «Jesús en el Templo». Sobre tabla.

Núm. 19. «San Antonio de Pádua». Sobre tabla. La figura del santo con varios ángeles.

Num. 20. «La Anunciación». Sobre tabla.

Núm. 21. «Virgen con el Niño Jesús en brazos y otra figura a la derecha». Sobre cartón: mal conservado. Buen estudio de ropajes.

Núm. 22. «Santa Teresa». Sobre cartón. Estudio al claro oscuro.

Núm. 23. «Cabeza». Sobre lienzo.

Núm. 24. «Cabeza de Jesús». Sobre cartón.

Núm. 25. «Auto Retrato». Sobre lienzo. Se representa al autor aún joven

Núm. 26. «Retrato del padre del pintor». Sobre lienzo.

Núm. 27. «Retrato» (cabeza) Sobre lienzo.

Núm. 28. «Retrato del chaleco blanco». Sobre lienzo.

Núm. 29. «Retrato de familia». Sobre lienzo.

Núm. 30. «Retrato». Sobre lienzo.

Núm. 31. «Retrato del *agüelo Juliá*». Sobre lienzo. Tipo del país. Hermosa cabeza de estudio, buen reflejo del natural.

Núm. 32. «Retrato». Sobre cartón.

Núm. 33. «Santo Tomás de Aquino». Sobre lienzo. Boceto del cuadro propiedad de D.ª Vicenta Carbó.

Núm. 34. «Divina Pastora». Sobre cartón. Naturalidad en las actitudes y bien entendida composición.

Núm. 35. «El arcángel San Miguel». Sobre lienzo. La figura del arcángel en el centro izquierda. A la derecha y en la parte baja, curiosa representación del diablo.

Núm. 36. «Alegoría». Sobre lienzo.

Núm. 37. «Cuadro de ánimas». Sobre lienzo. Estudio de torsos desnudos.

Núm. 38. «Judith y Holofernes». Sobre lienzo.

Núm. 39. «Escena Pastoril». Sobre lienzo. Pastora apacentando sus rebaños junto a una fuente. A la izquierda un perro. Varios corderos.

Núm. 40. «Santa Teresa de Jesús». Sobre lienzo. Probablemente copia.

Núm. 41. «Santo Domingo de Guzmán». Sobre lienzo.

Núm. 42. «Beatificación de Gaspar Bono». (copia). Sobre lienzo.

Núm. 43. «San Roque». (copia). Sobre cartón. Acuarela. Copia del San Roque de Ribalta, existente en el Ayuntamiento de Castellón.

Núm. 44. «Dibujo de la Virgen de Lidón», sobre una vista de la ciudad. Este dibujo lo compuso el autor por encargo del Ayuntamiento de la Capital, con motivo del centenario de la Virgen que se venera en la ermita dicha de Lidón.

Núm. 45. «Nacimiento de Jesús». (copia) Sobre lienzo.

ESTUDIOS Y BOCETOS

Núm. 46. «Mano con una azucena blanca». (Estudio). Sobre cartón.

Núm. 47. «Una mano». (boceto) y por el reverso. «Cabeza de Jesús». Sobre cartón.

Núm. 48. «Boceto». Sobre lienzo. Representa un enfermo recibiendo el Viático.

Núm. 49. «Dos cabezas de estudio». Sobre lienzo.

Núm. 50. «San Antonio de Pádua». Sobre cartón. Boceto para un cuadro. Gloria, el santo y un ángel.

Núm. 51. «Boceto de San Roque». Sobre cartón. Reverso: Otro boceto de las mismas proporciones.

Núm. 52. «Cabezas de Angeles». (Estudios). Sobre cartón.

Núm. 53. «Alegoría». (boceto). Sobre cartón. San Antonio, San Miguel y otra figura.

Núm. 54. «Boceto». Sobre lienzo. Angeles.

Núm. 55. «Retrato de Isabel II». Sobre lienzo. Boceto o estudio para el cuadro de Isabel II que se conserva en Casa de la Ciudad.

Núm. 56. «Cabezas de Estudio». Sobre lienzo.

Núm. 57. «Boceto». Sobre lienzo.

Núm. 58. «San Vicente de Paúl». Sobre lienzo.

Núm. 59. «Cabezas de Estudio». Sobre lienzo. Manera amplia, relativamente sintética.

Núm. 60. «Boceto». Sobre cartón. Un obispo repartiendo limosnas a los menesterosos y lisiados. Composición bien entendida. Excelente dibujo.

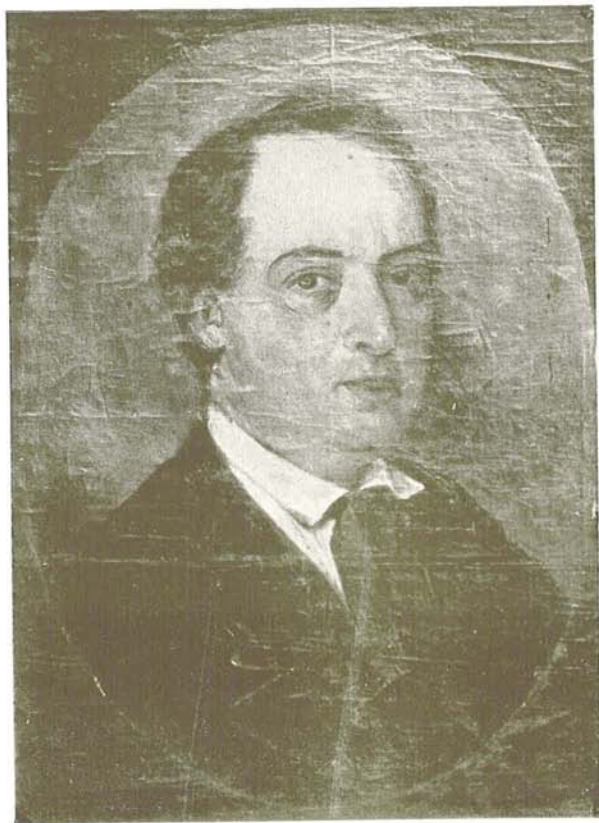
Núm. 61. «Cabeza de Estudio». Sobre lienzo. Representa un viejo con barba blanca, algo escorzado mirando al suelo. Factura relativamente amplia. Hermosa frente.

Núm. 62. «Gloria». Sobre cartón. Se supone que sería un estudio para el proyecto de decoración de la Iglesia Arciprestal de Castellón.

Núm. 63. «San Juan predicando». Sobre cartón. Boceto. Para la decoración de la Iglesia Arciprestal de Castellón.

Núm. 64. «Virgen del Rosario». (boceto). Sobre lienzo.

Núm. 65. «Estudio». Sobre lienzo.

D. Juan Baulista Carbó

ÚLTIMA ÉPOCA

Núm. 66. «La Anunciación». Sobre lienzo. La virgen de rodillas, con las manos al pecho y aire resignado. El ángel anunciador a la izquierda. En lo alto Espíritu Santo y gloria. Última época del autor.

Núm. 67. «Divino Pastor». Sobre lienzo en buen estado. Última época. Rostro expresivo. Manera franca y fácil.

Núm. 68. «Magdalena». Sobre lienzo. Cabeza estudio. Última época del autor.

Núm. 69. «Una Madona». Sobre lienzo. Cuadro de carácter realista; buen estudio de telas. Última época.

Núm. 70. «Extasis de Santa Teresa de Jesús». Sobre lienzo en buen estado.

Núm. 71. «Auto-Retrato». Sobre lienzo.

Núm. 72. «Anima en el Purgatorio». Sobre lienzo. Nota justa de color. Última época.

Núm. 73. «Anima en el Infierno». Sobre lienzo bien conservado. Hermosa cabeza de hombre. Última época.

Núm. 74. «El evangelista San Juan». Sobre lienzo.

Núm. 75. «El evangelista San Lucas». Sobre lienzo. Última época.

Núm. 76. «El evangelista San Mateo». Sobre lienzo. Última época.

Núm. 77. «El evangelista San Marcos». Sobre lienzo. Última época.

Núm. 78. «Figura con un ánfora». Sobre lienzo. Última época.

Núm. 79. «Magdalena penitent». Sobre lienzo. Última época.

Núm. 80. «Asunto desconocido».

Núm. 81. Obra póstuma «San Juan de la Cruz».

PAISAJES

Núm. 82. «Flores». Sobre lienzo.

Núm. 83. «Flores». Sobre lienzo.

Núm. 84. «Pinos y rocas». Sobre lienzo.

Núm. 85. «Ruinas arquitectónicas». Sobre lienzo.

Núm. 86. «Cruz en el campo». Sobre lienzo.

Núm. 87. «Luz de Luna». Sobre cartón.

Núm. 88. «Puente y árboles». Sobre cartón.

Núm. 89. «Cruz, figuras, cordillera». Sobre lienzo.

Núm. 90. «Marina». Sobre cartón.

Núm. 91. «Paisajes» (dos en un lienzo).

Núm. 92. «Estudio de rocas», con figuras. Sobre lienzo.

Núm. 93. «Marina con pescadores». Sobre lienzo.

Núm. 94. «Ruinas». Sobre lienzo.

- Núm. 95. «Escena campestre», Sobre lienzo.
 Núm. 96 «Ribera; árboles y casas». Sobre lienzo.
 Núm. 97 «Marina» sobre tabla.
 Núm. 98 «Marina». Sobre lienzo.
 Núm. 99. «Un faro». Sobre lienzo.

OTRAS OBRAS

- Núm. 100. «San Vicente de Paúl». Sobre lienzo. Propiedad de la Co-
 fradía de San Vicente Paúl.
 Núm. 101. «Retrato de Isabel II». Sobre lienzo. De cuerpo entero.
 Propiedad del Excelentísimo Ayuntamiento de Castellón.
 Núm. 102. «Retrato de D Francisco Simón». Sobre lienzo. Propiedad
 de los señores hijos del retratado
 Núm. 103 «Retrato del Doctor M. Gómez». Sobre lienzo. Está pintado
 con los atributos de Doctor en Teología. Propiedad de sus herederos.
 Núm. 104 «Retrato de D Manuel Sánchez» Sobre lienzo ovalado.
 Media figura. Propiedad de la familia del retratado.
 Núm. 105 «Retrato de la esposa de D M Sánchez», Sobre lienzo
 ovalado. Media figura. Propiedad familia retratada
 Núm. 106. «La Cena» (copia). Sobre lienzo. Propiedad de D.ª Vicenta
 Carbó.
 Núm. 107. «Varios cuadros de Paisaje». Sobre lienzo. Propiedad de
 doña Concepción Carbó
 Núm. 108 «San José» Sobre lienzo. Propiedad del Sr. Montoliu.
 Núm. 109 «Una Purísima» (copia). Sobre lienzo. Propiedad de los
 herederos de D Jaime Pachés.
 Núm. 110 «La Trinidad». Sobre lienzo. Propiedad de los Sres. de
 Sales
 Núm. 111 «Retrato de Vicente Carbó» Sobre lienzo. Se conserva en
 casa de D.ª Vicenta Carbó
 Núm. 112 «Ex-voto» Sobre tabla. Colocado en el Ermitorio de Lidón.
 Núm. 113. «Magdalena Penitente» Sobre lienzo. El cuadro de mayo-
 res dimensiones que se conserva de Carbó existente en la Iglesia Arci-
 episcopal.
 Núm. 114 «Animas en el Purgatorio». Sobre lienzo. Se conserva en
 la Iglesia Mayor de Villarreal »

Els quadros més perfectes de Carbó foren els titulats:
 «Mater Amabilis», «Judith y Holofernes», «Escena Pastoril»,
 «San Vicente de Paul», «Retrato del Padre del Pintor», «Ex-

tasis de Santa Teresa,, "Auto-retrato de Carbó,, "Magdalena Penitente,, d' els quals se tragueren bones fotografies.

* * *

Ex-seminariste en Segórb, no pugué substraures a la influencia de la gallofa,—de cual inspiracio ascètica no estava exént son mestre Oliét—y de sos pincells surtiren, com d' un aparato proyectór sobre llenços, taules, murs y bóvedes, supèrbes representacions del Flórs Sanctorum, que se destacaben entre marines y paixájes y tipos... guardians de vetustes històriques ruines.

Les aficions pictòriques de Carbó se manifestaren tan pronte 'l tragueren del pollero y començá a sostindres drét y a caminár a sòles; y Oliét, que diariament, asiduament, éra contertulio de la casa, font qui descubrí *el filó artístic d' aquéll xiquét que tenía a sos pares... "hasta la coroneta,,* perque les portes y les paréts les omplía de ninòts y creuetes y barquetes y santéts etc. etc.

Pòcs anys pugué instruír el grant pintór ondí a son deixèple; y encara que sa mòrt fon una pèrdua per-a l' Art y la Provincia, *casi... casi... féu un bé de pertirír perque Carbó no volía miquinòries...* pues que, portant en rebòlta quatre o sis òbres de diferents asúnts, en conter de *oliét y oliét...* necesitaba bones llandes y ben plenes d' òli de anóus per-a atendre a tota la faena que 'll matéix se imposaba.

No cal consignar que estigué en Roma ampliant sos coneiximents entre aquélls monuments arquitectònics, empapantse 'n aquélla supèrba escola italiana ahont els Raffaels y Murillos, els Angels y Ticianos. els Theotocòpulis y y Vincis, etc., foren empòris del *Sabér* viajant cap-a la *Glòria*, deixántse la belleça relativa *per-a gotjár de la belleça infinita o absoluta*, que 's la única que 'n forma impalpable despret els cambiants inimitables de ses innúmeres sorprendents coloracions permanénts e inalterables.

* * *

Varies anécdotes podriem recordár referents a Carbó, que demostrarién hasta ahont rallaba la seua *obsesió*, quant estava pincélls en má, pues que sobre sós déures matrimoniáls, paternáls y sociáls estaben les meçcles de colórs de sa paleta, que com l' apretaba contra son noble còr, formaba part integrant de son sér.

Era tan distrét que no sabia quant menjaba, ni quant dormía, ni quant pasejába; y li caía tan mal que 'l destorbaren que un día el séu fill majór (Juanito), aná a cridár a son pare perque 'l dinár estava yá més chelát que la néu, y com no li responía, li pegá un estironét a la chaqueta y Carbó,—sinse ser duenyo de sa voluntát,—*de revés* li arriamá una pincellá de barniç en els naços, que *'l deixá ben mocát*, y en un bigòt més negre que 'l de un policero d' els que imiten en ses interpretacións teatráls les companyies infantils.

* * *

Carbó fon un bòn catòlic y un grant amic. A les esglesies les enriquí en algunes de ses òbres al òli en els altárs, y al frésc en les paréts; y als seus íntims en retratos tréts del natural, per-o sinse cobrar may ni lo que 's diu *un chavo*.

Excláu de la Naturaleça, dividía les hòres del trebáll en *matineres*, *çenitáls* y *crepusculárs*, y ses pintures tenien el ambient de llúm més adequát al asúnt de que trataben. ¡Cuántes vegades en els moménts en que *Febo* se despedía de *Vénus*, besantli sos vestíts argentáts y festonáts d' òr, y la Llúna congestionada, bermella, surtía de sos *banys de nácars líquits*, Carbó s' inspiraría recordánt aquélla *Perífrasis* de Fray Lluís de Lleó:

“La Luna como mueve
La plateada rueda, y vá en pos della

La lúz do el sabér llueve,
Y la graciosa estrella
De amór la sigue reluciente y bella!....

.....

* * *

Sintéticament y en forma 'lgebraica confirme que:
u+n+f+í+ll+h+o+n+r+á+t+d+e+l+a+t+è+rr+a
×a+m+ó+r+r+e+g+i+o+n+á+l=E+n+J+o+a+n
+B+a+t+i+s+t+e+C+a+r+b+ó.

☺ ☺ **Apolinár Fòla**

Fá pòcs anys aparegué, en no recòrde quina regió d' Espanya, un xicuelo al que batejáren en el nòm de "*el niño prodigio*," perque sinse més instrucció que la elemental s' agarraba a renyír en la seua sombra,—com a polemiste—y donaba conferencies de Història d' Espanya y Universál y de Història Naturál y de Medicina etc., e improvisaba discursos polítics y sociològics en forma brillantíssima.

* * *

En eixe eixèmples de precocitat a la vista, no es una "*follia*," el que Fola s' engolfára en les seues soletats melancòliques, descifránt els *geroglífics matemàtics*, permaneixent ocúlt a les escudrinyadores mirades d' els grans mestres envellits en l' estudi intrincát de les Ciències exactes, perque Apolinár estudiaba els ratéts que li quedaben lliures prestant servici en l' arma de Carabineros ahont entrá com a soldát de fila, perque era fill de una modestíssima familia de Castelló de la Plana.

Fola éra una unitat elevá a la enésima potència, y per lo tant, no podía averigüarse el valor intrínsec de sa vani-

tát negativa y el extrínsec e incomensurablement grant de sa potencialitat cerebrál, cuals límits se confundien en la rahanabilitat d' els números que 's perden en el cáos d' el infinit.

El carabinero Fola, anaba ascendint per rigurós escalfó, per-o com al sufrír exámens cuarteláris a tóts *posaba la pata damunt*, pronte arribá a cabo *segundo* y a idem *primero* y a sargento idem e idem y a oficial.

Un día,—a les nóu d' el matí—, Apolinár anaba mólt preocupát per la Plaça de la Constitució de la nòstra Ciutat y s' encontrá de frónt en el primer Jefe d' esta Comandancia de carabineros, a qui saludá militarment cumplint el precèpte ordenançiste. El séu superiór li preguntá en forma de diáleg.

EL TENIENTE CORONEL (més tieso que un soréll) *“Señor Fola: ¿dónde vá V. más cargado de papeles que un Escribano del Juzgado de primera Instancia e Instrucción?.....”*

APOLINAR (tímidament) *“Son unas cuartillitas que voy ensuciando..... para entretenerme en mis horas de ocio.”*

EL TENIENTE CORONEL (menejánt la cama dreta com si li entrare rampa) *“Pues... no sé cuantas horas disponibles tendrá V. en activo servicio, para dar rienda suelta al potro..... de sus chifladuras.”*

APOLINAR (baixant els ulls avergonyit mirant a terra) *“No son chifladuras, mi Teniente Coronel, si no números y letras, enteros y decimales, teoremas y corolarios, ecuaciones y cálculos y.....”*

EL TENIENTE CORONEL (encenént un puro habano clase Bismark, después de tirar la primera glopá de fúm) *“¡Cara..... calla!.... ¿Está V. loco?.... (Pegantli unes palmadetes carinyoses sobre la hombrera esquèrra de la guerrera). ¡Vámonos a las oficinas!.... ¡Vámonos a las oficinas... amigo Fola y allí podremos charlár y nos recrearemos con lo mucho y bueno que*

V. trae en sus barbas... de papel o papel de barba en resmillas, es lo mismo, que V. es un constantinopolitano, quise decir... constante.„

* * *

Apolinár no vá glapír; estava el respete a la disciplina militár servint de mordaça al subordinát; y fént *un mutis* s' en anaren fins a la *Casa cuartel de carabineros*, que fon propietát de la senyora d' un tal don Ignacio Calbo, ahont entraren el Jefe y el oficial. ¿Qué va pasar?... Pues que al obrir els cuadèrns manuscrits, el senyór Pórras—después General retirát en Barcelona,—es quedá estupefacte, com si Fola li haguera *fét la rata* enlluernantlo en els fórts resplandórs de la llúm del sòl... de sa vigorosa pleclara intelligència.

Aquéll dignísim y pundonorós Teniente Coronel, algo veixgué en aquélls apúnts—que solsment *per intuició* podía apreciár—y estigué a púnt de *cuadrarse com un quinto* davant d' aquélla supèrba mentalitát que no s' atrevía a alçar la vista, ni a aixecár la véu, perque éll matéix se resistía a creure lo mólt que valía y la glòria que li podía esperar.

El senyór Pórras l' animá a que publicara aquéll trebáll de mèrit incalculable; y si el interesát no podía per l' estat pecuniari, estava dispòst a donarlo a la imprenta per conter pròpi.

La òbra s' imprimí, s' enviá a Madrid, produí una revolució entre les eminències científiques nacionáls y extran-géres y *don Apolinár Fola e Igúrbide*, fon felicitát pel Ministèri de la Guèrra, condecorát, ascendít a Capitá per real órde, declará s' òbra de utilitát per-a la ensenyança y—per aclamació—ellegít *Académic de número de la Real de Ciències exactes*, per sa creació titulada: "*Filosofía de las Matemáticas Puras*„ (?) etc. etc.

* * *

Pasá algún temps y Fola va ser presa d' un grant disgustuals ofenses perdoná perque tenía un ánima mólt virtuosa.

Un parént séu *jmés que allegát!*... s' incautá d' uns borradors apropiántselos en forma tál que la plòma es resistís a calificar, y féu un abigarramént de teoríes, imposibles, que no per estar molt ben escrites deixáben de ser errònees.

El entonces P. Llanas, Rectór de 'ls RR. PP. Escolápios de Barcelona, fon el *asesór de bònna fé que, impremeditament, caigué en la ben disimulada trampa del plagiarí;* y aquéll pedestál del Sabér, cubért per la negra y respectable sotana, vá sufrír resignát les doloroses agullonades de la crítica resentintse sa justa reputació poli-tècnica

* * *

El illustre Catedrátic de Cálcul Diferenciál e Integrál de la Universitát de Barcelona *don Lauro Clariana*,—primér calculiste espanyól,—coneixía personalment al *imitadór d' Apolinár*, perque éren contertulios de casa un grant amích ahont diariament se rendía cúlt fervorós a *la Divina Música*; y com el doctór Clariana éra un enamorát de *la Matemática*, que quant més enrevesades éren les fórmules per-a 'ls plantejaments d' els problemes, els encontraba més *poesía*, més *belleça*, més *idealitát*, un día d' els mólt que *tocaren els testéts*, pòc faltá per-a que 'l concért de guitarra, no acabara en llágrimes com un entèrro.

Per-o don Lauro que no podía tolerár terquetáts científiques anómales, no 's vá poder reprimír y mamprenqué una enèrgica y contundént brillantísima campanya en la prensa profesionál de la Comptál Ciutát, rebatént tóts els arguments falsos o aberracions intelectives.

Cuant en els campanárs del amor propi *les campanes tocaben arrebató*, s' encontrá el sabi Profesór en el *somniá-*

dór de "la cuadratura del círcul," y "del movimént conti-
nuo," y el invitá a una controversia pública o privada, com
vullguera; per-o per temperament, els dos estaben excitats
de nêrvis y *s' hagarraren de les grenyes*...—moralment,—
y don Lauro ericánt ses negres clenjes, posántseli de punta
els péls de son gròs bigòt de llèrgues y mitj caigudes guies
y tremolantli aquélla *pereta* o *luchana* de un páam de llar-
garia, presentá problemes y problemes dificultosos hasta
tropeçar en un *escóllo* y no pugué pasar avant *el auto*, en
el que anaba traçant curves y curves—com en les carreres
d' obstáculs,—*el succedáneo* de Apolinár y tingué que
apearse *cantant la palinòdia*, perque de lo contrári, s' ha-
guera estrellát contra la granítica e incommovible *pedre-
nyera* de lo imposible, de lo indemostrable, de lo absurdo.

* * *

¡Y es que la obsesió es com una telaranya que 's forma
en el cerebro humá y s' interpòsa entre les cèlules de la
retentiva; y en aquélla ocasió, féu olvidar aquélla anéc-
dota!....

"En la intimitát que hi había entre "El manco de Le-
panto," y Avellaneda, éste li demaná a 'quéll el borrador de
la òbra que después li doná universáll renòm; y son amích,
guiát per sa mala consellera la envetja, tragué nòtes y més
nòtes, datos y més datos, cítes y més cítes..... y féu "El
Quijote,"..... sí senyórs, féu "El Quijote,"..... al alta escue-
la; per-o enterát don Miguél de Cervantes Saavedra de
aquélla usurpació ridícula, d' aquéll abús de confiança,
tragué la caixeta del rapé, prengué tres vegades polvillo y
mólt tranquilament s' espolsá la gorguera miránt en des-
prèci sobirá al company de marres y publicá el séu "Don
Quijote de la Mancha,"..... y efectivamént, els dos Quixòts
se pareixíen..... com un hóu a una castanya..... pilonga..

* * *

¿Perqué la inexorable secreta má d' *el Destino*, secues-
trá despiadadament, prematurament al insigne matemátic
castellonense Apolinár Fola?....

En Francéss Ribalta

Ni *Pero-Grullo*, ni yò coneguerem *personalment* a don
Francisco Ribalta, *propietari honorari* del tròç de tèrra
rectangular enclavat entre la carretera de Morella, el camí
del cementèri, la vía del Nòrt y la plaça de la Independèn-
cia, antig paraje batejat en el nòm de *Paséo de Ribalta*.

Y done moltes gracias a Déu per no haberlo conegút
desde 'l any 1.555 en que vá náixer hasta 1.628, en el que
vá morir el *immortal pintór*, porque..... en l' actualitat la
meua mòmia no estaria per-a *güasetes* y mòlt menys si
tinguera que escriure mullánt en el tintér la punteta de la
falange del dit *corronchét de la má dreta calciná*.

Per-o com en el desarrollo del òbra he afirmát que en
el departamént de lujo de la Exposició de *Cuadros de Cos-
túms Castellonénchs*... hi ha un tipo dormint a la sombra
de grants llènços sostingúts per caballéts vigiláts per Ape-
les ...no tinc més reméy que estufarli la cara en *aigüa del
póu de la fábrika*, per-a que despertánt un rato de la seua
catalèpsia, puga exhibirse uns instants, que *la ocasión la
pintan calva*... y temps de sobra tindrà después per-a *ron-
cár a pierna suelta*....

* * *

Vullguera que 'l expansionát per nòstra Excelentíssima
Diputació Provincial, el que 'n Roma el coneixien per *el
primér acuareliste espanyól*, aquéll xiquét de la montanya
que—sinse habér víst jamáy el már,—en tròços de carbó y
de pedra cál's pintaba barquetes sobre les tosques super-
ficies de les roques, estiguera 'l méu costát per-a que 'm
parlara d' els pintórs estrangers y nacionáls, d' els Rubens
[298]

y Velaçqueç, els Ribera y Espinosa, els Goya y Joans de Joanes, etc. etc.; y algo 'm diria d' aquélls *provincianos* nòstres del sigle XVII hasta el present, d' els que foren els Espadanya, de Altura; els Guilló, d' Alcalá de Chivèrt; els Oriént, de Villarreal; els Huerta, els Camerón, y Boronát, de Segórb; els Póns, de Begís; els Más, d' Alcora; y d' els Carmona, de Castelló. Y después de saludár, de paso a David,—*no el de l' arpa*—sinó el francés, y a Rosales, mos tutejariem, *sinse juár al tute*, en Ribalta y pasariem un rato de primera.

Per-o he tingút la fatalitat de que mon benvolgút y sempre admirát amic el lloreját e inspiradisim pintor En Gabriel Puig-Roda, *sentára ses reáls* en Vinaròç, en les afòres, en el carrér de Rafels, en una caseta blanca rodejá de jardins miránt cap al mar llatí; y per lo tant, no púc consultár rés absolutament, jen aquéll xiquét de la montanya, el que—sinse habér vist jamáy el már,—en tròços de carbó y de pedra cál, pintaba barquetes sobre les tosques superficies de les ròques!... ¡El rey de les acuarèles espanyoles!...

* * *

¿Qué ting que dir de Ribalta si soc profá en la matèria?... *Parlánt ber boca de ganso*, afirmaré que cuants crítics e historiadors s' han ocupát d' este mestre d' els mestres *de la tèrra*, dels que a son pás rendien honórs els artistes de sa época, com si els pincélls hagueren sigút armes a la funerala en la mòrt d' aquéll *Génit* de superbes fantasies al fresch y al òli; d' aquéll que tingué per bresòl Castelló y per corona *el Arc de Sant Martí*,—cuals gradacions de colór se reflejaben en sa divina paleta,—d' aquéll cuals cuadros foren més conegúts en totes bandes que 'n la capital de la Plana (I), d' aquéll que estampá sa firma com un *tatuáchs* imborrable als pèus d' el colosal Sant Bruno, que 's conserva—com una jóya d' un valór inapreciable—

en el Musèu de Bèlles Arts de València...; tòts, absolutament tòts, confirmen que Ribalta vá nàixer en bona estrella, perque... descomponent el séu apellido, clarament se véu que *la riba...lta* se destaca per sobre les demés que la rodejen y es difumina entre els núbols y está tocant a *les portes d' el cèl o de la glòria*.

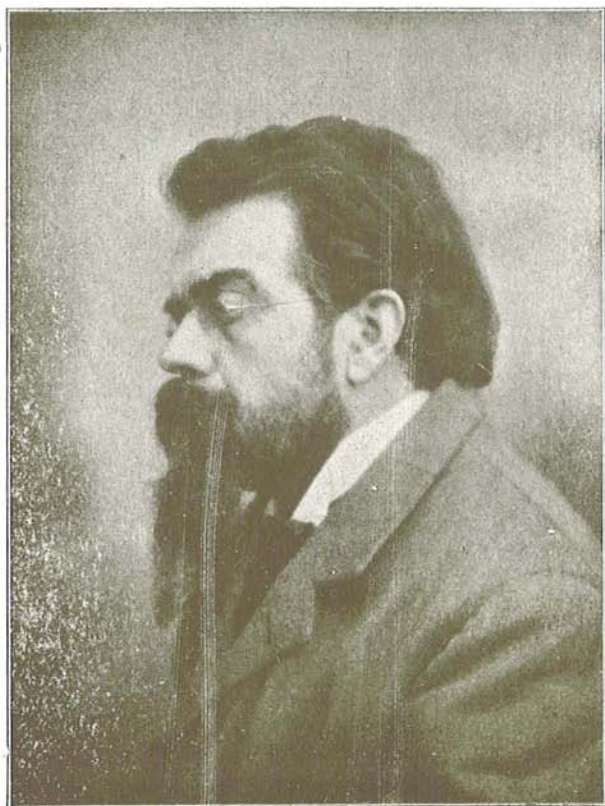
* * *

Vallga com a homenaje al més illustre dels paixáns illustres, en son gènere, la vibració en els espáys regionáls d' aquéll *anécdota símil* que ha repercutit en mos oíts, com la transmissió del pensament per fenòmeno telepátic. (?)

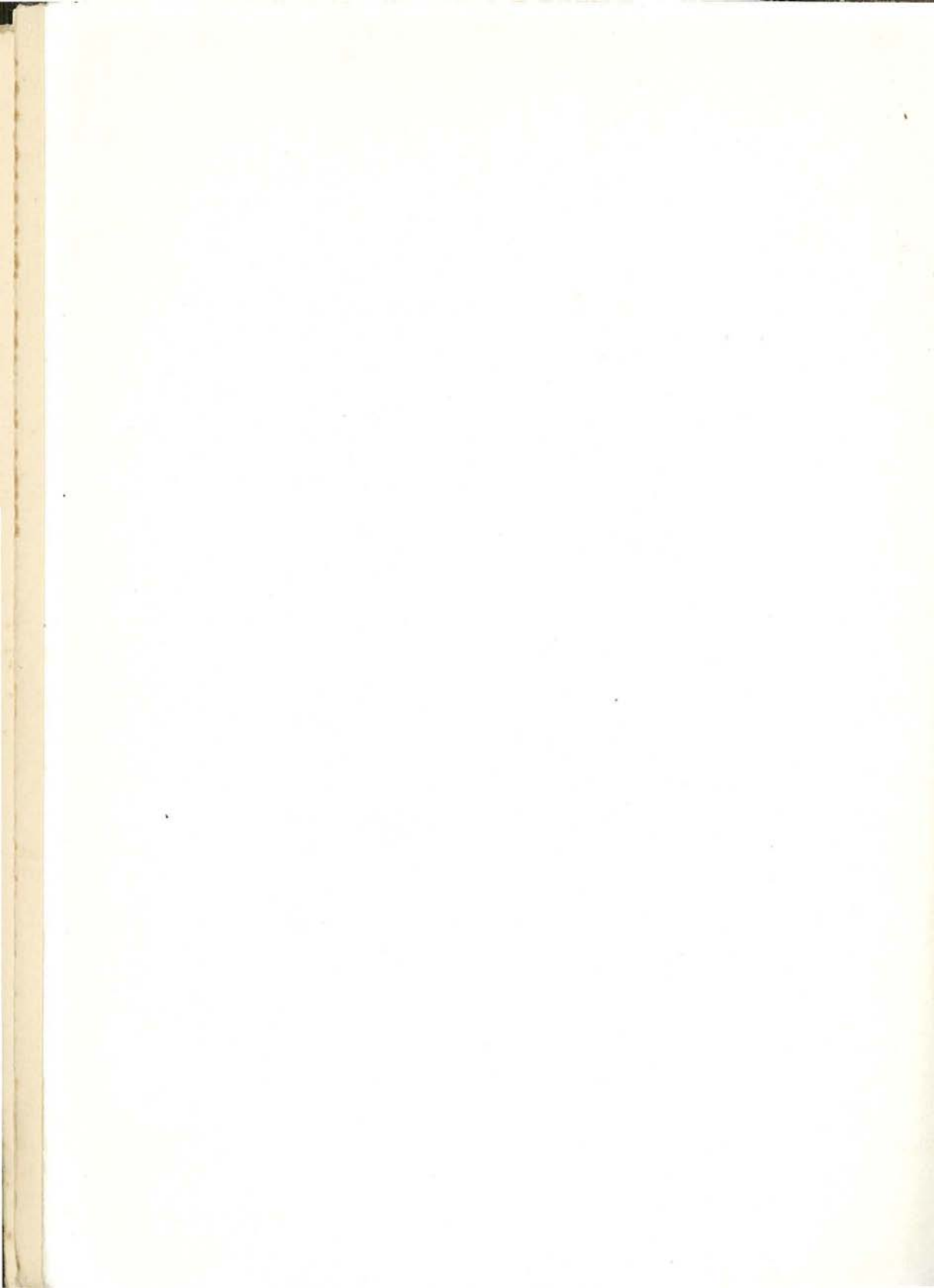
* * *

Un dia de l' Ascenció d' el any 1.628, en el que el vigilánt Apeles, abusánt del Opi d' Smirna, s' había quodát *dormit com un trónc*, don Francisco... apesár de sos 73 *Abríls*, acreditáts en la partida de defunció, sinse fer ruidó ni casi alenár, en molta més habilitát que 'l més atrevít gimnasta, s' en pujá columna 'múnt y encaramántse sobre 'ls múscles de la estatua de *la Fâma*,—previament províst d' una canya interminable 'n cual punta portaba un grant rastéll de platino,—rascánt, rascánt la inmensa bòveda hasta deixarla de la gruixa d' un finísim túl bláu, en unes cuantes pincellades pintá aquélla inimitable decoració flotant en els espáys interplanetaris ahont per espillisme 's veíen anár en òstintes direccions, còlles de Sants, prove-sóns, Pápes, Cardenáls, Arque-Bísbes, Bísbes, monjes, frares y cofradíes y germantáts, y mentrimentes donaba la última má per-a buscár l' efècte de llúm més sorprendent que les mateixes tintes policròmiques de l' Albada, la deesa Diana tocá en la trompeta córnea els tres tòcs d' atenció y llamó 'ls elements de la Naturaleça y es despertá Apeles, que al experearse, veixgué al celebèrrim castellanero a les

[300]

D. Francisco Tárrega Lixea

gallegotes de la Hada encisadora y baixá més que depresa esmunyínse per aquéll pilár gegantí de marbre blanc de Carrara, y torná a dormirse tranquilament en etèrn somni, a la sombra d' els grants llènços sostingúts per supèrbs caballéts jvigiláts per Apeles que ploraba silenciosament, banyánt en ses llágrimes manólls de pincélls, perque el Pare Etèrn desde sa cadira d' òr, clavetejada d' estrelles enlluernadores tiraba flórs y llorér sobre 'l cadávre d' En Ribalta!... ¡Y es sentíen cantár lluntanyes mases coráls y orquestáls armoníes gregorianes!... ¡Éren les vèrges y els angels y els arcángels y querubíns y serafíns que interpretáren maravillosament el *Glória a España*, de Clavé, ex-Gobernadór civil de Castelló de la Plana!....

Al guitarrista Tárrega

¡Carta obèrta!

Paco: ¡Padrí de ma boda (!), en aquéll solemne moment que, en la vetusta esglesia de Santa Ana,—en Barcelona—estampares ta firma, excelsa com ta fama illustre, en lo llibre registre de la Vicaría!.. ¡En aquélla fetja perdurable, en aquélls intants suprems que, al pèu del sagrari del altár, el tálem nupcial fon com el disco fonográfic impresionát per recíproc jurament d' amor!..

¡Yò no t' olvidaré máy!.. ¡Soledád tampòc!.. ¡Quines hòres se pasaren en el «Restaurant de Francia», al enlayrar les ánimes dels núbis al cèl de la Divinitát, cuant tes mans de bardo fascinador arrancaben armoníes meloses a ta guitárta mágica!..

¡Ya no he vist mes al apléch de deeses apolines y déus mitològics que t' acompanyaben en ta peregrinació per el mond del Art Diví!.. ¡La Divinitát descendía hasta tú y tú t' has elevát hasta la Divinitát!..

¡Deu es hò e infinit, per aixó te cridá al seu costát, perque com tú vas ser prototipo de bondát y de modèstia vòl tindret en sa companyía eterna!.. ¡Ditjós tú!...

¡Ma carta es una plegaria!.. ¡Els prechs arriben al cèll!.. ¡Tú estás en la Glòria perque eres inmortal! ¡Rebrás ma carta!.. ¡Estic tranquil, pero la tristór víu en mí!...

¡No sé dirte rés més!.. ¡Perdónam Paco!.. ¡Pero permét que m' arrime contra la llòsa freda de ton sepulcre mút y que mon alé penetre suau per els poros del márbre-negre com un respir de brisa del mar llevánt!...

¡Ah!.. ¡Si pròp de tú están Bach y Schuman, Bizét y Meldenshon, Schubert y Beethoven, y els nòstres amígs Malatz, Albènz, el romanciste Alvarez y ¡el pòbre Granados!.. no els digues rés de mí, perque élls sabien que a tú t' estimaba més que a tots!... Pero no els ocultes que per tú, estic

¡DE DÓL!

—¡De dòl vistéis mon còr!...
¡Surt de ma llira un plòr,
com un suspir del ánima afectada
perque aquella guitarra está isolada
sobre corones d' òr!...

—¡Sobre corones d' òr y de llorérs!..
¡Sobre aquelles montanyes de papérs
que 'n hòres d' anyorança y melengía,
llúny de *la terra* aymant, ta má escribia
en somnis falaguérs! ..

—¡Hermós y ric tesòr de «Melodíes»,
«Sonates», «Barcaroles», «Fantasíes»...
que hasta els Génits més grants les atmiraren
y, ejecutántles, tóts s' embalesaren
com tú sòl presentíes!... -

—¡Una oració sagrada
mon ànima apenada
com fúm d' incéns t' enlayra en espiráls
pél migs dels mútiple còsos sideráls!...

—¡Guitarreta endolada!...
¡Horfeneta isolada!...

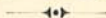
.....

¡Yò rés més te púc fer
que besár lo flayrós mústic llorér!...

—¡Que pensant en aquella venerada
má del Mestre dels Mestres que crispada
está en la tomba freda, sins consòl
com tú, vestít de dòl,
per l'angoixa oprímít, del fons del còr
surt un geméc amárg y esclata un plòr!...

“TORRE-SOLEDAD,”

En esta modèsta caseta de camp se donaren a coneixer alguns fragments de la present òbra, a cual acte de *amigable consulta* assistiren els escriptors, publicistes y lliteratos *de la tèrra* En Gaetà Huguet, gran regionalista valenciá; En Francéss Almarche, Archivér Bibliotecári del Institut General y Tècnic—húi en l' Argú de la Corona d' Aragó en Valencia,—el Pare Escolapio En Joan Tomás y Tomás elocuent oradór y llorejât poeta, autor d' «Idilis Calasancis»; l' Apotecári d' el Hospital Civil En Ernest Soler Brea, President del Colègi Provincial de Farmacia; el fecont trovaire castellonense En Joan Batiste Valls y l' avantajât estudiant de Medicina y erudit cuentiste de «El Dumenge» En Angel Sanchez.

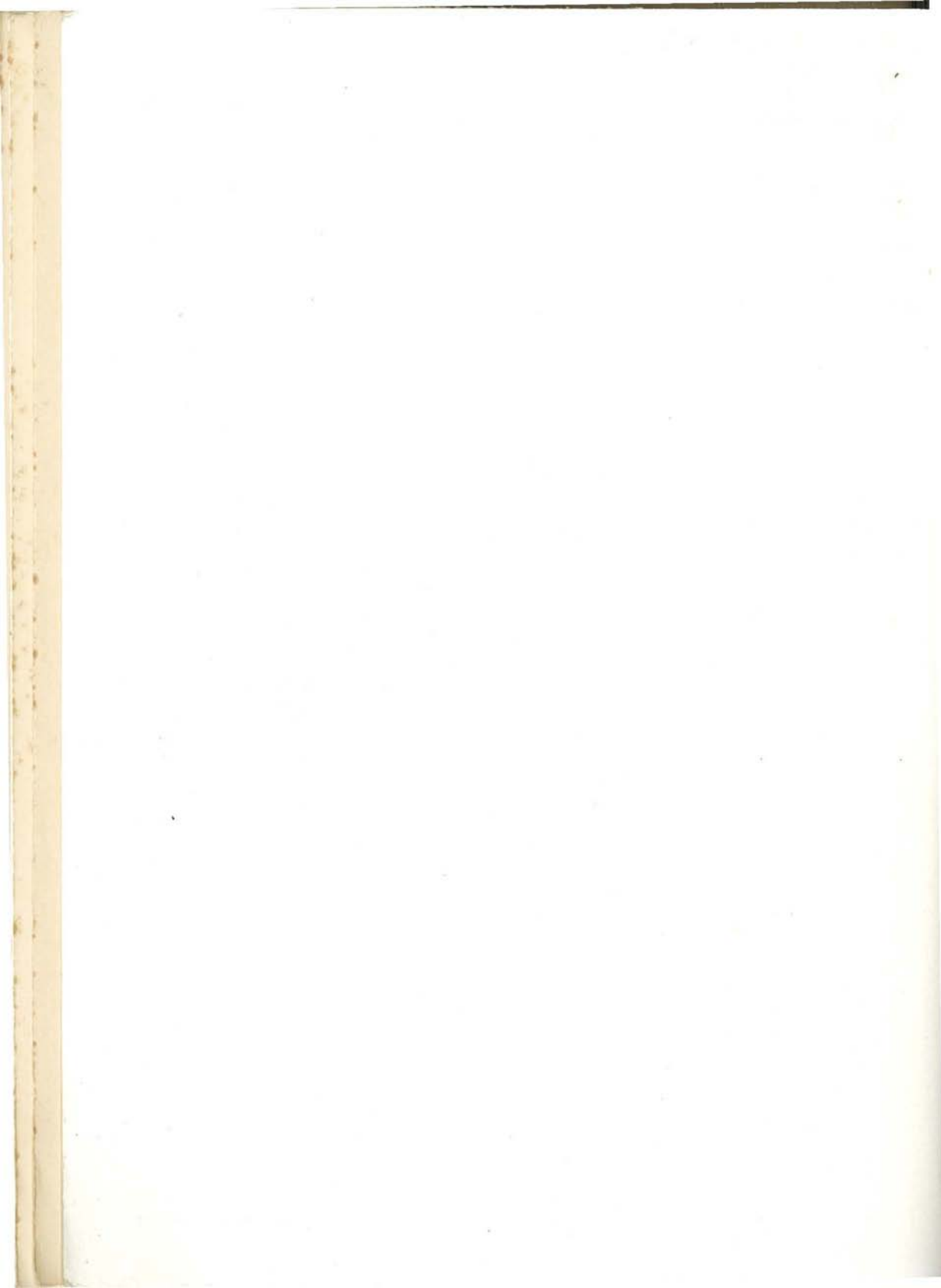
L' exámen previo terminá en un sopár, —a Deu no siga retrét—especiál, en salpicadures humorístiques, perque els senyórs *censórs* no son d' aquells pidolóns que dihuen:

«Si quieres que cante el ciego,
venga la ^lpaga primero.»

TORRE SOLEDAD

!!APENDICITIS!! o Epíleg

Ya están tretes moltes mares de les botes del sellér castellonénch: per-o encara queden bocóis y tonélls, que 'ls práctics pòden escurár per-a extraure més tartráts; porque com hi ha habút pòca collita de raím, el ví ha merimát y ha alcançát bòn prèu en el mercát—com el Crémor de Tártaro— els més pèrits que yò, en la materia, dispondrán de grants punchóns y culleres de férro per-a fiblar rascár y netejar o limpiar fondos.

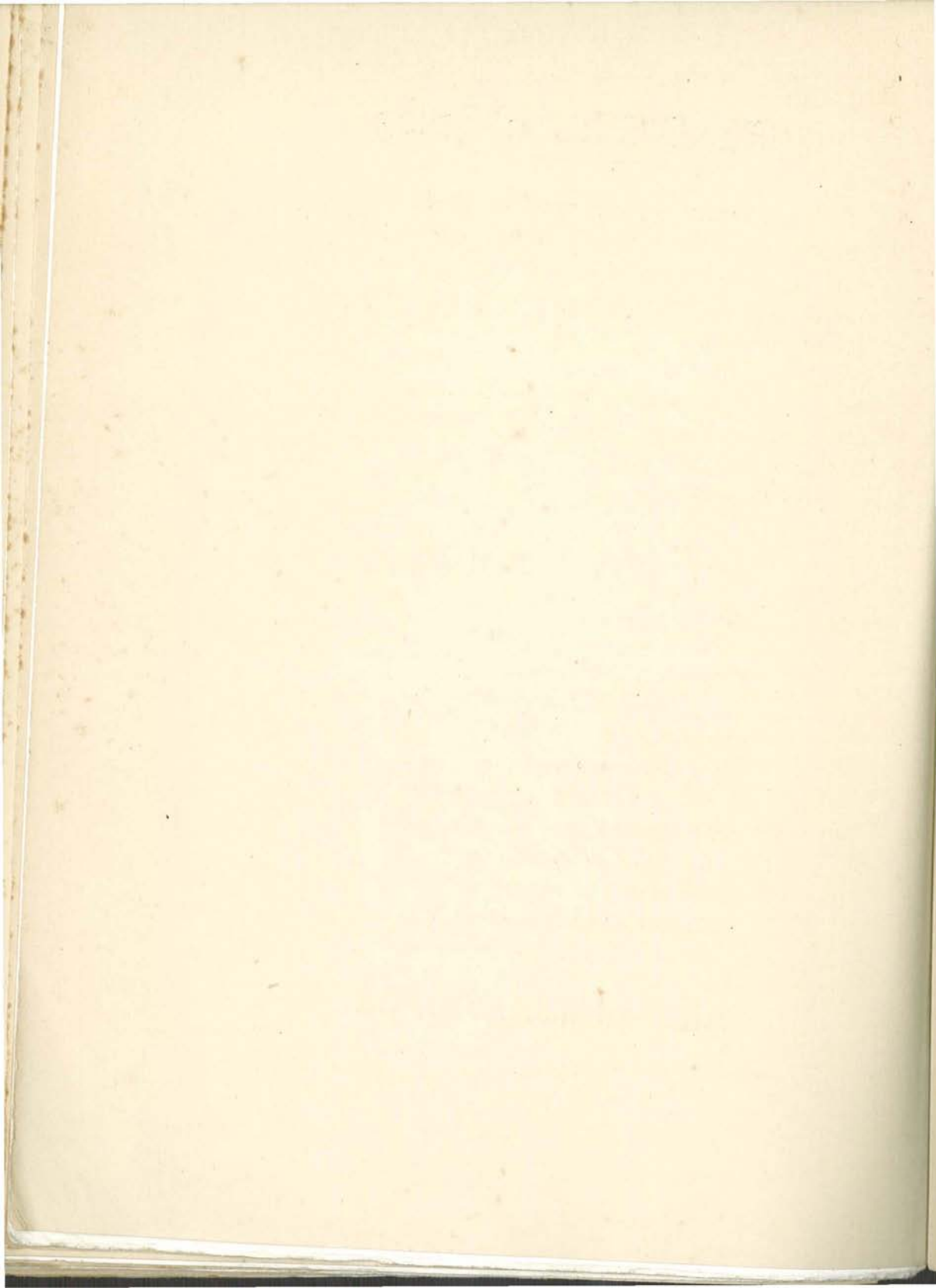
¡Tot val dinés en els temps que corrém!

DE BOT Y BOLEA

No se escriure el valenciá
y suplique, ^o al bòn lector,
que ploma en ristre, o en má,
corritsga l' òbra premiá
y em dispensará un favor.

Per- o sí es que 's vòl gastar
per comprár l' òbra cinc pèles.,
— ¡tan difícil de pelár!., —
tíndrá el drét de criticár
mosegant com les mustèles.

FINIS CORONAT OPUS

TAULA

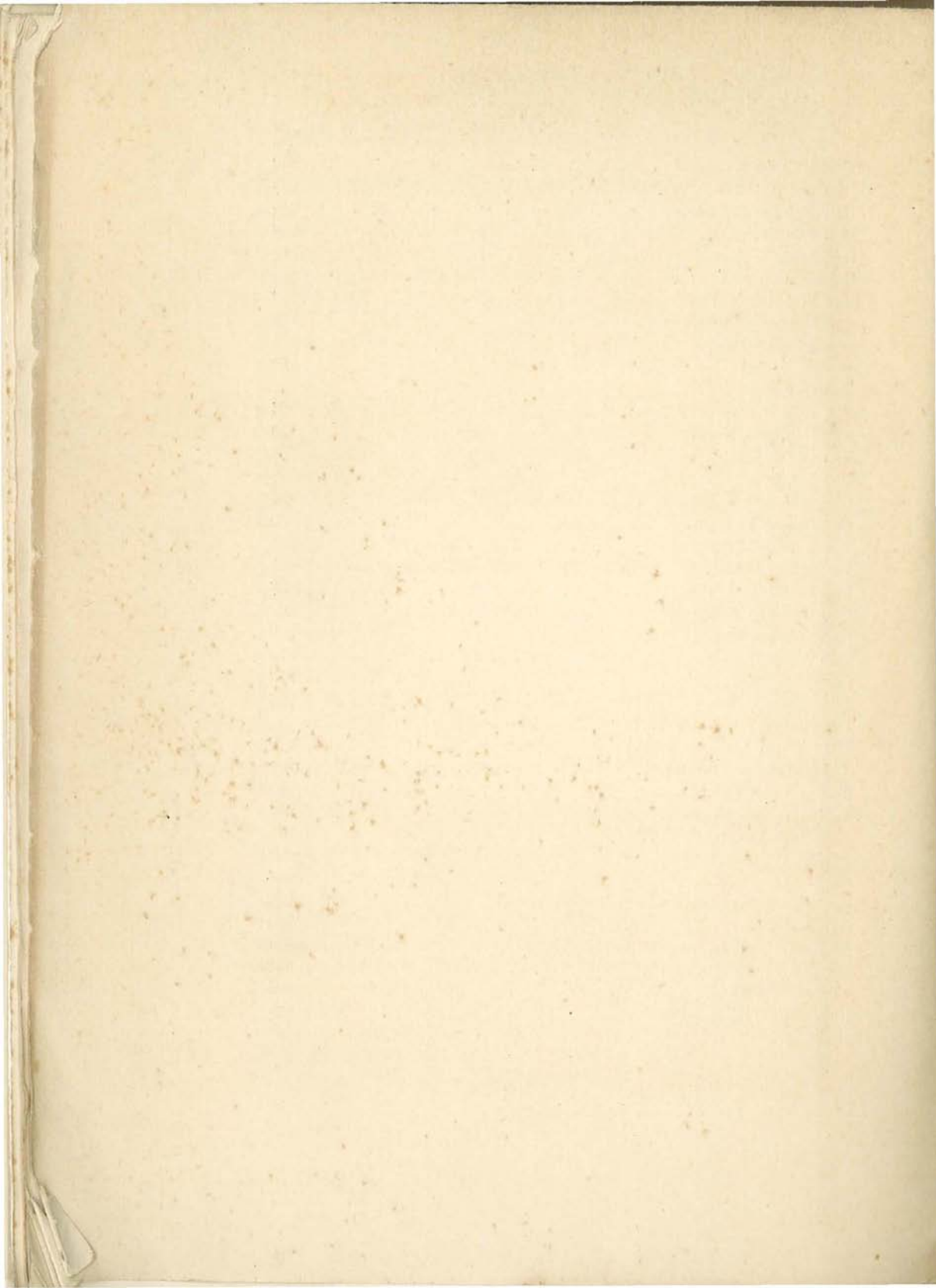
	<u>Pàgines</u>
ALS LECTORS	VI
PREAMBUL.....	VII
La romeria a la Magdalena	13
La anà a la Madal-na	18
La eixi ta	19
Per lo camí	>
La Misa	20
¡A la Madal-na! ¡A la Madalena!	21
El panorama	23
A la salut del poble	25
Les cantureles	26
La rifa d' els rollos	27
De r-grés	29
La torná	31
La cepil'amenta	>
La provesó	33
Els carros triunfals	35
Les Penitents	36
Les Gayates	>
Les Cuque ò'les	38
El mestre Geperudét	41
La Fira	43
Modificacions	45
La festa de Lledó	46
La Salve	47
Gozos a la Virgen del Li lón	48
Consideracions filològiques	49
El día de la festa	>
Els Ex-votos	50
La pedra de l' aparició	52
La Provesó	53
Practiques d' art culinari. Transformació de líquids sucrosos en sòlids per les meçes frigorífiques, y Anàlisis organolèptic de les llepoltes	55
Nota històrica	56
Les festes del V centenari en 1.866	>

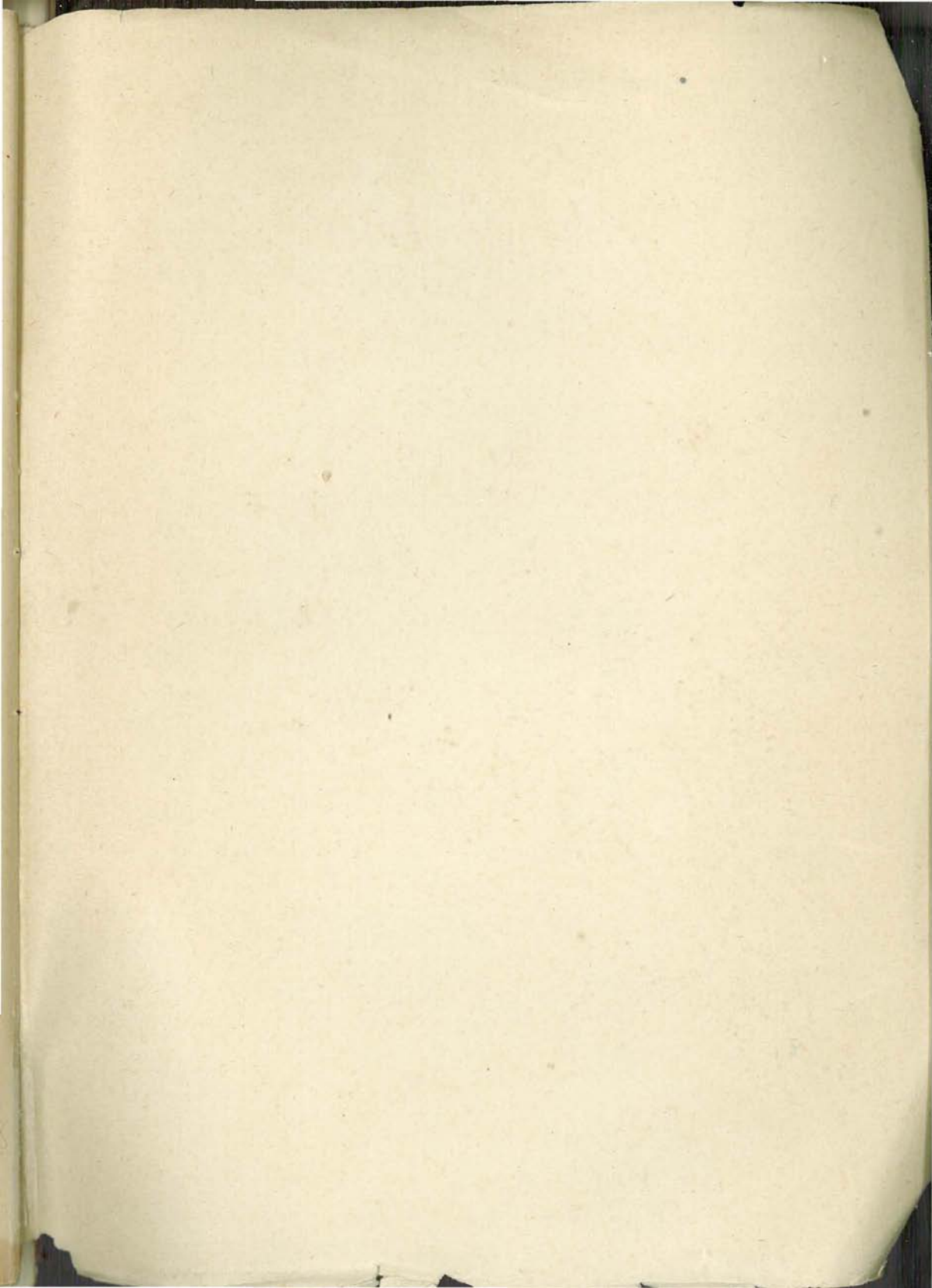
Un acte de caritat y més festes centenaries.....	64
Una superstició y una veritat.....	66
Dos enigmes.....	67
Cosa estranya.....	67
Mes costúms... d' ermita. — En Sant Jaume.....	69
Per la tangent.....	72
La festa de Sant Jaume.....	77
Un detall regionaliste.....	78
Restos històrics y Costúms típiques.....	79
En Sant Isidro Llaurador.....	80
Má de cigarro.....	85
En el raval de Sant Félix.....	87
Bous de carrer.....	88
L' intrèpit Morela.....	88
El grant Cabanénch.....	89
Una intervü.....	90
Més Gladiadors de Circo.....	94
¡Un recórt!!.....	95
Les músiques.....	96
Dos contrincans de Gayarre y de Massini.....	96
Escenes caballeresques.....	97
¡Els trovadors!.....	98
El Hotel Amoniacal.....	98
El que paga descansa.....	100
L' Almoneda.....	101
Els bals y la canta de cega.....	103
Constelacions copernicano-bailables.....	104
El Láll parát.....	104
Més ballotées.....	105
Les múgues.....	106
Don Preciso.....	106
Els dorçainérs.....	106
La Torná de Sant Fèlix y la tirá d' e's rollos.....	107
Les xiqués d' els panérs.....	108
Altres Costúms.....	111
Les Polichinètes y el present de Sant Llúc.....	112
Les cucanyes.....	115
La moneda acuática.....	121
La tirá al pollástre.....	122
Les corregudes de sáchs.....	123
Les corregudes d' animáls.....	124
Més festes y provesóns.....	127

La provezó del Còrpus	129
Corroboració de la veritat del meu aserto per un incidént casual....	129
Cuadros cinematogràfics	131
¡La perspectiva!	132
Costúms... que desaparegueren	133
Les grupes	134
La Mare de Deu de la burreta	136
La Degòlta	>
El ball d' els garrois	138
¡Fòra... dosetes!	>
Els Gegants	139
Els nanos	141
Els caballéts	142
Els aréts o saboyanos	143
Higiéne, Bucòlica, Natació, Indústria, Agricultura.-Bany de sol.	145
Fang y tarquím	147
Aigua y arena o al raig de la lluna	152
¡No més conductores!	154
En el Pinar	155
Els morfomaniacos .. y les fugues de bach... en lleu a minúscu'a), o rebolcóns en l' arena	156
Endosos a la vista o divòrcis frustráts	157
Els segadórs	159
La segamenta y giramenta y espolsamenta y garbellamenta y nugamenta y barracamenta y embasamenta y maceramenta y secamenta y garberamenta y cascamenta y pentinamenta y costalamenta y salivamenta y guardamenta y compramenta y venementa y carregamenta y pesamenta y cobramenta del cánem	160
L' agramá en la éra y faenes complementaries	163
L' agráma	>
¡Mútis!	164
Definició més usual de l' agráma	>
A pás de tortuga	167
A la tarónja	169
En l' almacén	171
Les tarongeres	174
La plegá de les garrófes	175
Escuses de mal pagador	179
¡Viva Santa Rita!	180
Tribút pòstum	181
¡Mortui Sunt!	183
¡Avant gent!	184

Química... Biolog-Sociológica —Elements de la série alcohólica . .	185
Capa.....	>
Moisés	186
Periquito	>
Quico veuòta.....	>
El tòrt de Guía	187
Bóny.....	>
El Pollét.....	188
Mer-quildo.....	190
Nocturnos	
De la familia bòvida —Bou primer.....	195
Pepe Bou.....	196
Quiélo la manta	197
Pepe el mosegós.....	199
Miguel no aprovechas.....	200
Pancheta kòc kòc.....	201
Jaume el bobo.....	202
Títols nobiláris y grandeces d' Espanya —El Compte Damián.....	204
Lo Compte de Tèsta.....	206
El Portugués	207
El Pacano.....	209
El sinyo Jacinto	211
El Güalet	213
Sales el cordér.....	219
Julili	>
Pèy	221
Una anécdota.....	223
El cego Patuèl.....	225
El cego Ruíz	>
El cego Teclo	226
El cego de la Marina	227
Profecía..... marinera.....	228
¡Quines brometes!.....	229
El cego Carrero	231
Rosendo	232
Elements de la série grasa —L' agüela gorda.....	233
¡Amparo!.....	234
La curiosa	>
El Chorro, Pedás y Pipa	235
El sinyo Batiste Ròdes.....	236
Don Domingo Guzmán.....	237
Vic-Ròc.....	238

	<u>Páginas</u>
Tomás Colón	239
Don Pedro Castell.....	243
Don Melchór Bellver.....	245
El Notari Cacho.....	246
Don Eduardo Portalés	247
González Chermá	»
Don Vicent Ruiz Vila.....	249
Don Leandro Alloza.....	250
El canonge Mòros.....	251
El Pare Vicent.....	252
Mossen Jaumét	»
Don Joan Balbas.....	254
Don Bernardo Mundina.....	255
Tomaset de Clará	256
Don Tomás Miralles.....	258
Don Vicent Remolár	359
Don Joseph Fa'omir.....	260
Don Teodoro Tena.....	263
Don Mateo Asensi.....	265
Don Francisco Llorca	266
Don Domingo Herrero.....	267
Don Catalino Alegte.....	269
Don Pedro Aliaga.....	271
Identificació!.....	273
El germáns Cardona.....	276
UN SOMNI.....	»
MON TRIBÚT.....	279
Els germáns Viciano	281
Tomás Viciano Martí	»
Vicent Viciano Martí.....	282
Francisco Viciano Martí	»
Josèph Viciano Martí.....	282
Carbó	284
Catálogo de las obras de Juan Bautista Carbó	286
Apolinar Fóla	293
Al guitarrista Tárrega.—Carta obèrta.....	301
DE DÓL	302
«Torre Soledad».....	304
«APENDICITIS!» o Epileg.....	305
De bot y bolea.....	»

Prèu 5 Pesetes